

ETNISYYS PÄÄOMANA VIRON TYÖMARKKINOILLA
– virolaisten ja Virossa asuvien ulkomaalaisten työmarkkina-
aseman tarkastelua Viron yhteiskunnallisessa muutoksessa

Pro gradu –tutkielma
Harri Summanen
Jyväskylän yliopisto
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos/
Yhteiskuntapolitiikka
Kevät 1999

TIIVISTELMÄ

Tutkielmassa tarkastellaan, miten virolaiset ja Virossa asuvat ulkomaalaiset ovat pystyneet muuttamaan sosialistisen yhteiskuntajärjestelmän aikana syntyneen sosiaalisen ja kulttuurisen pääomansa taloudelliseksi pääomaksi Viron työmarkkinoilla nopeassa ja kokonaisvaltaisessa yhteiskunnallisessa muutoksessa. Työmarkkina-aseman tarkastelussa keskitytään vertaamaan virolaisten ja Virossa asuvien ulkomaalaisten työttömyyden ja työllisyyden kehitystä.

Laajempaan tarkastelulähtökohtana on Viron työmarkkinoiden muutos osana poliittis-taloudellista yhteiskunnallista muutosprosessia. Tarkastelun painopiste on taloudellisessa siirtymässä sosialistisesta komentotaloudesta kapitalistiseen talousjärjestelmään sekä tämän kehityksen aikaansaamissa muutoksissa yritysten ja työvoiman asemassa. Samalla tarkastellaan myös työttömyyttä Virossa ja muissa post-sosialistisissa maissa uutena yhteiskunnallisena ilmiönä ja ongelmana. Viron poliittiseen kehitykseen keskitytään vain siltä osin, kuin sillä on ollut vaikutusta työmarkkinoihin.

Työn teoreettisen viitekehyksen muodostaa Pierre Bourdieun kenttien toimintaa, kenttien hallinnasta käytävää taistelua, pääoman lajeja, niiden vaihdettavuutta sekä habituksen toimintaa jäsentävä ajattelu. Bourdieulaisen viitekehyksen kautta pyrin selittämään Viron yhteiskunnallisen kentän muuttumista 1990-luvulla ja tämän muutoksen vaikutusta eri pääomajien merkityksen muuttumiseen Viron työmarkkinoilla.

Tutkimusmateriaalina käytetään Viroa koskevaa post-sosialismitutkimuksen kirjallista materiaalia ja Viroa koskevaa lehtikirjoittelua. Työllisyyden ja työttömyyden kehitystä tutkimuksen vertailuryhmien (virolaisten ja Virossa asuvien ulkomaalaisten) välillä tarkastellaan vuosina 1995 ja 1997 Viron työvoimatutkimuksissa kerätystä valmiista tilastomateriaalista tehdyn deskriptiivisen tilastollisen analyysin avulla.

Taloudellisen muutoksen myötä sekä ulkomaalaiset että virolaiset ovat menettäneet entisen asemansa Viron työmarkkinoilla. Ulkomaalaisten työmarkkina-asemaan on taloudellisen muutoksen lisäksi vaikuttanut myös poliittinen muutos. Neuvostoliitossa toteutettu kansallisuuspolitiikka takasi ulkomaalaiselle väestölle kollektiivisesti omistettuja taloudellisia ja kulttuurisia resursseja, joista muodostui sosiaalista pääomaa, jolla oli käyttöarvoa neuvostoaikana ja joka takasi ulkomaalaisen väestön kulttuurisen ja taloudellisen etuaseman. Uudelleen itsenäistyneessä Virossa ulkomaalaisen väestön sosiaalisella pääomalla ei ole samaa käyttöarvoa kuin sillä ennen Viron itsenäistymistä oli. Lisäksi viron kielestä on tullut kulttuurista pääomaa, joka uudessa yhteiskunnallisessa tilanteessa on muutettavissa taloudelliseksi pääomaksi Viron työmarkkinoilla. Tämä on johtunut ennen kaikkea Viron kansallisuuspoliittisesta lainsäädännöstä, jossa viron kieli säädetään pakolliseksi osassa ammatteja. Koska ulkomaalaisilla ei toistaiseksi ole ollut riittävästi kulttuurista pääomaa eli viron kielen taitoa, he eivät ole löytäneet yhtä helposti kuin virolaiset työtä kasvavilta teollisuudenaloilta.

Avainsanat: post-sosialismi, siirtymätalous, Viro, työmarkkinat, etniset ryhmät

SISÄLTÖ

1.	JOHDANTO	1
	Tutkimustehtävä	5
2.	BOURDIEULAINEN VIITEKEHYS	8
	2.1. Bourdieun sosiologisesta ajattelusta	8
	2.2. Kenttien toiminta ja valtio metakenttänä	9
	2.3. Pääoman lajeista	11
	2.4. Pääomatyyppien vaihtuvuus	16
	2.5. Habitus pääoman kantajana	17
3.	YHTEISKUNNALLISEN KENTÄN MUUTOS. NÄKÖKULMIA POST-SOSIALISTISEEN MUUTOKSEEN	20
	3.1. Transitio järjestelmätason ilmiönä	20
	3.2. Transitio yksilötason ilmiönä	24
4.	VIRON ULKOMAALAINEN VÄESTÖ NEUVOSTOLIITON KANSALLISUUSPOLITIIKAN TUOTTEENA	27
	4.1. Muuttoliike ja Viron väestöllinen muutos	27
	4.2. Neuvostoliiton kansallisuuspolitiikka ja ulkomaalaisen väestön ominaispiirteet Virossa	29
	4.3. Venäjän kieli suurin yhteinen nimittäjä	34
5.	VIRON UUDEN KANSALLISUUSPOLITIIKAN MUOTOUTUMINEN	37
	5.1. Viron kansallisuuspolitiikka vastauksena neuvostokolonisaatioon	37
	5.2. Viron kansallisuuspolitiikan vaikutus ulkomaalaisen väestön statuksen muuttumiseen	40
	5.3. Kansallisuuspolitiikan vaikutus työelämään	45
6.	SUUNNITELMATALOUDESTA MARKKINATALOUTEEN – VAIKUTUKSET YRITYKSILLE JA TYÖNTEKIJÖILLE	48
	6.1. Suunnitelmatalous talouden muutoksen lähtökohtana	48
	6.2. Työvoima ja täystyöllisyyden mahdollisuus suunnitelmataloudessa ja neuvostoyrityksessä	50
	6.3. Viron talouden rakenteellinen muutos ja siirtymä kapitalismiin	55

6.4.	Talouden rakenteen muutoksen vaikutukset eri aloilla	61
6.5.	Työmarkkinat ja työttömyys uusina ilmiöinä	67
7.	TYÖTTÖMYYSTILASTOJEN TAUSTASTA JA TUTKIELMAN TILASTO- AINEISTOSTA	73
7.1.	Työttömyyden tilastointi Virossa itsenäisyyden aikana	73
7.2.	Tutkielmassa käytettävä tilastoaineisto	74
8.	ETNISYYS JA TYÖMARKKINA-ASEMAN MUUTOS	77
8.1.	Etnisyys ja työllisyyden muutokset	77
8.2.	Etnisyys ja työllisyyden muutokset talouden eri sektoreilla ja ammattialoilla	78
8.3.	Etnisyys ja työttömyys	84
8.4.	Etnisyys ja työllisyyden eri muodot	87
8.5.	Etnisyys ja työttömyyden kesto	88
9.	JOHTOPÄÄTÖKSET	90
	TAULUKKOLUETTELO	95
	LÄHTEET	97

1. JOHDANTO

Virossa 1980-luvun lopussa alkanutta itsenäistymiskehitystä, sitä seurannutta itsenäistymistä ja siirtymistä kohti länsimaalaistyyppistä demokratiaa ja markkinataloutta voidaan pitää kokonaisvaltaisena, jopa vallankumouksellisena tapahtumana (Park 1995c, 324–325). Entisissä sosialistisissa maissa tapahtunutta ja yhä käynnissä olevaa yhteiskunnallista muutosprosessia on tieteellisessä keskustelussa kuvattu post-sosialismin ja transition käsitteillä, joiden merkityssisältö on vaihtunut sen mukaan minkälainen tulkinta neuvostojärjestelmälle poliittisena ja taloudellisena järjestelmänä annetaan (kts. Ray 1997, Offe 1991).

Poliittisen järjestelmän tasolla transitio on merkinnyt pyrkimystä muuttaa yksipuoluejärjestelmään ja kommunistipuolueiden diktatuuriin perustuneita poliittisia päätöksentekokoneistoja ja hallintoa kohti länsimaalaistyyppistä monipuoluejärjestelmään ja avoimiin vaaleihin perustuvaa demokratiaa. Taloudessa transitio on nähty siirtymänä sosialistisesta komento-
taloudesta kohti vapaata markkinataloutta ja tätä prosessia läpikäyviä maita on kutsuttu siirtymätalousmaiksi. (Lauristin 1997, 26–27)

Viron yhteiskunnalliselle muutokselle on ollut ominaista sekä taloudellisen että poliittisen rakenteen radikaali muuttuminen, joka alkoi jo 1980-luvun loppupuolella ja jonka kulmineen tiopisteeksi tuli Viron itsenäistyminen vuonna 1991. Taloudellisen ja poliittisen muutoksen päälinjaukseksi muodostui pyrkimys mahdollisimman nopeaan irtautumiseen neuvostojärjestelmästä. Muutosprojektin ideoijina ja kärkihahmoina oli 1980-luvulla virolainen intelligentsija, mutta myöhemmin kehityksen johdossa on ollut pääosin etniseltä taustaltaan virolainen nuori liikemieseliitti sekä poliittinen eliitti, joka Viron itsenäistyessä syrjäytti vanhan nomenklaturan. Poliittista ja taloudellista eliittiä on yhdistänyt kielteinen suhtautuminen neuvostomenneisyyteen ja yhteinen halu päästä siitä irti mahdollisimman nopeasti. (Lauristin & Vihalemm 1997, 106) Uudistusprosessilla on lisäksi ollut jatkuvasti myös kansainvälinen poliittinen ulottuvuus, kun Viro on pyrkinyt kohti Euroopan Unionin jäsenyyttä. (Helsingin Sanomat 26.7.1997)

Viron talouden muutosprosessia neuvostojärjestelmästä markkinataloudeksi luonnehtii omistusoikeusjärjestelmän muuttuminen, uuden yritysrakenteen syntyminen ja erityisesti yksityistäminen. Viron talouden rakenteellista uudistamistrategiaa on pidetty kaikkein radikaaleimpana post–sosialististen maiden talouksien joukossa ja Viron taloutta onkin sanottu "maailman avoimimmaksi ja liberaaleimmaksi taloudeksi". (von Hirschhausen & Hui 1995, 436) Virossa hallitsevaksi talouspoliittiseksi suuntaukseksi muodostunut "shokkiterapia" on merkinnyt talouselämän liberalisointia eli taloudellisen päätöksenteon ja informaation hajauttamista itsenäisille markkinayksiköille. Siihen on sisältynyt hintojen, kansainvälisen kaupan ja pankkitoiminnan vapauttaminen. (Musil 1991, 383) Näiden toimenpiteiden taustalla on virolaisten taloudellisten ja poliittisten päätöksentekijöiden lisäksi ollut monikansallisia toimijoita erityisesti Kansainvälinen valuuttarahasto IMF ja Maailmanpankki, joiden toimenpidesuosituksia on otettu huomioon tehtäessä uudistuksia. (Lauristin, Viha-lemm 1997, 103, 106–107)

Yritystasolla suurimpana muutoksena on ollut yksityistäminen ja arvolain käyttöönotto kaikessa yritystoiminnassa. Tämä taas on johtanut työntekijätasolla uuteen tehokkuuden ja tuottavuuden vaatimukseen ja uhkaan työn menettämisestä. Virossa harjoitetun liberaalin talouspolitiikan käänköpuolena on ollut erittäin vähäiset satsaukset sosiaaliturvaan. Sosiaaliturvan alasajoa on perusteltu välttämättömyydellä ensin modernisoida talous ja tekninen infrastruktuuri, jonka jälkeen on pidetty vasta mahdollisena panostaa rahallisesti sosiaaliturvaan. Tämä on johtanut työn ensijaisuuteen taloudellisen hyvinvoinnin lähteenä ja yhä lisääntyvään harmaan työn tekemiseen. (UNDP 1995 ch3 html.)¹

Viron vaikeimmin ratkaistavana yhteiskunnallisena ongelmana on pidetty ns. kansallisuuskysymystä. Kansallisuuskysymyksen taustalla on Neuvostoliitossa harjoitettu kansallisuuspolitiikka, jonka tarkoituksena oli sekoittaa eri kansallisuudet keskenään ja luoda tätä kautta uusi neuvostokansalaisuus. Pääpiirteissään samaa kansallisuuspolitiikkaa harjoitettiin myös Virossa. (Lauristin, Vihalemm, Ruutsoo 1989, 224–226) Kansallisuuspolitiikan välineenä käytettiin ennen kaikkea teollistamista ja venäjän kielen etuasemaa korostanutta kielipolitiikkaa. Vuoden 1945 jälkeen myös Virossa alkoi teollistamisprosessi ja poliittisen järjestelmän muuttaminen neuvostojärjestelmäksi. Virolaisesta näkökulmasta katsoen kysees-

---

¹Sivunumeroita ei ole näkyvissä, koska käytössä on ollut UNDP 1995 raportin www – versio. Muista UNDP –raporteista käytössäni on ollut myös painettu versio..

sä oli klassinen esimerkki suuremman valtion pienempään kohdistamasta kolonisaatiosta, jonka toteuttamisessa käytettiin hyväksi muuttoliikettä ja suunnitelmatalouteen pohjautunutta teollistamista. Muuttoliikkeen ja uuden yhteiskuntajärjestelmän edustajina maahan muutti väestöä kaikkialta Neuvostoliitosta. Tämä väestö koostui pääasiassa venäläisistä, mutta mukana oli myös kymmeniätuhansia muualta Neuvostoliitosta tulleita. Yhteisenä piirteenä tällä väestöosalla on ollut kiinnittyminen neuvostoideologiaan ja venäjän kieleen. Viroon neuvostoaikana muuttanut väestö ei koskaan integroitunut virolaiseen kulttuuriin, eikä sillä ole ollut yhteyttä viron kieleen tai historiaan ja se on koulutettu ennen kaikkea neuvostoteollisuuden avainalojen eli raskaan teollisuuden ja puolustusteollisuuden tarpeita silmälläpitäen. (Kirch 1997, 19–21)

Sekä transitioprosessin poliittisella että taloudellisella ulottuvuudella on ollut suuri vaikutus Viron ulkomaalaisen väestön statuksen muuttumiseen. Jo ennen Viron itsenäistymistä poliittisen järjestelmän muutoksen tavoitteeksi asetettiin poliittisen päätöksenteon siirtäminen virolaiseen hallintaan. Virossa asuvien ulkomaalaisten asemaan poliittisen päätöksenteon virolaistuminen on vaikuttanut lähinnä uuden kansallisuuspoliittisen päätöksenteon kautta. Erityisesti Viron kansalaisuuden myöntäminen vain syntyperäisille virolaisille ja valtiollisten vaalien äänioikeuden sitominen kansalaisuuteen on merkittävästi vähentänyt Virossa asuvien ulkomaalaisten mahdollisuuksia päästä vaikuttamaan poliittiseen päätöksentekoon ja sitä kautta myös Viron kansallisuuspoliittiseen lainsäädäntöön, jolla on vaikutusta ulkomaalaisten asemaan Virossa. (Park 1995a, 306–307)

Viron ulkomaalaisen väestön integroitumisen tärkeimpänä ehtona on nähty integroitumisen taloudellinen aspekti ja siinä erityisesti ulkomaalaisen väestön pysyminen mukana työmarkkinoilla (Park 1995b, 371–373). Ulkomaalaisen väestön taloudellisen aseman kehityksessä on jo nähty merkkejä, jotka viittaavat ulkomaalaisen väestön joutumiseen suljetuksi ulkopuolelle yhteiskunnallisessa kehityksessä. Viron ulkomaalaisen väestön asemaa yhteiskunnallisessa muutosprosessissa onkin kuvattu muun muassa Max Weberin sosiaalisen sulkeuman käsitteen avulla. (Blom et. al. 1995, 55–66; Melin 1996, 238–250) Ulkomaalaisen väestön asema ja tiukka kansalaisuus- ja kielipolitiikka ovat olleet kovankin ulkomaisen kritiikin kohteena ja ulkomaalaisyksymyksen ratkaisemista on pidetty kynnyksyyksymyksenä Viron EU-jäsenyyden tavoittelussa (Stepan 1996, 136–140; Helsingin Sanomat 10.10.1998).

Yhtenä yhteiskunnalliselle transitiolle ominaisena kehityksenä on pidetty taloudellisen eriarvoisuuden lisääntymistä ja yhteiskunnan uudenlaista luokittumista taloudellisen hyvinvoinnin suhteen. On puhuttu transitioprosessin "voittajista" ja "häviäjistä" ja tässä kehityksessä on korostettu erityisesti kulttuurisen ja sosiaalisen pääoman merkitystä taloudellisesta pääomasta käytävässä kilpailussa. (Rychard 1996, 466–478)

Työttömyys on noussut yhdeksi tärkeimmistä taloudellista eriarvoisuutta lisäävistä tekijöistä post-sosialistisissa maissa. Työttömyys on varsin uusi ilmiö, koska täystyöllisyyttä pyrittiin ylläpitämään erityisin valtiollisin toimin. Näin pyrittiin toteuttamaan myös marxismi-leninismien käytännön tavoitteena ollutta täystyöllisyyden ja korkean työhönosallistumisasteen toteuttamista. (Lane 1986, 12)

Virolle kuten muillekin post-sosialistisille maille oli luonteenomaista, ettei työikäisillä ihmisillä ollut vain oikeutta työhön vaan myös velvollisuus työskennellä valtiollisella sektorilla. Työvoima, samoin kuin työvoiman palkkaus olivat suunnitelmataloudessa resursseja, joiden määrää voitiin säädellä valtiollisen suunnittelun kautta. Täystyöllisyys oli mahdollista saavuttaa suunnitelmatalouden verkostossa, jossa yrityksiin syntynyt ja synnytetty työvoimareservi johti työpaikoilla ylimiehitykseen ja työvoiman alikäyttöön. (Venesaar 1995, 328; Clarke 1993, 1–26; Lane 1987, 136–140)

Työttömyys on uusi ilmiö, jonka on nähty olevan tiiviissä yhteydessä köyhyyden ja muiden sosiaalisten ongelmien esiintymiseen. Työttömyyden tutkiminen ja pyrkimys ongelman ratkaisemiseen on noussut tärkeäksi asiaksi post-sosialistisissa valtioissa, koska massatyöttömyyden syntyminen ja sen mahdollinen jatkuminen yhteiskunnallisena ilmiönä nähdään suurimpana uhkana nopeiden poliittis-taloudellisten uudistusten onnistuneelle toteuttamiselle. Erityisesti Virossa työttömyyden tason pitämistä matalana on pidetty radikaalin liberaalin talouspolitiikan onnistumisen testinä. (Puur 1997, 248–249)

Talouden muutosprosessin myötä syntyneen työttömyyden perussyinä on pidetty sosialistiseen suunnitelmatalouteen perustuneen teollisen rakenteen hajoamista ja yksityistämisen sekä arvolain käyttöönoton mukanaan tuomaa uudenlaista taloudellisen rationaalisuuden vaatimusta. Arvolain käyttöönotto on muuttanut työvoiman taloudellisille suunnitelmille alisteisesta resurssista hyödykkeeksi, jonka hinta määräytyy markkinoilla. Toisaalta on myös

korostettu työttömyyttä rakenteellisena ongelmana. Tällöin on kiinnitetty huomiota supistuvilta ja hajoavilta teollisuudenaloilta irtisanotun työvoiman mahdollisuuksiin saada uutta työtä kasvavilta ja kehittyviltä aloilta. Tässä prosessissa on korostettu koulutuksen uudenlaista merkitystä kulttuurisena pääomana ja yksilöllisen kilpailun merkityksen kasvamista työmarkkinoilla, joilla työmarkkinainstituutiot ovat vielä kehittymättömiä ja esim. työvoimaviranomaisien resurssit vaillinaisia. (Eamets 1994, 62–64; Estrin 1994, 70–71) Virossa yksilöllisten resurssien ja toiminnan merkitystä korostaa myös työvoiman rekrytoimisen siirtyminen toimivaksi epävirallisten kanavien kautta. (Puur 1997, 256)

Tutkimustehtävä

Tässä tutkimuksessa selvitan miten virolaiset ja Virossa asuvat ulkomaalaiset ovat pystyneet muuttamaan sosialistisen yhteiskuntajärjestelmän aikana syntyneen sosiaalisen ja kulttuurisen pääomansa taloudelliseksi pääomaksi Viron työmarkkinoilla (työmarkkina-asemaksi) nopeassa ja kokonaisvaltaisessa yhteiskunnallisessa murroksessa. Työmarkkina-aseman tarkastelussa keskityn erityisesti työllisyyden ja työttömyyden kehityksen vertaamiseen virolaisten ja Virossa asuvien ulkomaalaisten välillä.

Laajempaan tarkastelulähtökohtana työssä on Viron työmarkkinoiden muutos osana poliittis-taloudellista yhteiskunnallista muutosprosessia. Tarkastelun painopiste on taloudellisessa siirtymässä sosialistisesta komentotaloudesta kapitalistiseen talousjärjestykseen sekä tämän kehityksen aikaansaamat muutokset yritysten ja työvoiman asemassa. Samalla tarkastelen työttömyyttä Virossa ja muissa post-sosialistisissa maissa uutena yhteiskunnallisena ilmiönä ja ongelmana. Viron poliittiseen kehitykseen keskityn vain siltä osin kun sillä on ollut vaikutusta Viron työmarkkinoihin.

Teoreettisessa tarkastelussa käytän hyväkseni Pierre Bourdieun kenttien toimintaa, pääoman lajeja ja niiden muuntumista sekä habituksen toimintaa jäsentävää ajattelua selittämään Viron yhteiskunnallisen kentän muuttumista 1990-luvulla ja tämän muutoksen vaikutusta eri pääomajien merkityksen muuttumiseen Viron työmarkkinoilla. Bourdieun pääomamuotoja koskevan analyysin kautta pohdin miten Viron etniset ryhmät eroavat toisistaan. Tällöin on tarkasteltava virolaisten ja Virossa asuvien ulkomaalaisten taustaa ja asemaa neuvostoyhteiskunnassa ja sen teollisessa rakenteessa. Bourdieun teoreettisen

tarkastelun ydintä eli yhteiskunnallisia kenttiä koskevaa taistelua käytän työssäni kuvaamaan sitä kilpailua, joka Virossa on käyty erityisestä pääoman muodosta eli valtiollisesta pääomasta, joka antaa myös vallan määrittellä muiden yhteiskunnallisten kenttien toimintaa ja määrittellä uudelleen pääomalajien arvo kullakin yhteiskunnallisella kentällä. Yhteiskunnallisen kentän hallinnasta käytävää taistelua tarkastelen erityisesti Viron kansallisvaltion rakentamisprojektin ja siihen liittyvän poliittisen vallan ja taloudellisen päätöksenteon virolaistumisen kautta. Tutkin myös tämän kehityksen vaikutusta eri pääomamuotojen arvojen muuttumiseen ja Viron ulkomaalaisen väestön asemaan yhdellä yhteiskunnallisella kentällä eli Viron työmarkkinoilla.

Viroa koskevassa post-sosialismitutkimuksessa Bourdieun teoreettista ajattelua on aiemmin käyttänyt Helena Kokko, joka pro gradu -työssään on tutkinut virolaisia yritysjohtajia ja heidän toimintastrategioitaan siirtymätaloudessa. Kokko keskittyi tutkimuksessaan siihen, miten virolainen yritysjohto on saanut siirrettyä neuvostoaikana kasaantuneet voimavarat ja suhteet eli eri pääomalajit toimintaan siirtymätalouden kentällä. Tutkimukseni on teoreettisilta lähtökohdiltaan suurelta osin samankaltainen. Tarkasteluni painottuu yhden yhteiskunnallisen kentän eli Viron työmarkkinoiden muutokseen, joka on sidoksissa laajempaan yhteiskunnallisen kentän muutosprosessiin. Sen lisäksi, että tutkin miten eri etniset ryhmät (virolaiset ja Virossa asuvat ulkomaalaiset) ovat saaneet muutetuksi neuvostoaikana keräämänsä sosiaalisen ja kulttuurisen pääomansa taloudelliseksi pääomaksi Viron työmarkkinoilla pohdin myös sitä, miten eri pääomalajien merkitys on muuttunut yhteiskunnallisessa muutosprosessissa.

Työttömyyden ja työllisyyden kehityksen tutkimus on Virossa ollut varsin vähäistä ja tutkimus on pääasiassa keskittynyt lähinnä työvoimatoimistojen tilastorekistereihin tai pienessä mittakaavassa toteutettuihin survey-tyyppisiin kyselytutkimuksiin tai alueellisiin eroihin keskittyviin tutkimuksiin (kts. Eamets 1994, UNDP 1995, UNDP 1996, UNDP 1997, Venesaar 1995). Laajempaa näkökulmaa yhteiskunnallisen muutoksen ja työmarkkinoiden välisestä yhteydestä on tutkinut Allan Puur (Puur 1997). Puurinkaan tutkimuksessa ei kuitenkaan tuoda laajemmin esiin etnisyyden ja työllisyyden välistä yhteyttä Virossa.

Viron työmarkkinalaitoksen virallisten työvoimatilastojen epäluotettavuuden vuoksi käytän tutkielmani tilastomateriaalina Viron työvoimatutkimuksissa vuosien 1995 ja 1997 aikana

kerättyjä valmiita tilastoja soveltuvin osin. Tarkastelen valmiita tilastoaineistoja deskriptiivisen tilastollisen analyysin kautta. Viron työvoimatutkimus (Estonian Labour Force Survey 1995–1997) on ainut Virossa systemaattisesti toteutettu ja Kansainvälisen Työjärjestön (ILO) standardien mukaan tehty työvoimaa koskeva kysely, jonka keräämiseen on osallistunut Viron tilastokeskuksen, Viron yliopistojen välisen väestöntutkimuskeskuksen, sosiaali- ja terveysministeriön ja opetusministeriön asiantuntijoiden muodostama tutkimusryhmä. Tutkimuksessa kerätyt tiedot antavat mahdollisuuden tutkia työllisyyden kehitystä Virossa koko transitioprosessin alkuvaiheen eli vuodesta 1989 vuoteen 1997 asti. Muuna tutkimusmateriaalina käytän Viron poliittista ja taloudellista kehitystä seurannutta post-sosialismitutkimusta ja aihetta käsittelevää sanomalehtikirjoittelua.

Etenen työssäni lähtien liikkeelle teoreettisesta viitekehuksesta, jossa korostuu Bourdieun kenttiä, pääoman muotoja ja niiden vaihdettavuutta koskeva ajattelu. Kolmannessa luvussa esittelen post-sosialismi- tutkimuksen avainkäsitteitä sekä niitä tulkintoja, joita entisissä sosialistisissa maissa tapahtuvalle yhteiskunnalliselle muutosprosessille on annettu ja pyrin samalla myös asettamaan Viron transitioprosessin teoreettisissa tulkinnoissa esitettyihin kehyksiin. Neljännessä luvussa käsittelen Viron kansallisuuskysymyksen syntyä ja Viron ulkomaalaisen väestön ominaispiirteitä ja asemaa neuvostoaikaisessa Virossa. Viidennessä luvussa keskityn Viron yhteiskunnallisen kentän hallinnasta käytyyn kilpailuun, jossa pääpaino on Viron poliittisen järjestelmän virolaistumisessa ja Viron ulkomaalaisen väestön statuksen muutokseen vaikuttavassa Viron kansalaisuutta ja sen saamisen ehtoja sekä kiellakia koskevassa lainsäädännössä. Kuudennessa luvussa kuvaan Viron taloudellisen järjestelmän muutosta sosialistisesta komentotaloudesta kapitalistiseen talousjärjestelmään ja tähän muutokseen sisältyvää työmarkkinoiden ja yksittäisten työntekijöiden asemaa koskevaa muutosta, sekä työttömyyden syntyä uutena yhteiskunnallisena ongelmana ja ilmiönä. Seitsemännessä luvussa esittelen tutkielmassani käytettävää tilastomateriaalia, sen keräämistä ja siinä käytettyjä metodeja ja termistöä. Kahdeksannessa luvussa tarkastelen deskriptiivisen tilastollisen analyysin avulla Viron ulkomaalaisten ja virolaisten työmarkkina- aseman muutosta vuosien 1989–1996 aikana. Työmarkkinaseman muutoksen tarkastelussa keskityn erityisesti työllisyyden ja työttömyyden muutoksiin kansallisten ryhmien välillä. Yhdeksännessä luvussa kokoan tutkielman keskeiset tulokset.

2. BOURDIEULAINEN VIITEKEHYS

2.1 Bourdieun sosiologisesta ajattelusta

Pierre Bourdieu on ranskalainen taidetta, koulutusta, piispoja, makua ja yliopistoja tutkinut varsin kiistanalainen kulttuurisosiologi, jonka tieteelliseen tuotantoon neutraalisti suhtautuvia on melko vähän ja jonka monet teesit ovat johtaneet rajuun keskusteluun. Bourdieun tieteellinen ura jakautuu selvästi kolmeen vaiheeseen: hän on alun perin kulttuuriantropologi, joka on tutkinut Algerian kyläkulttuuria. Tämän jälkeen hän otti kohteekseen koulutuksen ja vasta kolmannessa vaiheessaan, kulttuurin ja erityisesti korkeakulttuurin sosiologina hänestä on tullut todella laajasti tunnettu. Hänen tuotantonsa on myös jatkuvasti monipuolistunut. Teoksia on ilmestynyt taiteen, valokuvauksen, kielen ym. alalta ja artikkeleita piispoista, murteista, sosiologeista, positivismista jne. Huolimatta aiheiden suuresta vaihtelusta Bourdieun tuotanto on sisällöllisesti hämmästyttävän yhtenäistä. Viimeiset parikymmentä vuotta Bourdieun tuotannossa on ollut yksi kantava teema ylitse muiden – kentän herruutta koskevan taistelun analyysi – ja Bourdieun siirtyminen aiheesta toiseen on ehkä johtunut pyrkimyksestä osoittaa tämän teeman kantavuus minkä tahansa sosiologisen aiheen käsittelyssä. (Roos 1985, 8)

Bourdieuun teoreettisessa tarkastelussa ominta Bourdieuta on tämän ajatus siitä, että ihmiset, agentit toimivat sosiaalisessa maailmassa ja sen eri kentillä vahvistaen niitä ominaisuuksia, sitä pääomaa, joka tällä kentällä on kaikkein arvokkainta, tarkoituksenaan voittojen maksimointi ja pääoman kasaaminen. Mutta toisin kuin yritysten maailmassa, missä voiton tavoittelu on suhteellisen avointa ja tietoista, ihmiset eivät "tiedä" tai "myönnä" tavoittelevansa voittoa tai kasaavansa pääomia, sillä he ovat sisäistäneet tämän asenteina ja suhtautumistapoina (dispositioina, joiden järjestelmää Bourdieu kutsuu habitukseksi). (Roos 1985, 12)

Pääoman eri muodot saadaan osittain perheen kautta, kasvatuksen, perinnön yms. muodossa, mutta osittain ne hankitaan toimittaessa kentällä, "taistelussa" muiden kentällä toimivien kanssa. Kenttä on sikäli erillinen alue, että sinne sisäänpääsyssä on rajoituksia: kentälle pääsee sisälle vain omaksumalla kulloinkin vallitsevat säännöt ja osoittamalla hallitsevansa ne. Kentälle pyrkivien uusien tulokkaiden intressissä on pitää huoli siitä, että

heidän suhteellinen asema paranee, mutta ei niin paljoa, että koko kenttä hajoaa. (Roos 1985, 12)

Todella rajut muutokset yhteiskunnassa merkitsevät sitä, että jotkut pääoman lajit menettävät täysin arvonsa kun taas aikaisemmin täysin tuntemattomat tulevat arvokkaiksi. Tällainen sääntöjä ja niiden noudattamista ja uudistamista koskeva symbolinen taistelu on Bourdieun teoreettisen tarkastelun ydin, ajatus, jota hän soveltaa kaikkia ongelma-alueita koskevassa tarkastelussaan. Sikäli kuin jokin alue voidaan määritellä kentäksi, on kysymys kentän sääntöjen identifioimisesta, sääntöjä hallitsevien löytämisestä ja niiden pääoman lajien identifioimisesta, jotka kentällä ovat harvinaisia ja siksi arvokkaita. (Roos 1985, 12–13)

2.2 Kenttien toiminta ja valtio metakenttänä

Bourdieu (1995) määrittelee kentän analyttisesti erilaisten asemien välisten objektiivisten suhteiden verkostoksi tai konfiguraatioksi. Asemien aktuaalinen tai potentiaalinen sijoittuminen niiden vallan (tai pääoman) eri muotojen jakaumaan, joita tarvitaan kentällä jaossa olevien voittojen saamiseksi ja asemien objektiivinen suhde muihin asemiin nähden eli (ylivalta- alistus tai homologinen suhde) määrittelevät objektiivisesti asemien olemassaolon ja ne determinaatit, jotka kohdistuvat asemien haltijoihin, agentteihin tai instituutioihin. (Bourdieu & Wacquant 1995, 125)

Bourdieun mukaan on olemassa kenttien yleisiä lakeja – niinkin erilaisilla kentillä kuin politiikan, filosofian tai uskonnon kentillä on muuttumattomia lainalaisuuksia. Samalla erilaiset kentät esimerkiksi taiteen talouden ja uskonnon kentät toteuttavat kukin kuitenkin omaa erityislogiikkaansa. (Bourdieu ja Wacquant 1995, 125) Bourdieun (1985) mukaan yleisen kenttiä koskevan teorian tavoittelu ei ole järjetöntä, koska se mitä tiedetään kunkin kentän toiminnasta voidaan käyttää toisten kenttien tarkasteluun ja tulkitsemiseen. Joka kerta kun tutkitaan tiettyä kenttää, löydetään uusia tietyn kentän ominaisuuksia ja samalla edistytään kenttien yleisten mekanismien tuntemuksessa, mekanismien, jotka muuttuvat erityisiksi sekundääristen muuttujien vaikutuksista. Esimerkiksi kansalliset muuttujat aiheuttavat, että sellainen yleinen mekanismi, kuten taistelu vallantavoittelijoiden ja hallitsevien välillä saa erilaisia muotoja. Jokaisella kentällä käytävä taistelu on tosiasia, jonka spesifit lait on löydettävä erikseen: kun uusi yrittäjä ja hallitsevassa asemassa oleva

taistelevat, edellinen yrittää avata sisääntuloportin salvat ja jälkimmäinen yrittää puolustaa monopoliaan ja eliminoida kilpailun. (Bourdieu 1985, 105)

Bourdieu vertaa kenttää eräänlaiseen peliin, jonka toiminta edellyttää, että siihen on kuulua sekä panoksia että ihmisiä, jotka ovat valmiita pelaamaan peliä ja joiden habitus edellyttää pelin ja panosten immanenttien lakien tietämistä ja tuntemista (Bourdieu 1985, 105). Pelaajat osoittavat olevansa samaa mieltä siitä, että peli on pelaamisen arvoista pelaamalla sitä. Kentällä toimivilla pelaajilla on käytössään erilaisia valttikortteja, siis kortteja, joiden arvo vaihtelee pelin mukaan ja juuri samoin kuin korttien suhteellinen arvo on erilainen eri peleissä, niin myös pääoman eri lajien (taloudellinen, sosiaalinen, kulttuurinen ja symbolinen) arvojärjestys on eri kentissä erilainen. (Bourdieu & Wacquant 1995, 126)

Valttikorttien (pääomalajien) arvo riippuu siitä, löytyykö sellaista peliä tai kenttää, jossa kyseistä kompetenssia on mahdollista käyttää. Jokin pääomatyyppejä on jollakin kentällä tehokas sekä aseena että panoksena, jos sitä juuri sillä kentällä ei katsota merkityksettömäksi, vaan se antaa haltijalleen vaikutusvaltaa ja mahdollisuuden olemassaoloon. Kentän rakenne määrittelee kunakin hetkenä pelaajien välisten voimasuhteiden tilan. Kentällä käytävissä pelissä pelaajien suhteellisen aseman ja strategisen orientaation määrittää pääoman volyyymi ja rakenne. Kaksi yksilöä, joiden pääoma kokonaisuutena on samanarvoinen, voivat erota asemiansa ja asenteidensa suhteen siten, että toisella on paljon taloudellista ja vähän kulttuurista pääomaa, kun taas toisella on vähän taloudellista ja paljon kulttuurista pääomaa. (Bourdieu & Wacquant 1995, 126)

Pelaajan strategian määräytymiseen vaikuttaa pääoman volyymin, struktuurin ja niiden antamien pelimahdollisuuksien funktion ohella pääoman volyymin ja struktuurin ajassa tapahtuvan kehityksen funktio. Pelaajan strategiat määräytyvät pelaajan sosiaalisesta urasta ja habituksen dispositioista, jotka ajan kuluessa ovat konstituoituneet pitkäaikaisessa yhteydessä johonkin määrättyyn objektiivisten mahdollisuuksien jakaumaan. (Bourdieu & Wacquant 1995, 127)

Pelaajille peliin liittyy myös mahdollisuus tulla mukaan muuttaakseen pelin sääntöjä joko osittain tai kokonaan. He voivat yrittää muuttaa eri pääomalajien vaihtokursseja käyttämällä strategioita, joiden tarkoituksena on saattaa huonoon valoon se pääomatyyppejä, johon heidän

vastapeluriensa voima perustuu ja nostaa sen pääomalajin arvoa, joka heille itselleen on edullisin. Koko joukossa vallan kentän konflikteja ja taisteluja on kyse juuri tästä. Näin on varsinkin silloin, kun tarkoituksena on siepata valtion valta eli ne taloudelliset ja poliittiset resurssit, jotka antavat valtiolle vallan yli kaikkien pelien ja niitä säätelevien sääntöjen. Tässä tilanteessa pelaajat suuntaavat strategista suunnitteluaan eri pääomalajien vaihtokurssien muuttamiseen. (Emt., 127)

Bourdieuun kenttiä koskevassa ajattelussa valtiolla on eräänlainen ylärakenteen osa. Valtio on eräänlainen metakenttä, joka koostuu erilaisten hallinnollisten ja byrokraattisten kenttien (virastojen komiteoiden, virastojen tai lautakuntien) muodostamasta kokonaisuudesta. Tämän kokonaisuuden sisällä valtiolliset toimijat ja toimijakategoriat taistelevat sille ominaisesta auktoriteetin muodosta eli vallasta hallita lakien, asetusten ja hallinnollisten määräysten avulla. Se on Bourdieun mukaan yleisesti ottaen valtaa hallita kaikilla niillä keinoilla, jotka normaalisti katsomme yhteiskuntapolitiikaksi kutsumaamme erityiseen käytäntöön. (Bourdieu & Wacquant 1995, 139–140)

Valtiolliset toimijat käyvät taistelua erilaisten pääomalajien taloudellisen, sotilaallisen, kulttuurisen, juridisen ja yleisen symbolisen pääoman kasaumasta, jota Bourdieu kutsuu valtiolliseksi pääomaksi. On kyse monopolistisesta vallasta asettaa ja määrätä yhteinen joukko pakottavia normeja universaaleiksi ja universaalisti sovellettaviksi jossakin maassa eli jonkin valtion maa-alueen rajojen sisällä ja väestön keskuudessa. (Bourdieu & Wacquant 1995, 141) Valtiollinen pääoma mahdollistaa valtion harjoittaman vallankäytön erilaisilla kentillä kierrossa olevien moninaisten pääoman muotojen suhteen. Tällainen metapääoma, jolla on valtaa vaikuttaa kaikkiin muihin vallan lajeihin ja erityisesti niiden vaihtosuhteisiin (ja sitä kautta niiden haltijoiden väliseen vallan tasapainoon), määrittelee valtion spesifin vallan. (Bourdieu & Wacquant 1995, 144)

2.3 Pääoman lajeista

Bourdieuille (1986) pääoma tarkoittaa ensisijaisesti resurssia. Bourdieu määrittelee pääoman seuraavasti: "Pääoma on (materalisoituneessa tai ruumiillistuneessa muodossa) kasautunutta työtä, joka silloin kuin toimijat tai toimijaryhmät sen anastavat yksityiseen ja muut

ulkopuolelle sulkevaan omistukseensa, antaa niille kyvyn anastaa itselleen esineellistyneen tai elävän työvoiman muodossa olevan yhteiskunnallisen energian". Se on resurssi joka vaatii aikaa kasautuakseen ja jolla on kapasiteettia tuottaa voittoja ja tuottaa itse itsensä joko identtisenä tai laajentuneena muotona. (Bourdieu 1986, 241)

Roosin (1985) mukaan Bourdieu jakaa pääoman käsitteen eri lajeihin: taloudelliseen, kulttuuriseen ja sosiaaliseen ja lisäksi vielä näiden alalajeihin (esim.kulttuurisen pääoman alalajeja ovat koulutuksellinen tai taiteellinen pääoma jne). (Roos 1985, 12) Edellä mainittuihin pääoman lajeihin Bourdieu lisää vielä yleisen symbolisen pääoman muodon, jonka kukin muista pääoman muodoista saa silloin, kun niitä käsitellään sellaisten havaintokategorioiden avulla, jotka tunnistavat niiden spesifit logiikat ja joita käyttäen niiden omistaminen ja kasaantuminen muuten näyttää mielivaltaiselta. (Bourdieu & Wacquant 1995, 148)

Taloudellinen pääoma on muutettavissa rahaksi ja institutionalisoitavissa omistusoikeuksien muotoon. Tällöin pääoma merkitsee arvoa, jolla on kykyä tuottaa tuloa omistajalleen. Taloudellinen pääoma on aina löydettävissä muiden pääoman muotojen taustalta ja muut pääoman lajit ovat aina vaihtelevissa määrin palautettavissa taloudelliseen pääomaan. (Bourdieu 1986, 243, 252)

Kulttuurista pääomaa voidaan pitää ennen kaikkea tiedollisena pääomana. Kulttuurinen pääoma on tietyissä olosuhteissa muutettavissa taloudelliseksi pääomaksi ja institutionalisoitavissa kasvatuksellisiin kvalifikaatioihin. Kulttuurinen pääoma esiintyy kolmessa erilaisessa ilmenemismuodossa ensinnäkin ruumiillistuneena yksilön habituksen dispositioihin ja mieleen kytkeytyneenä pääomana, toiseksi objektivoituneena eli esineellistyneenä esim. sellaisina kulttuurituotteina kuin kirjoina ja taideteoksina ja kolmanneksi institutionalisoituneena ensisijaisesti koulutuksessa hankittaviin arvosanoihin ja tutkintoihin. (Bourdieu 1986, 243–244)

Kulttuurisen pääoman tapa olla olemassa inkorporoituneena muotona vaikuttaa osana habitusta. Inkorporoitunut kulttuurinen pääoma on ulkoista hyvinvointia, joka on muuttunut kiinteäksi osaksi henkilön habitusta. Kulttuurista pääomaa voidaan vaihtelevassa määrin, ajanjaksosta, yhteiskunnasta tai sosiaaliluokasta riippuen hankkia ilman tarkoituksellisuutta ja ikään kuin alitajuisesti. Ne olosuhteet, joissa inkorporoitunut kulttuurinen pääoma on

hankittu pysyvät aina merkittyinä kantajaansa, enemmän tai vähemmän näkyvinä merkkeinä (kuten tietynlaisena ääntämisenä tai tietyn sosiaaliluokan tai asuinalueen erikoispiirteinä), jotka määrittävät kulttuurisen pääoman erottelevaa arvoa. Lisäksi erottautumisen erityinen symbolinen logiikka varmistaa symbolisia etuja laajan kulttuurisen pääoman haltijoille; jokainen annettu kulttuurinen kyky saa arvoa asemastaan kulttuurisen pääoman jaossa ja tuottaa omistajalleen erottautumisesta johtuvaa voittoa esim. kulttuurin kentällä. (Bourdieu 1986, 244)

Kulttuurisen pääoman kumuloituminen sivistymisen muodossa vaatii aikaa ja siihen investoidaan henkilökohtaisella persoonallisuudella. Bourdieun mukaan taloudellisen ja inkorporoituneen pääoman toisiinsa kytkeytymistä välittää usein kulttuurisen pääoman omaksumiseen vaadittu aika (esim. koulutukseen käytetty aika). Kulttuurisen pääoman inkorporoitumiseen liittyvä investoinnin ajatus myös erottaa eri yhteiskuntaluokkia toisistaan: usein varsinkaan ns. luokkayhteiskunnissa kaikilla toimijoilla ei ole kulttuurisia tai taloudellisia keinoja esim. pidentää lastensa koulutusta yli vaaditun minimitason ja näin hankkia kulttuurista pääomaa. (Bourdieu 1986, 244)

Kulttuurisen pääoman objektivoidulla muodolla on lukemattomia ominaisuuksia, jotka on määritelty ainoastaan suhteessa kulttuurisen pääoman inkorporoituun muotoon. Kulttuurinen pääoma objektivoituina materiaalisina kohteina (taide-esineet, kirjat, instrumentit, koneet) on siirrettävissä taloudelliseksi pääomaksi. Kulttuuriset hyödykkeet voidaan siis omaksua sekä materiaalisesti, mikä edellyttää taloudellista pääomaa että symbolisesti, mikä edellyttää kulttuurista pääomaa. Tästä seuraa, että esim. tuotantovälineiden omistajan täytyy löytää joko tapa käyttää inkorporoitunutta kulttuurista pääomaa itse tai etsiä tämän pääoman haltijoita. Esim. koneiden hallussapitoon riittää vain taloudellinen pääoma, mutta koneiden asianmukainen käyttäminen vaatii pääsyä käsiksi inkorporoituneeseen kulttuuripääomaan esim. palkkaamalla kulttuurista pääomaa (ammattitaitoa) henkilöiden muodossa. (Bourdieu 1986, 246–247)

Mikäli kulttuurisen pääoman käyttäjät eivät ole varsinaisesti käyttämiensä tuotannonvälineiden omistajia ja saavat tulonsa myymällä oman kulttuurisen pääomansa tuotteita ja palveluita, heidät voidaan luokitella hallittuun ryhmään kuuluviksi henkilöiksi. Mikäli heidän nähdään saavan taloudellisen voittonsa käyttämällä hyväkseen erityistä pääomamuotoa

heidät voidaan luokitella kuuluviksi hallitsevaan ryhmään. Bourdieun mukaan voidaan olettaa, että kun tuotantovälineiden käytön vaatiman inkorporoituneen kulttuurisen pääoman määrä kasvaa, niin kasvaa myös tämän pääoman haltijoiden voima, varsinkin, jos hallitsevan pääomatyyppin (taloudellisen pääoman) haltijat eivät pysty asettamaan halutun kulttuurisen pääoman haltijoita kilpailutilanteeseen. Kulttuurisen pääoman haltijat joutuvat kuitenkin usein kilpailuun keskenään erityisesti koulutus- ja rekrytointitilaisuuksien kautta. (Bourdieu 1986, 247)

Kulttuurisen pääoman institutionalisoitunut olemassaolon tapa ilmenee erilaisissa kulttuurilaitoksissa, ennen muuta koulutuksen instituutioissa hankittavissa tutkinnoissa ja arvosanoissa. Institutionalisoitu pääoman hallinta on sisäänrakennettu hallitseviin koulutuksen ja kasvatuksen laitoksiin, joissa siten toimii hallitseva kulttuuripääoman muoto. (Bourdieu 1986, 243–244)

Kulttuurisen pääoman institutionalisoituminen esim. korkeakoulututkintoihin helpottaa myös eri toimijoiden keskinäistä vertailua ja luokittelua. Samoin tulee mahdolliseksi määrittää kulttuurisen ja taloudellisen pääoman väliset vaihtokurssit, kun esim. tietylle akateemiselle koulutukselle annetaan tietty rahallinen arvo, johon se on vaihdettavissa työmarkkinoilla. Koska yliopistollisen tutkinnon takaamat materiaaliset ja symboliset voitot riippuvat tutkintojen yleisyydestä, niin tehtyjen investointien arvot voivat muuttua nopeastikin. Näin on Bourdieun mukaan myös käynyt, kun tutkintojen määrä on lisääntynyt ja tutkintojen arvo työmarkkinoilla (eli arvo, jolla ne ovat vaihdettavissa taloudelliseksi pääomaksi työmarkkinoilla) on samanaikaisesti pienentynyt. (Bourdieu 1986, 248)

Siisiäisen (1988) mukaan Bourdieun kulttuurilaitoksia ja niistä erityisesti koulua koskevasta analyysistä löytyy yhteiskunnan kätkeyty uusintamiskehä. Hallitsevalla "doxalla"² on valtaa ohjata kulttuurin tuotantoa ja sukupolvien välistä siirtoa sekä uusintaa omaa valta-asemaansa näiden instituutioiden avulla. (Siisiäinen 1988, 159)

---

²Bourdieu (1977) tarkoittaa doxalla itsestäänselvyden tilaa, jossa sosiaalinen maailma näyttäytyy luonnollisena ja annettuna, mutta jossa on sisällä kuitenkin tietoisuus muutoksen mahdollisuudesta. (Bourdieu 1977, 164) Uusimmassa teoksessaan *Contre-Feux 1998* (engl.käännös) *Acts of Resistance. Against the New Myths of our Time 1998* Bourdieu pitää uusliberaalia ideologiaa ja siihen liittyvää ekonomistista kielenkäyttöä uutena aikamme kulttuurista tuotantoa ohjaavana doxana, jossa ihminen historiallisena toimijana typistetään vain taloudelliseksi toimijaksi. (Bourdieu 1998, 31)

Neuvostojärjestelmän sisäänrakennettuna hallitsevana "doxana" toimi sosialistiseen ideologiaan perustuva ajattelu. Sosialistinen ideologia piti myös sisällään kansallisten ja kielellisten erojen hävittämiseen perustuneen ajattelun, jonka Viron venäjänkieliset omaksuivat niin hyvin etteivät usein edes ymmärtäneet kuuluvansa etniseen vähemmistöön Viron itsenäistymisessä. (Lauristin, Vihalemm, Ruutsoo 1989 226–227) Sosialistisen ideologian omaksumista ja sisäistämistä on pidetty Viron etnisiä ryhmiä (virolaisia ja Viron venäjänkielisiä) erottavana ja erilaista kulttuuripääomaa tuottaneena tekijänä. Etenkin virolaisissa arvioissa on korostettu, että maahan muuttaneet venäjänkieliset ja heistä erityisesti venäläiset ovat omaksuneet tehokkaammin sosialistisen ideologian, kun taas virolaiset ovat pystyneet paremmin säilyttämään Viron ensimmäisen itsenäisyyskauden 1918–1940 länsimaiseen demokratiaan ja markkinatalouteen perustuneen yhteiskunnallisen ajattelun. (Ruutsoo 1995a 171–173, Kirch 1995, 17)

Sosiaalinen pääoma on erilaisiin pysyviin keskinäiseen tuntemiseen perustuviin verkostoihin kytkeytyneiden ajankohtaisten tai potentiaalisten resurssien summa. Verkostot perustuvat tunnustuksen saamiseen perustuville ryhmäjäsennyksille. Ryhmäjäsentyys sisältää aina kollektiivista pääomaa, jonka avulla ryhmän jäsenet saavat mahdollisuuden vaikuttaa erilaisiin näkemyksiin. Nämä suhteet voivat esiintyä vain käytännön tilanteissa, luottamukseen perustuvana materiaalisena ja/tai symbolisena vaihtona, joka samalla auttaa ylläpitämään tätä vaihtoa. (Bourdieu 1986, 248–249)

Bourdieun mukaan sosiaalinen pääoma voi esiintyä myös institutionalisoituneena esim. sukunimeen, yhteiskuntaluokkaan, puolueeseen, kouluun, kansalaisuuteen jne. "Koko instituutiojärjestelmä toimii suunnitellun simultaanisti kehittämällä ja tiedottamalla sitä läpikäyviä henkilöitä. Jokaisen yksilön hallitseman sosiaalisen pääoman volyyymi riippuu sen suhdeverkoston koosta, jonka hän pystyy mobilisoimaan, sekä siitä taloudellisen, kulttuurisen tai symbolisen pääoman koosta, jota hän hallitsee verkoston sisältämien yhteyksien avulla". Ryhmäjäsennydestä tulevat voitot ovat myös pohjana solidaarisuudelle, joka luo pohjan ryhmäjäsennydelle. (Bourdieu 1986, 248–249)

Vuorovaikutussuhteiden verkosto on yksilöiden tai yhteisöjen investointistrategioiden tuotetta. Ne perustavat ja uusintavat tietoisesti tai tiedostamattaan sellaisia sosiaalisia

suhteita, jotka lyhyellä tai pitkällä aikavälillä ovat käytettävissä sellaisten satunnaisten tai mahdollisten (contingent) suhteiden kuten naapuruuden tai työtoveruuden muuttamiseksi verkostoksi, joka perustuu keskinäisen tuntemisen ja tunnistamisen logiikkaan. (Bourdieu 1986 248–249) Sosiaalinen pääoma ilmenee tällä tavoin aina perusolemukseltaan symbolisena pääomana. Samalla ryhmäjäsennyden suoman keskinäisen tuntemisen ja tunnistamisen logiikka asettaa myös rajat ryhmäjäsennydelle. Kun ryhmään hyväksytään uusi jäsen tällöin uusinnetaan aina myös niitä rajoja, jotka ryhmällä on. Samalla ryhmän uusi jäsen muuttaa ryhmän käsitystä itsestään. Sosiaalisen yhteysverkoston olemassaolo ei aina ole itsestään selvää, vaan instituutioissa tapahtuvan jatkuvien keskinäisen tunnistamisen ja tuntemisen vahvistamiseen pyrkivien käytäntöjen uudelleentuottamista ja vahvistamista. (Bourdieu 1986 249–252)

2.4 Pääomatyyppien vaihtuvuus

Pääoman eri tyypit ovat "johdettavissa taloudellisesta pääomasta, mutta ainoastaan niiden enemmän tai vähemmän suurten muutosponnistusten hinnalla, joita tarvitaan tuottamaan tietyllä kentällä arvostettua pääomaa". (Bourdieu 1986, 252).

Bourdieun mukaan taloudellista pääomaa voidaan jossain määrin pitää sosiaalista ja kulttuurista pääomaa määräävänä pääomamuotona, mutta pääoman juuret löytyvät vasta "loppuanalyyseissä" eli niiden taloudellisissa vaikutuksissa haltijoilleen. Pääomien toisikseen muuttaminen on mahdollista, koska niiden perustana on "universaalinen energian säilymisen periaate". (Bourdieu 1986, 252–253) Näin esimerkiksi tietyllä toiminnan alueella saavutetut voitot ovat aina laskettavissa tietyllä alueella koettuina kustannuksina. Nämä kustannukset näkyvät yleensä "työaikana" sanan laajassa mielessä ja jokaisessa tapauksessa kun saavutetaan voittoja jollakin toiminnan kentällä voidaan laskea se energian määrä, joka kyseisellä kentällä vaadittavan pääoman saavuttamiseen on käytetty. Kun tiettyä pääomaa muutetaan toiseksi paremmin tietyllä kentällä toimivaan pääomaan, niin tähän pääomien toisikseen muuntumiseen käytetty energia voidaan laskea esim. prosessiin käytetyn ajan perusteella. (Bourdieu 1986, 252)

Bourdieuun mukaan on osoitettavissa, että taloudellista pääomaa voidaan muuttaa sosiaalisiksi esim. ostamalla lahjoja tai käyttämällä aikaa ja energiaa huolenpitoon. Sosiaalista pääomaa voidaan taas kääntää (vaikkakin pitkäaikaisen ja riskialttiin siirtoprosessin jälkeen) taloudelliseksi pääomaksi eli rahaksi, omaisuudeksi ja hyödykkeiksi. Taloudellinen pääoma tekee myös ajan käyttämisen mahdolliseksi. Käytössä oleva aika on tärkeää esim. kulttuurisen pääoman välittämisen kannalta. Esimerkiksi perheessä kulttuurisen pääoman tehokas välittäminen ei ole riippuvaista vain kulttuurisen pääoman määrästä, vaan kulttuurisen pääomaan välittämiseen käytössä olevasta ajasta (esim. perheissä aika, jonka vanhemmat käyttävät lastensa kasvatukseen ja opetukseen). Tämän ajan löytymisen varmistamiseksi taas tarvitaan taloudellista pääomaa. (Bourdieu 1986, 252–253)

Bourdieu korostaa, että pääomatyyppien muutettavuus luo pohjan pääoman uusintamisen varmistaville strategioille. Pääomalajien näennäinen yhteismitattomuus nostaa esiin voimakasta epävarmuutta kaikissa muutostilanteissa eri pääomanhaltijoiden keskuudessa esim. kulttuurisen pääoman kasaantumiseen tähtäävässä lasten koulunkäynnin pidentämisessä on sisällä riski. Koulutus on tyypillinen paljon aikaa vaativa investointi, joka muuttuu taloudelliseksi pääomaksi vasta pitkällä aikavälillä, jos aina silloinkaan. (Bourdieu 1986, 253) Näin pääoman eri muodot voidaan erottaa myös niiden uusinnettavuuden helppouden mukaan, toisin sanoen sen mukaan kuinka vähäisillä tappiomahdollisuuksilla pääoma on muunnettavissa toiseksi. (Bourdieu 1986, 253)

Legitiimin vaikuttavuuden kulttuurinen pääoma saavuttaa etenkin työmarkkinoilla silloin kun se muutetaan kvalifikaatioiden kautta pääomaksi koulutuksen instituutioissa (Bourdieu 1986, 253). Virossa erityisesti viron kielen hallitseminen joko äidinkielenä tai koulutuksen kautta on muuttunut arvokkaaksi kulttuuriseksi pääomaksi, kun Viron työelämässä yhä useammat työnantajat pitävät kielen hallitsemista kvalifikaatiovaatimuksena (Blom et al. 1995, 61).

2.5 Habitus pääoman kantajana

Kentän ja pääoman käsitteiden ohella on olemassa vielä kolmas kategoria, jota Bourdieu kutsuu habitukseksi. Ilman habituksen käsitettä myöskään kentän tai pääoman käsitteet eivät tule ymmärretyiksi, vaan habitusta tarvitaan yhdistämään nämä käsitteet. Teoksessaan *Distinction* (1984) Bourdieu kuvaa habituksen käsitettä objektiivisesti luokiteltavien määri-

telmien ja näiden käytäntöjen luomisen periaatteeksi. Habitusta voidaan kuvata kahden sitä kuvaavan kapasiteetin avulla. Se on toisaalta luokiteltavissa olevia käytäntöjä ja tuotteita ja toisaalta se on kykyä eritellä ja arvostaa näitä käytäntöjä ja tuotteita, joista muun muassa elämäntyylien tila muodostuu. (Bourdieu 1984, 170)

Habituksen avulla tulee ymmärrettäväksi, ettei puhe esim. pikkuporvariston kunnianhimosta ole vain tämän ryhmän kuvaamista yhdellä sen tärkeimmistä ominaisuuksista, vaan myös pyrkimystä nimetä se periaate, joka luo kaikki heidän ominaisuutensa ja arviointinsa itsestään ja muiden ihmisten ominaisuuksista. Habitus on välttämättömyys, joka on sisäistetty dispositioina, jotka tuottavat merkityksellisiä käytäntöjä ja merkitystä antavia käsityksiä. (Bourdieu 1984, 170) Habitus on siis henkilön sosialisationsa aikana sisäistämiä suhtautumistapoja ja asenteita. Se on syvärakenne, joka vaikuttaa toimijoiden sisältä käsin olematta kuitenkaan tiukasti yksilöllinen tai täysin käyttäytymistä määräävä periaate. (Wacquant 1995, 38–39)

Se on erityisten objektiivisten olosuhteiden tuotetta ja kohdatessaan uudestaan vastaavantyyppiset objektiiviset olosuhteet habitus on ilman tietoista sopeutumisyritystäkin jälleen täysin kenttään sopiva. Habituksen käsitteen avulla voidaan selittää yhteiskunnallisten toimijoiden järkevyyttä, vaikka he eivät valinnoissaan olisikaan rationaalisia. Elämänsä aikana ihmiset ovat käyneet läpi pitkän ja monipuolisen ehdollistamisprosessin, jolloin he ovat sisäistäneet käytettävissään olevat objektiiviset mahdollisuudet. Bourdieun mukaan heillä on kyky "lukea" tulevaisuuttaan, sitä joka sopii heille ja jota varten heidät on tehty. On kuitenkin tilanteita, joissa habituksen ja kentän välillä on ristiriitaa ja joissa ihmisten käyttäytymistä ei voi ymmärtää ilman, että otetaan huomioon habituksen erityinen inertia, sen "hitaus".

Eräänä tällaisena tapauksena Bourdieu mainitsee Algeriassa tutkimansa tilanteen, jossa esikapitalistisella habituksella varustetut maaseudun pikkutilalliset yhtäkkiä revittiin juuriltaan ja työnnettiin väkivallalla kapitalistiseen "kosmokseen". Toisen esimerkin tarjoavat myös ne luonteeltaan vallankumoukselliset tapahtumat, joissa objektiiviset rakenteet muuttuvat niin nopeasti, että ihmiset, joiden mentaalaisia rakenteita nämä katoavat rakenteet ovat muokanneet, tulevat konservatiivisiksi ja toimivat toisiaan vastaan. (Bourdieu & Wacquant 1995, 161–162)

Yhteiskunnallisessa todellisuudessa toimiva subjektiivisten toiveiden ja objektiivisten mahdollisuuksien dialektiikka voi näin tuottaa monenlaisia tuloksia. Tämä on tullut esiin mm. Itä-Euroopassa ja itsenäistyneissä entisissä neuvostotasavalloissa tapahtuneessa yhteiskunnallisessa muutoksessa, jota on luonnehdittu eri yhteyksissä vallankumoukselliseksi. (kts. Offe 1991, Ray 1997) Eri yhteyksissä on myös korostettu ko. maiden yhteiskuntajärjestelmien kokonaisvaltaisten nopeiden muutosten ja toisaalta yksilötason ajattelun, asenteiden ja toimintatapojen hitaan muuttumisen välistä ristiriitaa. (Sztomka 1993, 242–243)

3. YHTEISKUNNALLISEN KENTÄN MUUTOS. NÄKÖKULMIA POST-SOSIALISTISEEN MUUTOKSEEN

3.1 Transitio järjestelmätason ilmiönä

Transitio ja post-sosialismi ovat entisiä sosialistimaita käsittelevän tutkimuksen avainkäsitteitä. Kumpaakin käsitettä on käytetty kuvaamaan sosialistisen yhteiskuntajärjestyksen hajoamisen jälkeistä tilaa. (Blom, Melin, Nikula 1996, 8)

Rayn mukaan läntisessä yhteiskuntatieteellisessä keskustelussa post-sosialismi yhteiskunnallisena muutoksena on liitetty modernin ja post-modernin käsitteisiin ja sitä on niiden kautta tulkittu eri näkökulmista. Toisaalta post-sosialismi on nähty kehityskulkuna, jonka perusta on modernin projektin päättymisessä. Tässä näkökulmassa kommunismi nähdään modernin projektin puhtaana ruumiillistumana, jolle oli luonteenomaista usko fordistiseen massatuotantoon ja kulutukseen sekä tieteelliseen ja maallistuneeseen ideologiaan, joka perustui uskoon teknologisen kehityksen ja teollistamisen välttämättömyydestä. Kommunismien romahdus tästä näkökulmasta käsin on osa modernin projektin maailmanlaajuista kriisiä. Tällöin neuvostotyyppiset yhteiskunnat nähdään teollistuneina yhteiskuntina, joiden muutosprosessi liittyy kiinteästi läntisten teollisten yhteiskuntien muutokseen, jolle on luonteenomaisina piirteinä nähty korporatismien kriisi, desentralisaatio, uudet yhteiskunnalliset liikkeet, "kutistuva" valtio, sääntelemättömyys ja globalisaatio. Näinollen post-sosialististen valtioiden muutos on osa muutosta, jota on alettu kutsua post-modernismiksi. (Ray 1997, 544–551)

Toisen yleisesti esitetyn näkökulman mukaan kommunististen yhteiskuntien kehitys liittyi modernin projektiin vain osittain. Tässä näkökulmassa kommunismi oli eräänlainen "epäonnistunut kopio modernin projektista", joka ei pystynyt enää 1960-luvun jälkeen uusiutumaan vaan ajautui stagnaatioon, josta myöhemmin johtui myös sen hajoaminen. Tällöin myös post-sosialistinen transitio nähdään muutosprosessina, jonka tavoitteena on saada kiinni syntynyt modernisaatiovaje. Tähän muutosprosessiin liittyy oikeusvaltion rakentaminen, uudet omistussuhteet, pyrkimys kansalaisyhteiskunnan rakentamiseen, kansalaisyhteiskunnan rakentaminen sekä persoonattomien markkinasuhteiden esiin tuleminen. (Ray 1997, 544–551)

Läntisten kriteerien soveltaminen entisissä sosialistimaissa käynnissä olevaan yhteiskunnalliseen transitioprosessiin voi olla vaikeaa ilmiön ainutlaatuisuuden ja oman erityisen logiikan vuoksi. Offe (1991) pitää Itä-Euroopassa ja Neuvostoliitossa 1980-luvun lopussa alkanutta yhteiskunnallista muutosta vallankumouksena, jolle on ominaista, että sille ei ole olemassa historiallista mallia. "Sille on luonteenomaista yksityiskohtaisten teoreettisten olettamusten ja normatiivisten argumenttien puute, se on siis vallankumous ilman vallankumouksellista teoriaa". (Offe 1991, 867)

Itä-Euroopassa ja entisen Neuvostoliiton alueella tapahtuneen muutoksen ytimen muodostaa Offen mukaan taloudellinen muutos. Tämä muutos koskee valtion omaisuuden ja tuotantovälineiden muuttumista uusiksi omaisuuden ja omistuksen muodoiksi sekä täysin uuden yrittäjien ja omistajien luokan muotoutumista. Offe näkee talouden uudistamisprojektin ennen kaikkea yhteiskunnallisen eliitin projektina, jota oikeutetaan pitkälti oletettujen lopputulosten eikä niinkään oikeudellisuuden kautta. Prosessin suunnitteluun ja ohjaamiseen pyrkivä yhteiskunnallinen eliitti ei nojaa lockelaiseen ajatukseen luonnollisista oikeuksista, vaan perustelee projektia läntisessä maailmassa kapitalismin kehittyessä vasta vähitellen esiin tulleella ajatuksella, jonka mukaan tehokas yksityiseen omistamiseen ja vapauteen perustuva talousjärjestys koituu – vaikkakin kiistanalaisesti ja pitkällä tähtäimellä koko yhteiskunnan hyväksi. (Offe 1991, 877)

Virossa neuvostoajan yhteiskunnallinen eliitti, on pitkälti korvattu ja korvaantunut uudella poliittisella ja taloudellisella eliitillä. Sen on muodostanut nuori liikemieseliitti ja uusi poliittinen eliitti, joka on syrjäyttänyt neuvostovallan aikaisen nomenklaturan³. Uutta eliittiä yhdistää negatiivinen suhtautuminen neuvostomenneisyyteen ja usko nopean taloudellisen ja poliittisen muutoksen välttämättömyyteen. Talouden "shokkiterapiaa" on perusteltu välttämättömyydellä tehdä ratkaisevat uudistukset välittömästi, koska uudistusten sosiaalisen hinnan on myöhemmin katsottu olevan vieläkin suurempi, jos tarvittavia uudistuksia ei tehdä. Viron valitsemaa "shokkiterapiaksi" kutsuttua radikaalien yhteiskunnallisten uudistusten

---

³ Nomenklatura tarkoittaa luetteloa niistä yhteiskunnan korkeimmista asemista, jotka täytettiin puolueen ylimpien organisaatioiden päätöksillä. Neuvostoliiton eliitistä puhuttaessa on yleensä tarkoitettu juuri näiden asemien haltijoiden muodostamaa joukkoa. Nomenklatuuraan lukeutui runsaat 700 000 ihmistä. Kun mukaan lasketaan myös perheenjäsenet saadaan arvio, jonka mukaan järjestelmän välittömässä vaikutuspiirissä oli runsas 20 vuotta sitten noin kolme miljoonaa henkilöä. (Melin 1996b, 67–68)

linjaa on perusteltu myöhemmin 1990-luvulla vertaamalla Viron jo nähtävissä olevia tuloksia post-sosialistisiin valtioihin, joissa on valittu maltillisempien uudistusten linja. Lauristin ja Vihalemmen (1997) mukaan Viron valitsema nopeiden ja radikaalien uudistusten linja on tuonut paremman lopputuloksen verrattaessa sitä esim. Liettuaan, jossa valittiin maltillisempi ja sosiaalisempi uudistuslinja. Tästä todistaa se, että Viron elintaso on noussut selvästi korkeammalle kuin Liettuan. (Lauristin & Vihalemm 1997, 124)

Yhteiskunnalliseen muutosprosessiin kuuluu myös pyrkimys saada uudistukset poliittisesti läpinäkyviksi ja legitimoiduiksi luomalla perustuslakeihin ja institutionaaliin järjestelyihin perustuvat säännöt niille prosesseille, joissa päätetään taloudellisten resurssien ja poliittisen vallan jaosta. Kyse on siis taloudellisten ja omaisuutta koskevien järjestelyjen poliittisesta johtamisesta sekä tuotannon ja tulojaon aiheuttamien ongelmien poliittisesta ratkaisusta. Näin poliittisen muutosprosessin ja talouden muutoksen pitäisi olla yhteydessä toisiinsa, mutta se on usein hankalasti toteutettavissa ja ristiriitainen vaatimus, koska käytännössä esiin nousee väistämättä kysymys toimivan ja avoimen talouden ja avoimen demokratian rakentamisen välisestä tärkeysjärjestyksestä. (Offe 1991, 869)

Toisena post-sosialististen valtioiden muutoksen tärkeänä elementtinä Offe näkee valtion kulttuuriseen ja kansalliseen identiteettiin sekä alueelliseen yhtenäisyyteen liittyvät kysymykset ja niiden ratkaisun: "On tehtävä ratkaisu siitä keitä 'me' olemme, tällöin on kysymys identiteetistä, kansalaisuudesta sekä kansallisvaltion alueellisista, sosiaalisista ja kulttuurisista raja-aidoista". (Offe 1991, 869) Virossa kansallisen identiteetin ja alueellisen yhtenäisyyden etsintä konkretisoituu kansallisvaltion rakennusprojektina, johon on olennaisena osana kuulunut virolaisuuden määrittely ennen kaikkea viron kansalaisuuden kautta. Suurimmalle osalle virolaisista Viron tasavalta on merkinnyt ennen kaikkea lakiin perustuvaa konstruktiota, jonka keskeinen elementti on kansalaisuus. (Ruutsoo 1995a, 173)

Oman identiteetin etsintä ja länsimaalaisuuden korostaminen osana Viroa ja virolaisuutta on ollut merkittävä osa Viron yhteiskunnallista muutosta. Viron kansallisessa heräämisessä kansallisen identiteetin "puhtauden" korostamisella oli merkittävä rooli. Syntyi myytti autenttisesta "virolaisesta kansallisesta yhteisöstä", jota neuvostojärjestelmä onnistui tuhoamaan vain vähän ja "autenttisesta virolaisesta", joka samaistettiin neuvostosysteemiltä

pelastuneeseen "länsi-ihmiseen". Tämä on Ruutsoon mukaan nimenomaan myytti, koska neuvostotodellisuus oli myös yhdelle sukupolvelle virolaisistakin ainut todellisuus, jossa he elivät. Tästäkin huolimatta monet virolaiset katsovat ennen neuvostomiehitystä syntyneen virolaisen kulttuurin, demokraattisen tradition ja markkinayhteiskunnan sekä kansalaisyhteiskunnan pohjan kuitenkin säilyneen kansallisessa muistissa myös neuvostomiehityksen aikana. (Ruutsoo 1997, 25; Ruutsoo 1995a, 172–173)

Viron länsimaisuuteen ja Viron läntiseen kulttuuriperintöön on haettu myös tieteellistä selitystä. Erityisesti Samuel B. Huntingtonin vuonna 1993 *Foreign Affairs* nimisessä julkaisussa esittämä teoria sivilisaatioiden välisestä yhteentörmäyksestä on saanut huomiota virolaisen sivistyneistön parissa. (Kirch 1997, 28–29; Vihalemm 1997, 130–132) Kohutussa artikkelissaan "The clash of civilisations" Huntington esittää näkemyksensä maailmanlaajuisesta sivilisaatioiden välisestä kilpailusta ja sivilisaatioiden jaosta. Huntingtonin jaon mukaan Viro kuuluu läntisen sivilisaation ja itäisen ortodoksisen sivilisaation rajalle, mutta kuitenkin läntisen sivilisaation puolelle (Huntington 1993, 30)

Kolmantena transitioprosessin peruselementtinä Offe näkee poliittisen järjestelmän muutoksen. Tämä muutos sisältää siirtymän yhden puolueen valtavaatimuksista perustuslailliseen poliittisen vallan valvontaan ja puolueiden väliseen kilpailuun, joka tapahtuu yleisten ihmis- ja kansalaisoikeuksien takaamisen viitekehityksessä. (Offe 1991, 873) Demokratian avoimuuden ja ihmis- ja kansalaisoikeuksien takaaminen sisältyy poliittista järjestelmää koskevaan muutokseen. Yhtenä poliittisen muutoksen ja siihen sisältyvän demokratian avoimuuden ja ihmis- ja kansalaisoikeuksien takaamisen testinä Offe (1996) pitää neuvostoimperiumin hajoamisen jälkeen itsenäistyneiden entisten sosialististen valtioiden kansallisuuspoliittista lainsäädäntöä, jossa kansalliset pyrkimykset voivat monin eri tavoin olla ristiriidassa yleisten ihmis- ja kansalaisoikeuksien toteuttamisen kanssa (Offe 1996, 73–79).

Offe korostaa muutosprosessin vaiheiden samanaikaista läpikäymistä, joka tulee olemaan monimutkainen ja ristiriitainen prosessi. Myös Länsi-Euroopassa nämä muutosvaiheet (ensin kansallisvaltiosta kapitalismiin ja myöhemmin demokratiaan ja hyvinvointivaltioon) on käyty läpi, mutta se on tapahtunut vuosisatojen kuluessa. Nyt muutosprosessi on post-sosialistisissa valtioissa käytävä läpi kaikilta osiltaan, koska kommunististen hallintomallien valtaantulon myötä hävisivät "modernit" poliittiset ja taloudelliset rakenteet. (Offe 1991, 873)

3.2 Transitio yksilötason ilmiönä

Monet transitiovaiheen maiden kehitystä seuranneet tutkijat ovat pitäneet positiivisen yhteiskunnallisen kehityksen suurimpana esteenä ristiriitaa instituutioiden uudistumisen nopeuden ja kulttuurisen muutoksen hitauden välillä. On katsottu, että onnistuneet järjestelmätason uudistukset vaativat muutosta myös yksilötasolla. Sztomkan (1996) mukaan sellaiset institutionaalisella tasolla tapahtuvat muutokset kuin neuvostotyyppisten poliittisten, hallinnollisten ja liikkeenjohdollisten rakenteiden sekä tuotantojärjestelmän ja hyödykkeiden jakelun korvaaminen uusilla demokraattisilla perustuslaillisilla instituutioilla, moderneilla hallinnollisilla ja liikkeenjohdollisilla järjestelmillä sekä markkinarakenteilla, ei onnistu, ellei prosessia tue "sivilisaationaalinen kompetenssi", jolla Sztomka tarkoittaa demokraattista kansalaiskulttuuria, liike-elämän etiikkaa ja ihmisten välistä molemminpuolista luottamusta. (Sztomka 1996, 116–117)

Sztomkan mukaan uuden yhteiskunnallisen järjestyksen luominen post-sosialistisissa maissa riippuu pitkälti siitä, kuinka maat kykenevät irtautumaan kommunistisesta kulttuurisesta perinnöstä, joka jakaantui kolmeen eri osaan: kapitalisminvastaiseen egalitaariseen "blokkikulttuuriin", alkuperäiseen kansalliseen kulttuuriin ja "läntiseen kulttuuriin". Nyt on Sztomkan mukaan on tehtävä valinta, jossa kommunistisen blokkikulttuurin ja konservatiivisen kansallisen kulttuurin "outo allianssi" on jätettävä taakse ja valittava länsimaistyyppinen demokratia- ja markkinamyönteinen kulttuuri. Tämä prosessi rakentuu ennen kaikkea nuorempien sukupolvien, uusien ammatillisten ryhmittymien ja uusien sosiaalisten ryhmien varaan, koska nämä toimijat ovat kaikkein sitoutuneimpia uusiin institutionaalsiin rakenteisiin. (Sztomka 1996, 120–122)

Vaikka transitioprosessin onnistumisen edellytyksenä on nähty prosessin eteneminen yhteiskunnallisten rakenteiden ja yhteiskunnallisten toimijoiden tasolla, on transitioprosessin osanottajien näkökulma kuitenkin usein jäänyt makrotason tapahtumien ja suurten yhteiskunnallisten muutosten varjoon. (Sztomka 1993, 242–243)

Sztomka (1993) on korostanut "sosialistiseksi mentaliteetiksi" kutsumansa ajattelutavan pysyvyyttä, myös nykyisessä tilanteessa. Post-sosialismissa elävien ihmisten ajattelua ja asenteita hallitsee edelleen dikotominen jako julkiseen ja yksityiseen. Erityisesti suhtautu-

minen työhön jakautuu pitkälti julkisen ja yksityisen välillä. Valtion omistuksessa olevissa yrityksissä sekä muualla julkisella sektorilla työskentelevien välinpitämättömyys, tehottomuus ja poissaolot muodostavat vastakohtana uudella yksityissektorilla työskentelevien kurille, huolenpidolle ja ahkeruudelle. Yleinen sosialismin oloissa opittu suhtautuminen työhön ja sen tuoma opittu avuttomuus, haluttomuus tehdä päätöksiä, vastuun säilyttäminen muille sekä julkisissa instituutioissa, yrityksissä ja hallinnossa opittu turvallisuuden ja itsekkäiden etujen painottaminen, ovat olleet vastakohtana kotona ja perhesuhteissa esiintyneelle aloitteellisuudelle, itseluottamukselle, riskinottokyvyille ja altruismille. (Sztomka 1993, 243–244)

Sztomkan "sosialistiseksi mentaliteetiksi" kutsuma ajattelutapa on merkittävä tekijä, kun ajatellaan esimerkiksi virolaista työelämää, jossa yksilöiden on täysin uudella tavalla pystyttävä kilpailemaan toisiaan vastaan yksilöinä. Työkollektiivien välinen keinotekoinen kilpailu korvautuu yksilöiden välisellä kilpailulla ja alat, joille uudet työpaikat syntyvät (liike-elämä, erilaiset palveluammatit) korostavat yksilöllisyyttä ja kilpailua sekä vaativat muita täysin uusia kompetensseja esim. kielitaitoa, atk-osaamista jne. ja asettavat ihmiset täysin uuteen tilanteeseen. Yksilötasolla uudenlainen ajattelu esim. suhtautumisessa työttömyyteen ei ole saavutettavissa nopeasti, koska työkollektiivien takaama täystyöllisyys on muokannut ihmisten ajattelua ja täystyöllisyyttä on pidetty itsestäänselvyytenä. Kuitenkin juuri sellaiset ominaisuudet, kuin aloitteellisuus ja riskinottokyky parantavat mahdollisuuksia hyötyä yksityistämisen prosessin tuomista mahdollisuuksista, kun ajatellaan esim. oman yrityksen perustamista. (Eamets 1994, 63; Lauristin 1997, 38)

Toinen merkittävä tekijä yksilötasolla Viron ja muiden transitiovaiheen maiden yhteiskunnallisessa kehityksessä on nopeasti kasvavat erot eri sosiaaliryhmien elinoloissa ja yksilöiden tulevaisuutta koskevan epävarmuuden lisääntyminen. Sosiaaliseen pääomaan ja ammatillisiin taitoihin liittyvillä eroilla on yksilötasolla suurempi merkitys kuin ennen ja niillä on myös suuri vaikutus post-sosialististen maiden sosiaaliseen rakenteeseen. Tätä uutta kilpailutilannetta ja siihen liittyvää epävarmuuden kokemista on usein kutsuttu "transitiostressiksi". (Lauristin 1997, 37; Kutsar 1995, 105–106)

Uusi sosiaalinen kilpailutilanne onkin jo johtanut eri sosiaalisten ryhmien kannalta usein erilaisiin tuloksiin ja on alettu puhua transition "häviäjistä" ja "voittajista". Virossa sosiaalisen

stratifikaation häviäjänä nähdään yleisesti mm. vanhemmat ikäluokat, etniset vähemmistöt ja ne työntekijäryhmät, joiden edut ovat kiinteimmin olleet yhteydessä neuvostotyyppiseen tuotantorakenteeseen. (Titma et. al. 119–128)

Menestyjän prototyyppi on luonnehdittu nuorta, kansallisuudeltaan virolaista ja hyvin koulutettua henkilöä. Yhteiskunnallisen transition alkuvaiheessa nuori tarkoitti vanhan systeemin pilaamatonta henkilöä, mutta enää nuoruus ei ole ainutlaatuinen valttikortti, vaikkakin markkinatalouden vanavedessä syntyneillä uusilla aloilla kuten pankeissa, vakuutusyhtiöissä tai kiinteistönvälitysyrityksissä työntekijät ovat yleensä ylittä johtoa myöten nuoria. Hyvin koulutettu taas tarkoittaa ennen kaikkea ajanmukaisten vaatimusten mukaan koulutettua henkilöä. Ammattikoulutus on jäänyt nopeassa murroksessa paljolti yritysten itsensä varaan, joten hyvä koulutus on useimmiten korkeakoulutus. (Ruoppila 1997, 11)

Toisaalta monissa post-kommunistisissa maissa vanha valtaa pitävä eliitti eli nomenklatura on pystynyt säilyttämään etunsa ja jopa hyötymään uudesta tilanteesta, oltuaan avainasemissa yksityistämishojelmien käynnistyessä ja saamaan osakkuuksia yksityistetyistä ja yhteisyrityksiksi muutetuista tuotantolaitoksista. (Blom, Melin, Nikula 1995, 19) Näin neuvostoajana saavutettu kulttuurinen ja sosiaalinen pääoma on voinut johtaa hyvin erilaisiin lopputuloksiin.

4.VIRON ULKOMAALAINEN VÄESTÖ NEUVOSTOLIITON KANSALLISUUSPOLITIIKAN TUOTTEENA

4.1 Muuttoliike ja Viron väestöllinen muutos

Viroon suuntautuneen ulkomaalaisen väestön muutto voidaan Vetikin (1993) mukaan jakaa kolmeen erilliseen jaksoon. Vuoden 1945 jälkeen Viron väestöllinen rakenne alkoi muuttua dramaattisesti. Viron ulkomaalaisen väestön määrä kasvoi vuoteen 1950 mennessä n. 200 000:een henkilöön ja vuoteen 1959 asti n. 300 000:een henkilöön. Näihin lukuihin ei liity neuvostoarmeijassa Virossa palvelleet henkilöt. (Vetik 1993, 273)

Ensimmäisessä sodan jälkeisessä muuttoaallossa Viroon muutti väestöä lähinnä pahoin sodassa kärsineiltä Pskovin, Leningradin ja Novgorodin alueilta. Maahanmuuttajat olivat suurelta osin työläisiä, joita lähetettiin heti sodan jälkeen rakentamaan valtion perustamia teollisuuslaitoksia. (Vetik 1993, 273) Toisessa muuttoaallossa 1960 – ja 1970 – luvuilla maahanmuuttajat muuttivat sodan jälkeen rakennettuihin teollisuuskaupunkeihin ja Tallinnaan. Toisen muuttoaallon työläiset rekrytoitiin samoihin teollisuuslaitoksiin, joihin ensimmäisen muuttoaallon työntekijät olivat asettuneet. Teollistamisesta vastanneet ministeriöt houkuttelivat työntekijöitä eri puolilta Neuvostoliittoa lupaamalla parempia asuinolosuhteita ja korkeampia palkkoja. (Vetik 1993, 173)

Kolmas muuttoaalto Viroon ajoittuu 1970-luvun lopusta 1980-luvun loppuun. Tämä muuttoaalto erosi aiemmista siinä, että maahanmuuttajat eivät enää muuttaneet vain lähialueilta vaan myös Neuvostoliiton eteläisiltä ja Aasian puoleisilta alueilta. Vuosina 1970 –1979 Virossa asuvien ei-virolaisten osuus nousi 430 000:nesta 520 000:een henkilöön. Tästä ulkomaalaisen väestön määrä vielä jatkoi kasvuaan 1980-luvulla ja vuoden 1989 väestönlaskennassa ei-virolaisten lukumäärä oli jo 602 000 henkilöä. (Vetik 1993, 274)

Ulkomaalainen väestö on sijoittunut Viroon alueellisesti hyvin epätasaisesti. Enimmäkseen ulkomaalainen väestö asuttaa suurimpia kaupunkeja kuten Tallinnaa, jossa lähes puolet asukkaista on ulkomaalaista väestöä sekä erityisesti Koillis-Viron kaupunkeja kuten Narvaa, Sillamäkeä ja Kohtla-Järveä, joissa ulkomaalainen väestö muodostaa yli 90 % asukkaista. (Kirch 1995, 18)

Oman erityisryhmänsä maahan muuttaneiden joukossa muodosti sotilashenkilöstö, johon upseerit ja asevelvolliset rekrytoitiin kaikkialta Neuvostoliitosta. Esimerkiksi Paldiskin ja Pakrin kaupungeissa oli yli 200 erillistä sotilasyksikköä aina niiden pois vetämiseen 1990–1994 saakka. Monille upseereille ja sotilaille tarjottiin mahdollisuutta päästä töihin yleisliittolaisiin tehtaisiin ja muihin työpaikkoihin ja tästä syystä monet myös jäivät vuoden 1994 jälkeen töihin Viroon. (Kirch 1997, 20)

Raunin (1997) mukaan Viroon suuntautunut muuttoliike muutti radikaalisti Viron väestörakennetta. Kun vuonna 1934 suoritettussa väestönlaskennassa etniseltä taustaltaan virolaisia oli 88,1 %, oli vastaava luku vuoden 1989 väestönlaskennassa enää 61,5 %. Viron ulkomaalainen väestö rakentuu suurelta osin slaaveista eli venäjänkielisestä väestöstä, joka jakaantuu kansallisuudeltaan venäläisiin, ukrainalaisiin ja valkovenäläisiin, jotka yhdessä muodostivat 35,2 % osuuden Viron ulkomaalaisesta väestöstä vuonna 1989, kun Viron ulkomaalaisen väestön osuus kokonaisuudessaan oli 38,5 % Viron väestöstä. Näin vain 3,3 % ulkomaalaisesta väestöstä oli muita kuin venäjänkielisiä vuonna 1989. (Raun 1997, 405)

TAULUKKO 1. Etnisten ryhmien osuudet (tuhansina) Viron väestöstä 1900–luvulla.

	1934	1959	1970	1979	1989
Estonians	993.4	892.7	925.1	947.8	963.3
Russians	92.7	240.2	334.6	408.8	474.8
Ukrainians	–	15.8	28.1	36.0	48.3
Belarussians	–	10.9	18.7	23.5	27.7
Finns	1.1	16.7	18.5	17.6	16.6
Jews	4.4	5.4	5.3	5.0	4.6
Germans	16.3	0.7	7.9	3.9	3.5
Latvians	5.4	2.9	3.3	4.0	3.1
Swedes	7.6	–	–	–	–
Others	5.4	11.5	14.6	17.9	23.8
Total	1,126.4	1,196.8	1,356.1	1,464.5	1,565.7

Lähde: Raun T.: Estonia: Independence redefined. Teoksessa Bremmer I. & Taras R (toim.): New States, New Politics: Building the Post-Soviet Nations. Cambridge University Press 1997; 406

Viron ulkomaalaisesta väestöstä puhuttaessa on käsitteellisen selvyyden vuoksi alettu käyttää termiä 'venäjänkielinen väestö'⁴ yhtäältä erottamaan slaavit muista Virossa asuvista ja toisaalta korostamaan venäjänkielen keskeistä asemaa venäjänkielisten identiteetin rakenneosana. (Laitin 1995, 314–315) Käsitteenä Viron venäjänkielinen väestö syntyi Viron itsenäisyystaistelun aikana, kun venäjänkielisen väestön etuja ajamaan perustetut liikkeet ja järjestöt kuten Interliike ja Työkollektiivien yhteisneuvosto alkoivat käyttää sitä korostaessaan mielenosoitusten ja lakkojen avulla ajavansa kaikkien Virossa asuvien venäjänkielisten etuja. (Titma et.al. 1997, 116–117)

4.2 Neuvostoliiton kansallisuuspolitiikka ja ulkomaalaisen väestön ominaispiirteet Virossa

Viroon muuttaneen väestön ominaispiirteitä on muokannut ennen kaikkea Neuvostoliitossa harjoitettu kansalaisuuspolitiikka. Siitä mikä tulkinta Viroon suuntautuneelle muuttoliikkeelle on annettu, on riippunut paljolti myös suhtautuminen ulkomaalaisiin itsenäisyyden aikaisessa Virossa.

Connorin (1992) mukaan Neuvostoliitossa toteutettu kansallisuuspolitiikka nojautui teoreettisilta perusteiltaan ns. leniniläisen kansallisuuspoliittisen ajattelun pohjalle. Leniniläisen kansallisuuspolitiikan peruseriaatteena oli Marxin alunperin "Kommunistisessa manifestissa" esittämä näkemys kansallisuuksien välisten erojen vähittäisestä katoamisesta sosialismin edistyessä ja lopulta kansallisuuksien katoamisesta ihmiskunnan siirtyessä sosialismiin. Kansallisuuspolitiikan käytännön toteutus kuitenkin vaihteli koko neuvostoaikakauden ajan ja usein poliittinen johto teki omat johtopäätöksensä leniniläisestä kansallisuuspolitiikasta. (Connor 1992, 31)

Neuvostoliiton Virossa toteuttaman kansallisuuspolitiikan arkkitehtinä voi pitää diktaattori Josif Stalinia. Riasanovskyn (1977) mukaan Stalinin kansallisuuspolitiikan peruspiirteitä oli kansallisten kulttuurien tuhoaminen, kansallisten vähemmistöjen edustajien vainoaminen sekä paikallisten kielten käännättäminen kyrillisille aakkosille ja venäjän kielen aseman vahvistaminen eri neuvostotasavaltojen hallinnossa ja opetusohjelmissa. (Riasanovsky 1977, 633)

---

⁴ Käsité ei tarkkaan ottaen kuvaa, kaikkia Virossa asuvia ulkomaalaisia, vaan vain venäjää puhuvaa Virossa asuvaa väestöä. Työssäni luen Viron ulkomaalaiseen väestöön kuuluvaksi, myös sen 3,3 prosentin osuuden ulkomaalaisesta väestöstä, joka ei puhu venäjää äidinkielenään.

Virossa stalinistinen kansallisuuspolitiikka merkitsi Viron poliittisen johdon nopeaa venäläistämistä 1940– ja 1950– luvuilla. Viron johtoon nostettiin ns. venäjän virolaisia, jotka olivat eläneet Viron ulkopuolella ja olivat poliittisesti luotettavampia kuin etniset virolaiset. Viron uudella poliittisella johdolla oli kyllä virolaiset nimet, mutta muuten se oli täysin venäläistetty. Näin näennäisen kansallisesta ulkoasustaan huolimatta Viron neuvostotasavalta oli ei-syntyperäisten hallinnassa, mikä olikin yleinen pyrkimys kansallisuuspolitiikan toteuttajien taholta. (Misiunas & Taagepera 1993, 148–149)

Vaikka Stalinia seuranneet poliittiset johtajat sanoutuivat irti stalinismista, niin virallisena kansallisuuspoliittisena pyrkimyksenä pysyi niin Virossa kuin muuallakin Neuvostoliitossa neuvostokansojen lähentäminen, jota toteutettiin Venäjän kansallisia symboleita ja venäläisyyttä manipuloimalla. (Smith 1990, 7)

Kirchin (1997) mukaan Virossa toteutettuja rakennushankkeita ja teollisuuslaitosten perustamista voitiin ehkä neuvostoviranomaisten taholta perustella modernisoinnilla, mutta mukana oli kuitenkin aina sosialistisen rakennustyön varjo. Kirchin (1997) mukaan erityisen selvästi teollistamiseen liittynyt kolonialismi ja venäläistäminen näkyi Koillis-Virossa toteutetussa teollistamisessa, jossa teollisuusalueiden ympärille luotiin puhtaasti venäjänkielisten asuttamia kaupunkeja. Lyhyessä ajassa luotiin täysin uudet kaupungit kuten Kohtla-Järve, Ahtme ja Kivioli. Tällaisena neuvostokauden asuttamis- ja teollistamispolitiikan puhtaana esimerkkitapauksena Kirch pitää Sillamäen kaupunkia, jonne jo vuonna 1947 aloitettiin rakentaa huippusalaista uraanin louhimiseen ja rikastamiseen keskittyntä teollisuuslaitosta. Tuotantolaitoksessa tuotettu uraani käytettiin Neuvostoliiton ensimmäisten ydinpommien raaka-aineena ja tuotantolaitoksen ympärille rakennettu kaupunki oli kielletty virolaisilta, joita pidettiin poliittisesti epäluotettavina. Sillamäen työntekijät koulutettiin Keski-Venäjän ammatillisissa oppilaitoksissa ja työnjohto sekä korkeammin koulutetut insinöörit valittiin pääasiassa Leningradin ja Moskovan korkeakouluista. Työntekijöitä värvätessä etusijalla olivat perheelliset työntekijät, koska neuvostoviranomaiset ajattelivat, että se varmistaisi maahanmuuttajien jäämisen alueelle myös tulevaisuudessa. Viron ulkomaalaisesta väestöstä nimenomaan Koillis-Viroon muuttaneilla on ollut kaikkein vähiten kontakteja virolaiseen kulttuuriin, viron kieleen ja virolaisiin ihmisiin. (Kirch 1997, 18–19)

Yleisliittolaiset tehtaot, niiden työkollektiivit ja tehtaiden ympärille etenkin Koillis-Virossa

rakennetut kaupungit ovat olleet olennainen osa Viroon muuttaneen venäjänkielisen väestön identiteettiä. Suuret yleisliittolaiset tehtaot ja niiden ympärille rakennetut kaupungit tarjosivat venäjänkieliselle väestölle vastineen muille poliittisille, laillisille ja hallinnollisille instituutioille⁵. Viroon muuttaneen venäjänkielisen väestön onkin sanottu identifioituneen ennen kaikkea niihin sotilasyksiköihin tai teollisuudenhaaroihin, joissa he Viron neuvostotasavallassa työskentelivät (Ruutsoo 1995b, 101; Ruutsoo 1996, 116–117; Lauristin ym. 1989, 224) Viron venäjänkielisen väestön on nähty myös identifioituvan tiiviisti neuvostokulttuuriin, neuvostoideologiaan ja neuvostoimperiumiin. Kirch (1995) kutsuu tätä identifioitumista "imperiumimielisyydeksi", jota hänen mukaansa todistaa muun muassa se, että vielä vuonna 1992 järjestetyssä kyselytutkimuksessa Viron venäjänkielisistä ja heistä erityisesti venäläisistä 85 % katsoi olevansa täysin tai ainakin suurimmalta osin venäläisen kulttuurin edustajia. Venäläiseen kulttuuriin kuulumisen lisäksi 59 % vastanneista piti itseään neuvostokulttuurin edustajina. (Kirch 1995, 76–77) Venäläisten lisäksi myös muut slaavilaista alkuperää olevat vähemmistöt Virossa (ukrainalaiset, valkovenäläiset) ovat yleensä identifioituneet venäläisiin ja venäjän kieleen (Kirch & Kirch 1995, 45).

Neuvostoideologiaan ja venäläiseen kulttuuriin identifioitumisesta huolimatta Balttiassa asuva venäläinen väestö on kuitenkin korostanut kulttuurista eroaan mm. Venäjällä asuviin venäläisiin ja ovat pitäneet balteja eräänlaisina eurooppalaisina kumppaneina, joiden kanssa heillä on ollut merkittävä määrä yhteistä kulttuuriperintöä. Balttiassa venäläiset näkevät kulttuuriset erot itsensä ja alkuperäisväestön välillä paljon pienemmiksi kuin esim. Kaukasian alueella tai Keski-Aasiassa. Monet venäläiset näkevät, että heidän elämäntyyliinsä, tapansa ja arvonsa ovat saaneet vaikutteita alkuperäisväestöltä ja jotkut jopa toteavat tuntevansa olonsa vieraaksi vieraillessaan Moskovassa ja muissa Venäjän kaupungeissa. (Lieven 1993, 175– 213)

Vaikka maahanmuutto Viroon oli luonteeltaan ideologista ja vaikka monille pian sodan jälkeen muuttaneille siirtolaisille oli sisäistynyt idealistinen käsitys siitä, että he saapuivat modernisoimaan Viroa, rakentamaan Viron teollisuutta ja riensivät auttamaan Viroa sosialistisen yhteiskunnan rakentamisessa, niin myöhemmässä vaiheessa muuton motiivit

---

⁵Kirchin (1997) mukaan 1950–1970 lukujen aikana ne kaupungit, joiden väestöstä ulkomaa laiset muodostivat valtaosan kuten Narva, Kohtla-Järve ja Sillamäe muuttuivat elämäntyyliiltään ja kulttuuriltaan yhtenäisen sosialistisen ja venäläisen kulttuurin kaltaisiksi. Pääkaupungissa Tallinnassa sama prosessi ilmeni myöhemmin ja hitaammin. (Kirch 1997, 23)

yksilötasolla olivat usein paljon arkisempia. Suurin osa maahan muuttaneista teki päätöksensä vapaaehtoisesti ja syyt maahanmuuttoon liittyivät usein työhön, opiskeluun, sekä elinolosuhteitten ja elintason parantamiseen. (Kirch 1997, 20; Lauristin ym. 1989, 224)

Virolaisnäkemyksissä on korostettu venäläisten itäistä kollektiivisuutta ⁶ erona virolaisten läntiselle yksilöllisyydelle. Pami Aallon haastatteleuille virolaisille venäläiset esiintyivät toiseutena johon liitettiin kollektiivisuuden korostamisen lisäksi "sivistymättömyys" ja "alikehittyneisyys" sekä entistä suurvalta-asemaa korostava tietoisuus. Usein virolaisten ja venäläisten kontaktit ovat rajoittuneet vain jokapäiväisiin melko muodollisiin kontakteihin ja haastatellut kuvasivat väestöryhmien välejä viileiksi mutta asiallisiksi. (Aalto 1997, 12–18) Väestöryhmien välinen segregatio on ollut varsin jyrkkä ja on jopa sanottu, että Virossa toimii kaksi eri yhteiskuntaa samassa maantieteellisessä yksikössä (Lauristin ym. 1989, 223).

Viron venäläisen yhteisön on myös nähty olevan melko epäyhtenäinen ja sen suhtautumisen neuvostomenneisyyteen vaihtelevan pitkälti sukupolvittaisten rajojen mukaan. Kun uusimmissa tutkimuksissa on tutkittu nuorempia ikäryhmiä on havaittu, että heille neuvostomenneisyydellä tai venäläisyydellä ei ole samaa merkitystä kuin vanhemmille ikäluokille. Helsingin Sanomissa haastatellun tutkija Olga Zhurjarin mukaan venäläisnuorten nykytoiveet eivät liity myöskään Viroon, vaan tähtäin on pidemmällä, Euroopassa ja lännessä. Tästä kertoo muun muassa se, että viron kieli on menettämässä nuorten arvostuksissa kaksoikielen aseman englannille. (Helsingin Sanomat 29.7.1998)

Baltian maihin muuttanutta väestöä on kuvattu statukseltaan "proletaariseksi", koska työväestön osuus maahan muuttaneista on ollut suuri ja intelligentsija koostunut lähinnä ns. teknisestä eliitistä (Kolstoe 1996, 623– 624). Melin (1996a) on tutkinut etnisten ryhmien (venäläisten ja virolaisten) sosiaalista taustaa ja etnisyyden vaikutusta luokkarakenteeseen. Hänen mukaansa virolaisiin nähden selvästi suurempi osa Viroon muuttaneista venäläisistä on kuulunut työväenluokkaan, kun taas porvaristoon ja johtaviin työntekijöihin on kuulunut

---

⁶ Shlapentokhin mukaan neuvostoideologiassa kollektiivisuus oli keskeinen arvo ja abstraktilla tasolla enemmistö neuvostoihmisistä kannatti ajatusta kollektiiveista sosiaalisessa elämässä ja jopa kollektiivien intressien ensisijaisuutta yksilöllisiin etuihin nähden. Ainakin verbaalisella ja mytologisella tasolla ideologinen koulutus Neuvostoliitossa oli menestyksekkäs kasvattaessaan ihmisiä kieltämään individualismin ja kunnioittamaan kollektivismia ja patriotismia. (Shlapentokh 1989, 132)

enemmän virolaisia. (Melin 1996a, 243–244)

Käsitys Viron ulkomaalaisen väestön "proletaarisuudesta" saa tukea kun tarkastellaan virolaisten ja ulkomaalaisten välistä jakautumista työmarkkinoilla eri ammattialojen mukaan. Alemmassa kaaviossa näkyy kuinka ulkomaalaiset ja virolaiset ovat jakautuneet melko selvästi eri teollisuudenhaarojen mukaan. Maatalous-, koulutus- ja kulttuurialan työntekijät ovat olleet suurimmalta osin virolaisia kun taas kaivos- ja metalliteollisuuden, sekä kuljetusalan työntekijät ovat olleet suurelta osin ulkomaalaisia. Ammatillisen jakautumisen ja Viron ulkomaalaisen väestön keskittymisen neuvostoteollisuuden avainaloille (raskas metalliteollisuus, kaivostoiminta, puolustusteollisuus), on nähty olevan taustalla myös ulkomaalaisen väestön neuvostoaikaiselle taloudelliselle etuasemalle. Taloudellisen etuaseaman takasi ennen kaikkea neuvostoteollisuuden avainalojen parempi kyky jakaa erilaisia hyödykkeitä. (Helemäe & Saar 1995, 129–130)

TAULUKKO 2. Työvoiman etninen jakaantuminen teollisuuden aloittain vuonna 1987.

	Estonians	Non-Estonians
Total work force	58.7	41.3
INDUSTRY	42.8	57.2
–oil shale industry	17.1	82.9
–building materials industry	29.2	70.8
–machine building industry	31.8	68.2
AGRICULTURE	85.4	14.6
TRANSPORT	43.9	56.1
–water transport	14.5	85.5
–rail transport	21.7	78.3
CONSTRUCTION	61.3	38.7
EDUCATION	71.0	29.0
CULTURE	84.0	16.0

Lähde: Kuddo, Arvo, "Estonian Labour Market", in Eesti Pank (Bank of Estonia), Quarterly review, 1993/4, 20.

Etnisten ryhmien ammatillinen jako näkyi myös siinä, että useilla työpaikoilla työntekijät olivat yksinomaan virolaisia tai yksinomaan venäjänkielisiä. Titman mukaan se, että oli työpaikkoja, joilla oli vain virolaisia työntekijöitä, suojasi Viron kulttuurin ja kielen säilymistä. Venäjänkielisille puhtaasti venäjänkieliset työpaikat taas merkitsivät, että viron kieltä ei tarvinnut käyttää missään arkielämän tilanteessa. (Titma et.al.1997, 132)

Rose ja Maley (1994) ovat tutkineet etnisten ryhmien välisiä eroja koulutuksessa ja havainneet, että koulutustasojen erot ovat suhteellisen pieniä. Yliopistotasoinen tutkinto on hieman useammin virolaisilla kuin venäläisillä (17 % ja 14 %). Venäläisillä on sen sijaan useammin peruskoulun tai lukion jälkeen hankittava ammatillinen koulutus (virolaisilla 27 %, venäläisillä 32 %). Virolaisilla on hieman useammin tekninen koulutus, johon pääsee suoraan peruskoulusta tai lukion jälkeen. Keskiasteen koulutus on jäänyt kesken useammalta virolaiselta kuin venäläiseltä. Täysin vailla ammatillista koulutusta on 8% venäläisistä ja 7% virolaisista. Peruskoulun jälkeistä opetusta on kummallakin väestöryhmällä yhtä paljon eli 78 %. (Rose & Maley 1994 61, 65) Vaikka etnisten ryhmien välillä ei koulutustasoissa ole ollut merkittäviä eroja, ovat erot koulutuksessa johtuneet lähinnä koulutuksen suuntautumisen eroista. Kun neuvostoteollisuuden eri alat vaativat usein erilaista koulutusta erottuivat etniset ryhmät ammattikoulutuksen suhteen, jolloin Viron venäjänkieliset kouluttautuivat lähinnä raskaan teollisuuden ja puolustusteollisuuden ammatteihin. (Helemäe & Saar 1995, 130) Etnisten ryhmien epätasaisella jakautumisella eri teollisuudenalojen ammatteihin on ollut merkitystä myöhemmin työllisyyseroihin etnisten ryhmien välillä, kun talousjärjestelmä ja teollisuuden rakenne Virossa on muuttunut.

4.3 Venäjän kieli suurin yhteinen nimittäjä

Voimakkaimpana Virossa asuvia ulkomaalaisia yhdistävänä tekijänä pidetään kuitenkin venäjän kieltä⁷. Venäjän kielelle annettiin Neuvostoliitossa selvä erityisasema ja kielipolitiikalla pyrittiin luomaan ja edistämään neuvostokansojen yhteenkuuluvuutta ja samaistumista yhdeksi kansaksi. Samanaikaisesti kun korostettiin venäjän kielen opetuksen tärkeyttä vähemmistökansallisuuksille, pidettiin vähemmistökielten opettamista muissa neuvostotasavalloissa asuville venäläisille toisarvoisena. (Kirkwood 1991, 64)

---

⁷ de Vosin ja Romanucci-Rossin (1975) mukaan yhteistä kieltä voidaan pitää voimakkaimpana yksittäisenä etnistä identiteettiä ylläpitävänä tekijänä. Muita etnistä identiteettiä ylläpitäviä tekijöitä ovat mm. ryhmän yhteinen alkuperä eli etniset juuret ja yhteinen uskonto. Näistä tekijöistä rakentuu yhteenkuuluvuuden tunne, joka voi olla yhteydessä poliittisiin ja maantieteellisiin yksiköihin, mutta ei välttämättä aina. (de Vos & Romanucci-Ross 1975, 20). Kolstoen (1996) mukaan etnisen ryhmän käsite on varsin laaja ja vaikeasti määriteltävä, koska etnistä ryhmää kokoava etninen identiteetti on yleensä jatkuvassa liikkeessä. (Kolstoe 1996, 609–612). Laitinin (1995) mukaan Vieroon muuttaneen venäjänkielisen väestön etninen identiteetti nojaa tulevaisuudessa mitä todennäköisimmin yhteiseen kieleen eli venäjään. (Laitin 1995, 314–315)

Vaikka jotkut alkuperäiskielet säilyttivät elinvoimaisuutensa, niin venäjä oli kuitenkin ideologian mukaan neuvostokansoja yhdistävä entiset rajat ylittävä "ystävyyden ja veljeyden kieli", minkä vuoksi myös vähemmistökansallisuuksien tulisi sitä osata. Vaikka Neuvostoliiton perustuslaissa kansalaisille taattiin oikeus äidinkieliseen koulutukseen ja oikeudenkäyntiin sekä virallisten asiakirjojen julkaisemiseen neuvostotasavaltojen alkuperäiskielillä, jäi kielipolitiikkaa muilta osin ohjaamaan "neuvostoyhteiskunnan yhteiskunnallispoliittisen yhtenäistämisen vaatimus", jonka toteuttamisessa venäjän kielen suosimisella oli keskeinen rooli. Neuvostoviranomaisten pyrkimyksenä oli muuttaa venäjän kieli aluksi "toiseksi äidinkieleksi", jonka jälkeen virolaisten oletettiin siirtyvän kokonaan venäjään eli "neuvostokansojen yhteiseen kieleen". Kaikista yrityksistä puolustaa viron kielen oikeuksia rangaistiin nationalismina. (Sinilind 1984, 37–39, Lauristin ym. 1989, 195)

Jokapäiväisessä elämässä venäjän kieli saavutti valta-aseman, joka perustui ennenkaikkea hallinnollisille, taloudellisille ja yleisesti ottaen byrokraattisille tarpeille, jotka edellyttivät kaikilta Virossa asuvilta venäjän kielen taitoa. Viranomaisten ja virkamiesten pätevyysvaatimukseen ei Neuvostoliitossa kuulunut paikallisten kielten hallitseminen, mikä käytännössä johti venäjän kielen valta-asemaan. Venäläiset siirtolaiset pitivät luonnollisena, että heillä oli oikeus saada kaikki palvelut omalla äidinkielellään ja että etnisten ryhmien välinen kommunikointi tapahtui venäjäksi. (Sinilind 1984, 38) Venäjän kielellä pystyikin asioimaan virastoissa ja kauppoissa pienemmissäkin virolaiskaupungeissa, eikä venäläisillä siirtolaisilla siksi ollut tarvetta oppia viroa. Sen sijaan venäjää taitamattoman virolaisen elämä kaupungeissa olisi käynyt mahdottomaksi. Suurin osa virkamiehistä kauppojen henkilökunnasta sekä virkailijoista postissa ja rautateillä oli viroa taitamattomia siirtolaisia. (Juvakka 1997, 26)

Koulujen opetusohjelman perusta oli yhdenmukainen koko Neuvostoliitossa. Viron kielen opetus oli Virossa järjestetty myös venäjänkielisissä kouluissa, mutta huomattavasti suppeammin kuin venäjän kielen opetus virolaisissa kouluissa. Viron kielen osaamisen taso oli heikko, koska monien opettajien oma viron taito oli puutteellinen ja oppilaat eivät olleet motivoituneita kielen opiskeluun, koska viron kielellä ei ollut merkittävää käyttöarvoa työ- ja arkielämässä. (Lauristin ym. 1989, 195) Muodollisesta opetusvelvollisuudesta huolimatta viron kielen tunnit saattoivat jäädä kokonaan pitämättä tai niille varattu aika käytettiin muuhun kuin viron kielen opiskeluun. Muiden siirtolaisryhmien lapset kävivät tavallisesti

venäjänkielisen koulun, mikä nopeutti heidän assimiloitumistaan venäjänkieliseen väestöryhmään. (Juvakka 1997, 19)

Viron kielen osaaminen venäjänkielisten keskuudessa on pysynyt erittäin vähäisenä vielä Viron itsenäistymisen jälkeenkin 1990-luvulla. Aksel Kirchin johtama tutkijaryhmä on tutkinut Viron venäläisten viron kielen taitoa ja havainnut selviä sukupolvittaisia eroja kielen osaamisessa.

TAULUKKO 3. Viron kielen taito venäläisen väestön keskuudessa ikäryhmittäin maaliskuussa 1996

Levels of language knowledge	Total	Men	Women	18-24	25-34	35-44	45-54	55 and more
Very high	9	8	10	7	9	11	5	10
Relatively high	17	11	20	24	15	19	14	14
Low	49	47	51	52	59	54	53	35
Don't know any Estonian	25	34	19	17	17	15	28	41

Lähde: Kirch A., Kirch M., Rimm I., Tuisk T. Integration Processes in Estonia 1993-1996 Teoksessa (toim.) Kirch A. The Integration of Non-Estonians into Estonian Society: History, Problems and Trends. Estonian Academy Publishers 1997; 31

Viron kielen osaaminen vähenee selvästi vanhempien ikäluokkien kohdalla. Yli 55 -vuotiaiden ikäryhmässä niiden venäläisten osuus, jotka sanoivat, etteivät osaa lainkaan viroa oli suurin 41 %, kun taas nuorimpien kieltä täysin osaamattomien osuus on vain 17 %. Lisäksi on huomionarvoista, että vironvenäläiset naiset osaavat paremmin viroa kuin miehet. (Kirch et. al. 1997, 31)

5. VIRON UUDEN KANSALLISUUSPOLITIIKAN MUOTOUTUMINEN

5.1 Viron kansallisuuspolitiikka vastauksena neuvostokolonisaatioon

Viron kansallisuuspoliittinen ajattelu⁸ ja eri kansallisuuksia koskeva lainsäädäntö ovat sidoksissa niihin toimintalinjoihin, joita Viron itsenäisyyden tavoittelussa omaksuttiin ja toisaalta tulkintoihin, joita neuvostokaudesta tehdään. Viron kansallisessa heräämisessä liikkeelle-panevana voimana oli ennenkaikkea pelko oman kielen ja kulttuurin asteittaisesta kuolemista ja virolaisten jäämisestä vähemmistöksi omassa maassaan – kehityksestä, joka oli jo kohdannut Neuvostoliiton monia pieniä kansoja. Kansallisen heräämisen keskeisenä tavoitteena oli turvata virolaisten säilyminen kansallisena enemmistönä, kansallisen kulttuurin ja erityisesti viron kielen aseman parantaminen sekä poliittisen päätäntävällän siirtämisen poliittisesti valituille virolaisille instituutioille. (Juvakka 1997, 19)

Muodostuneen kansallisuuspoliittisen ajattelun perusta on jo Viron itsenäisyystaistelussa ja siinä esillä olleissa erilaisissa toimintastrategioissa. Iivosen mukaan Baltian maiden itsenäisyyden tavoittelussa maltillisten ja asteittaisten uudistusten kannattajat nk. gradualistit pyrkivät itsenäisyyteen asteittain, olemassaolevia poliittisia järjestelmiä käyttäen. Ensimmäisenä tavoitteena gradualisteilla oli alueellinen autonomia, johon muun muassa talouden IME –ohjelma⁹ tähtäsi. Seuraavassa vaiheessa gradualistien tavoitteena olisi ollut solmia tasavaltojen ja Neuvostoliiton välillä konfедераatiosopimus, jonka jälkeen tasavaltojen yhteydet Neuvostoliittoon olisivat perustuneet bilateraaleihin valtiosopimuksiin samalla tavoin kuin Suomen ja Neuvostoliiton suhteet toisen maailmansodan jälkeisellä kaudella. (Iivonen 1992, 174)

Radikaalimman näkemyksen mukaan Baltian tasavaltojen sodanjälkeinen järjestelmä oli laiton. Sen mukaan Baltian tasavaltojen liittäminen Neuvostoliittoon ja sitä seurannut

---

⁸Kansallisuuspolitiikalla tarkoitan laajassa mielessä kansalaisuuteen, maahanmuuttoon, kieleen, etnisiin vähemmistöihin ja etnisten vähemmistöjen oikeuksiin liittyvää poliittista päätöksentekoa. Samassa kontekstissa termiä on käyttänyt muun muassa Park (Park 1995b, 354)

⁹Vuonna 1989 esitellyssä talouden uudistuso-hjelma IME:ssä asetettiin tavoitteeksi pyrkiä saamaan talouselämä virolaisten hallintaan ja osoittamaan neuvostotalouden irrationaalisuus. Siinä kiinnitettiin huomiota Viron talouden ja kulttuurin säilymiseen sekä sosiaalisen ja ekologisen ympäristön väliseen yhteyteen. Ohjelmassa ehdotettiin myös talouden omistussuhteiden monipuolistamista ja yksityisyrittämisen sallimista. (Lauristin et. al. 1989, 282; Venesaar, Vitsur 1995, 190)

miehitys olivat laittomia toimenpiteitä. Baltian neuvostotasavallat eivät koskaan kuuluneet juridisesti Neuvostoliittoon, joten siitä eroaminen ei ollut edes tarpeen. Tasavaltojen korkeimmat neuvostot toimivat miehitysvallan perustamina ja vain sille lojaaleina hallintoeliminä. Niistä ei tästä syystä ollut itsenäisten tasavaltojen uuden hallinnon pohjaksi. Hallinnon saattamiseksi virolaisten omiin käsiin haluttiin kutsua koolle niin sanottu Viron kongressi, jonka jäsenten valintaan saisivat osallistua kaikki, jotka vuonna 1940 olivat Viron kansalaisia ja heidän jälkeläisensä. Tämän näkökannan mukaan oikeudenmukaisuus ja demokratia toteutuisivat vain, jos Viron kongressi saisi järjestää tasavallan hallinnon uudelleen. Viron kongressin vaalit pidettiin keväällä 1990. Näissä vaaleissa äänioikeus oli vain syntyperäisillä virolaisilla. (Iivonen 1992, 174–175 ja 183–184) Näiden kahden itsenäistymisstrategian välisellä erolla on myöhemmin ollut myös ratkaiseva ero suhteessa itsenäistyneen Viron kansalaisuuspolitiikan kehittymiseen.

Merkittävä virstanpylväs Viron itsenäisyyskamppailussa oli uuden kielilain laatiminen. Kielilaki, joka lopulta hyväksyttiin 18.1.1989, nosti viron kielen Viron neuvostotasavallan ainoaksi viralliseksi kieleksi. Kielilain tavoite oli turvata elinehdot viron kielen ja virolaisen kulttuurin säilymiselle sekä turvata jokaiselle virolaiselle mahdollisuus hoitaa jokapäiväiset asiansa äidinkielellään omassa maassaan. Vuoden 1989 kielilaissa jokaiselle yksilölle taattiin oikeus asioida viron kielellä valtion virastoissa, yrityksissä ja organisaatioissa, mutta samat oikeudet luvattiin myös venäjänkielen käyttämiselle. Henkilöt, joiden on työssään asioitava ihmisten kanssa velvoitettiin omaksumaan työssä tarpeellinen viron kielen taito työtehtävästä riippuen 2–4 vuoden kuluessa lain voimaantulosta. (Taagepera 1993, 148)

Viron saavutettua itsenäisyytensä keskeiseksi sisäpoliittiseksi kiistaksi muodostui kansallisuuskysymys: mikä olisi miehityksen jälkeen maahan muuttaneiden ja heidän jälkeläistensä asema itsenäisessä Virossa? Tässä kysymyksessä jo itsenäistymislinjauksissa esillä olleet näkemyserot maltillisten poliittisten voimien ja kansallismielisten virolaisten välillä tulivat esiin uudelleen. Maltilliset kannattivat nk. nollavaihtoehtoa, jonka mukaan Viron kansalaisuus olisi myönnetty kaikille Virossa ennen 1.7.1990 vakituisesti asuneille henkilöille, kun taas kansallismielisten virolaisten mukaan oikeus automaattiseen kansalaisuuteen olisi pitänyt antaa vain niille, jotka olivat Viron kansalaisia ennen neuvostomiehitystä ja heidän jälkeläisilleen. (Lieven 1994, 276)

Kansallismielisten ajaman jyrkemmän linjan tulemista vallitsevaksi edesauttoi joukko erilaisia tekijöitä. Ensimmäisenä perusedellytyksenä oli tietenkin Viron valtiollisen itsenäisyyden toteutuminen, joka tuli mahdolliseksi kun Neuvostoliiton vanhoillisten poliittisten piirien Mihail Gorbatshovia vastaan suuntaama vallankaappaus epäonnistui vuoden 1991 elokuussa. Tämän vallankaappauksen tavoitteena oli estää neuvostovaltion jo alkanut hajoamisprosessi ja näin estää myös Viron aikeet itsenäistyä. Epäonnistuneen vallankaappauksen jälkeen myös neuvostopresidentti Gorbatshovin asema alkoi horjua ja olosuhteet muuttuivat kokonaisuudessaan toiseksi ja Viron mahdollisuus saavuttaa itsenäisyytensä tuli mahdolliseksi. (Juvakka 1997, 20)

Jyrkemmän linjauksen taustalla näkyi myös laajalle levinnyt käsitys Viroon kohdistuneen miehityksen ja kolonialisoimisen epäoikeudenmukaisuudesta sekä ulkomaalaisen väestön, erityisesti venäläisten osuudesta siinä. Virallinen propaganda, jonka mukaan neuvostovalta oli Virossa merkinnyt infrastruktuurin modernisointia ja teollisuustuotannon kehittämistä, joiden mukana Viro oli nostettu "perunatasavallasta" teollisten maiden joukkoon, ei koskaan saanut vastakaikua virolaisten mielissä. Näiden saavutusten hinta niin ihmisille kuin elinympäristölle on ollut monien virolaisten mielestä liian kova. Saavutukset saivat myös aivan uuden ulottuvuuden, kun niitä verrattiin lännen saavutuksiin ja edistykseen samoilla aloilla. Maahan muuttaneet venäläiset ja Venäjän valtio assosioitiin väkivaltaan, vaikka neuvostoviranomaiset pyrkivät propagandassaan asettamaan virolaiset ja venäläiset yhtäläillä systeemin uhreiksi, joilla oli tässä mielessä myös yhteinen kohtalo. Ruutsoon (1995a) mukaan nämä yritykset luoda solidaarisuutta kansallisuuksien välillä epäonnistuivat, koska niille ei alunperinkään ollut mahdollisuutta ennen kaikkea siksi, että venäläiset eivät osoittaneet vähäisintäkään mielenkiintoa sitä katastrofia kohtaan, johon Viro oli joutunut. (Ruutsoo 1995a, 174)

Ruutsoon mukaan jyrkemmän kansallisuuspoliittisen linjan toteuttamiseen vaikutti myös se, että Viro saavutti itsenäisyytensä ja kansainvälisen tunnustuksen ilman venäjänkielisen väestön kannatustakin. Viron poliittisten päättäjien valtavirta alkoi vastustaa ns. nollavaihtoehdon toimeenpanoa kansallisuuslain valmistelussa huomattuaan, ettei valtaosa venäjänkielisestä yhteisöstä halunnut integroitua virolaiseen yhteiskuntaan, vaan halusi pitää kiinni imperiumista. (Ruutsoo 1996, 115)

Viron itsenäisyyden kannatus venäjänkielisten keskuudessa oli vähäistä ja Viron venäjänkielisten etuja ajamaan perustettiin nk. Interliike, jonka toiminta tähtäsi Viron itsenäisyys-hankkeen kaatamiseen ja jonka aggressiivinen toiminta herätti virolaisissa venäläisvastaista mielialaa. Venäjänkielinen vähemmistö alkoi ymmärtää Viron liikkeelle lähteneen kansallisen heräämisen ja siihen liittyvän itsenäistymispyrkimyksen tulevan vaikutuksen omaan asemaansa. Näin jo ennen itsenäistymistä vuosien 1988 ja 1989 aikana Viron venäjänkielinen väestö osallistui mielenosoituksiin ja erilaisiin lakkoihin, jotka olivat venäjänkielisen väestön etuja ajamaan perustettujen organisaatioiden, Interliikkeen ja Työkollektiivien yhteisneuvoston järjestämiä. (Lieven 1993, 192–193)

Mielipidemittausten mukaan vain kolmannes venäjänkielisestä väestöstä kuului Viron itsenäisyyttä ajaneiden liikkeiden aktiivisiin vastustajiin. Kuitenkin juuri tuon aktiivisen kolmanneksen toiminta vaikutti ratkaisevasti mielikuvaan virolaisten ja venäläisten välisestä väistämättömästä poliittisesta yhteenotosta (Lauristin 1997, 90).

Epäluuloa väestöryhmien välillä oli edistänyt myös liikkeelle lähteneet huhut IME-talousohjelman vaikutuksista venäjänkieliseen väestöön. Interliikkeen puolustajat ja sitä lähellä olleet virkamiehet levittivät huhua, että talouden uudistusohjelma IME:n toteutuessa jää 30 % työväestöstä työttömäksi ja että tämä tulisi vaikuttamaan ensisijaisesti venäläisiin, jotka työskentelevät suurissa yleisliittolaisissa tehtaissa, jotka virolaiset aikoivat sulkea. (Lauristin ym. 1989, 231). Edellä mainittujen tekijöiden vaikutus oli suurelta osin vaikuttamassa väestöryhmien väliseen molemminpuoliseen epäluuloon. Näin Viron kansalaisuuspolitiikan muotoutumiseen vaikutti oman kulttuurin puolustamisen ohella keskeisesti myös epävarmuus venäjänkielisen väestön lojaalisuudesta. Venäjänkieliset ja heistä erityisesti sodan jälkeen muuttaneet venäläiset koettiin uhkana uudelleen saavutetulle itsenäisyydelle. (Kols-
toe 1995, 118).

5.2 Viron kansallisuuspolitiikan vaikutus ulkomaalaisen väestön statuksen muuttumiseen

Rajaamalla sodan jälkeen tulleet siirtolaiset ja heidän jälkeläiset poliittisen vallan ulkopuolelle haluttiin turvata itsenäisyys ja virolaisen kulttuurin asema sekä luoda juridiset perusteet yhteiskunnalle. Muodostuneen kansallisuuspolitiikan keskeinen tavoite oli rajata kansalai-

suus Viron valtiota ja yhteiskuntaa kohtaan lojaaleihin yksilöihin. Koska lojaalisuutta on vaikea määritellä ja mitata, kielitaidon, kulttuurin ja historian tuntemisen katsottiin muodostavan sellaisen perustan, jolle lojaalisuus voisi kehittyä. Kielitaidottomuuden ohella siirtolaiset ja heidän jälkeläisensä ovat usein tunteneet huonosti Viron kulttuuria ja historiaa, mikä on vaikeuttanut yhteisymmärryksen muodostumista virolaisten kanssa (Lieven 1994, 186).

Uuden kansalaisuuslain pohjaksi tuli vuoden 1938 kansalaisuuslaki. Tämä lakiuudistus pohjautui ns. restitutioperiaatteelle, jossa vanhan lain katsottiin olevan sopiva pohja uudelle laille. Tämä näkemys pohjautuu ajatukselle Viron tasavallan laillisesta jatkuvuudesta, jota neuvostokausi ei muuttanut, koska Viro ei koskaan virolaisten tulkinnan mukaan juridisesti lakannut olemasta itsenäinen valtio. Uuden kansalaisuuslain pohjaksi tuli näinollen vuoden 1938 laki, joka palautettiin pienin muutoksin voimaan 26.2. 1992. Lain mukaan kansalaisuuden saivat automaattisesti vain ne, jotka olivat olleet Viron kansalaisia ennen Neuvostoliiton miehitystä 16.6.1940 ja heidän jälkeläisensä (Barrington 1995, 736). Samaa restitutioperiaatetta on sovellettu talouden yksityistämisessä, kun vuoden 1940 jälkeen valtion takavarikoimaa omaisuutta on alettu palauttaa entisille omistajille. (Löffgren 1996, 26–28)

Mahdollisuus kansalaisuuden hakemiseen jätettiin kuitenkin avoimeksi myös vuoden 1940 jälkeen maahan muuttaneille ei-virolaisille. Näiden henkilöiden oli kuitenkin haettava kansalaisuutta naturalisaatioprosessin¹⁰ kautta. Östin mukaan kielitaitovaatimuksen liittämällä naturalisaatioprosessiin haluttiin aktivoida vironkielen opiskelua ja virolaisen kulttuurin tuntemusta. Kielenopiskelun oletettiin vahvistavan yksilön siteitä virolaiseen yhteiskuntaan ja samalla edistävän Viron ongelmien ymmärtämistä ja lojaalisuutta valtiota kohtaan (Öst 1994, 57). Kielikokeen läpäiseminen edellytti yksinkertaisen kielen ymmärtämistä ja hallitsemista sekä yleistietoutta mm. viron kulttuurista ja keskeisistä historian tapahtumista. (Juvakka 1997, 27).

Vuoden 1992 kansalaisuuslaki oli pettymys niille venäjänkielisille, jotka olivat aktiivisesti toimineet Viron itsenäisyyden puolesta Kansanrintamassa tai muissa demokraattisissa järjestöissä. Nämä ihmiset tunsivat tulleen petetyiksi, koska kansalaisuuslaki rikkoi heidän

---

¹⁰Naturalisaation käsite Viron kansalaisuuslain yhteydessä tarkoittaa henkilöiden vapaaehtoista halua kansalaisuuden hakemiseen ja siihen sisältyvien ehtojen vapaaehtoista hyväksymistä ja omaksumista. (Öst 1994, 56)

mielestään aiempia lupauksia ja tammikuussa 1991 Viron ja Venäjän neuvostotasavaltojen presidenttien allekirjoittamaa julistusta, jossa neuvostotasavallat tunnustivat toistensa itsenäisyyden ja asukkaille oikeuden vapaasti valita kansalaisuutensa. (Juvakka 1997, 21)

Lain voimaantulo aiheutti suuria muutoksia poliittisiin valtarakenteisiin, sillä arviolta vain noin 90 000–100 000 ei-virolaisella oli oikeus saada kansalaisuus vuoden 1992 lain mukaan (Park 1995a, 306). Tärkein poliittinen muutos, joka liittyy Viron kansalaisuuslain voimaantuloon, on ei-virolaisten sulkeminen poliittisen vaikuttamisen ulkopuolelle. Viron perustuslain mukaan äänioikeus parlamenttivaaleissa on vain Viron kansalaisilla (Park 1995a, 306–307). Poliittinen järjestelmä virolaistui nopeasti ja esimerkiksi pääministeri Mart Laarin vuoden – 1992 syksyllä toimintansa aloittaneessa hallituksessa ei ollut lainkaan kansallisten vähemmistöjen edustajia (Park 1995a, 309).

Kansalaisuuslakien ja kansalaisuuden uuden määrittelyn mukana on ajauduttu myös sekavaan väestötilanteeseen. Virossa asuu paitsi Viron kansalaisia ja Venäjän kansalaisia myös lähes 165 000 kansalaisuudetonta "ulkomaalaista", joille on annettu muukalaispassi ja oleskelulupa. Lisäksi Virossa on noin 30 000 "illegaalia", ilman mitään papereita olevaa henkilöä. Väestötietoja on ollut myös vaikeaa tarkentaa, sillä väestönlaskenta suoritettiin vuonna 1989 ja seuraava suoritetaan vasta vuonna 2000 jolloin Viroon saadaan myös suomalaistyyppinen väestörekisteri. (Helsingin Sanomat 26.11.1998)

Ruutsoon (1996) mukaan kansalaisuuslain hyväksymisen myötä suurta osaa venäjänkielisistä koskevasta sosiaalisesta ja kulttuurisesta vieraantumisesta tuli avoin poliittinen ja lakiin perustuva fakta, joka entisestään vaikeutti venäjänkielisten identifioitumista virolaiseen yhteiskuntaan ja vaikeutti venäjänkielisen yhteisön mahdollisuutta organisoitua poliittisesti ja näin luoda ainakaan vaikutusvaltaisia poliittisia kanavia, jotka ovat tarpeen uudenlaisen kansalaisyhteiskunnan luonnissa (Ruutsoo 1996, 115).

Viron valtionhallinnon ja ylimmän poliittisen johdon virolaistumisen lisäksi myös venäjänkielisen vähemmistön ulkoparlamentaariset vaikutusmahdollisuudet olivat heikentyneet kun Interliike ja Työkollektiivien yhteisneuvosto hajotettiin Viron hallituksen toimesta, eikä niiden tilalle syntynyt varteenotettavia poliittisia painostusryhmiä. Vaikka viron kansalaisuuden puuttuminen ei rajoita suoranaisesti kenenkään Virossa asuvan sosiaalisia tai taloudellisia

oikeuksia¹¹ on venäjänkielisten taholta esitetty epäilyjä, että poliittisen vaikutusvallan menettäminen vaikuttaa myös venäjänkielisen vähemmistön mahdollisuuksiin saada äänensä kuuluviin, kun päätetään muun muassa erilaisista työelämään vaikuttavista venäjän kielen käyttöä koskevista säädöksistä. Kun parlamentin voimasuhteet ovat selkeästi etnisten virolaisten puolella, jää venäjänkielisen väestön vaikutusmahdollisuuksiksi suurelta osin¹² vain osallistuminen kunnallisen ja ulkoparlamentaarisin tason vaikuttamiseen esim. (lehdistö, kansalaisliikkeet, erilaiset yhdistykset jne.). (Ruutsoo 1996, 118–119; Park 1995b, 358)

Venäjänkielisessä lehdistössä kritisoitiin voimakkaasti nimenomaan poliittisen vaikutusvallan menettämistä ja sen yhteyttä venäjänkielisen väestön sosiaalisten ja taloudellisten oikeuksien kehittämiseen. Venäjänkielisen Estonija –nimisen sanomalehden mukaan venäjänkielinen väestö uhkaa jäädä ulkopuolelle sellaisissa itseään koskevissa taloudellisissa ratkaisuisissa kuten suurten yleisliittolaisten tehtaiden yksityistämistä koskevassa päätöksenteossa. Lehden tulkinta Viron kansallisuuspolitiikan venäjänkielisiä ulossulkevasta ja epäoikeudenmukaisesta luonteesta perustuu käsitykseen, jonka mukaan venäjänkielisiä ei yksilöinä tulisi syyttää neuvostoimperiumissa harjoitetusta kansallisuuspolitiikasta. Lehden mukaan kaikilla Viroon veronsa maksaneilla ja maksavilla Virossa vakituisesti asuvilla kuuluisi olla edustus myös valtakunnan politiikassa. (Estonija 3.12.1992)

Poliittisten oikeuksien rajoittaminen kansalaisuudeltaan virolaisiin on kiinnittänyt myös ulkomaalaisten tarkkailijoiden huomion. Viron kansallisvaltion rakentamisen on nähty olevan ristiriidassa avoimen demokraattisen poliittisen järjestelmän kehittämisen kanssa. (Stepan 1994, 133–138) On myös epäilty, että tiukalla kansalaisuuspolitiikalla, joka ei muodollisesti

---

¹¹Venäjänkieliselle väestölle ei lainsäädännön kautta ole asetettu taloudellista toimintaa koskevia esteitä. Kaikki Virossa asuvat henkilöt voivat halutessaan perustaa ja vuokrata liikeyrityksen ja kaikilla on lain takaama oikeus omistaa yksityisomaisuutta. (Andersen 1996, 310)

¹²Vuoden 1995 parlamenttivaaleissa myös venäjänkieliset saivat edustuksen Viron parlamenttiin Riigikoguun. Venäjänkielisten etuja ajava vaaliliitto nimeltään Kotimme on Viro! (Meie Kodu on Eestimaa!) sai äänistä tuolloin 5,9 %. Tämän ryhmän poliittinen painoarvo voi nousta sitä mukaa, kun yhä useampi venäjänkielinen saa Viron kansalaisuuden ja tätä kautta myös äänioikeuden valtiollisissa vaaleissa. Virolaisten taholta on pelätty, että kansalaisuuden myöntämisen perusteiden helpottaminen toisi liikaa vaikutusvaltaa näille ryhmitymille ja Venäjä voisi käyttää näitä ryhmiä ajaakseen intressejään Virossa. (Raitviir 1996, Ala-Kuljun 1998 mukaan; kts.myös Helsingin Sanomat 26.11.1998)

riko kansainvälisiä ihmisoikeussopimuksia¹³, ajettaisiin kuitenkin tarkoitusperiä, jotka ovat piilossa. On esitetty epäilyjä, että tiukan kansalaisuuspolitiikan ja siihen liittyvän kielipolitiikan tarkoituksena olisi karkottaa venäjänkielisiä pois Virossa. Venäjänkielisen väestön maastamuutto on myös ollut monien virolaisten nationalistien avoimesti esittämä toivomus, jota on perusteltu sillä, että venäläisten määrä Virossa on liian suuri heidän integroimiseksi yhteiskuntaan ja nykyistä venäläisten määrää on pidetty uhkana Viron kulttuurin säilymiselle. (Andersen 1996, 313; Laitin 1996, 32–33) Myös erityisesti neuvostoarmeijassa palvelleen sotilashenkilöstön on arveltu muodostavan turvallisuusriskin, jonka avulla Venäjä tulevaisuudessa voisi painostaa Viroa. Tätä pelkoa on vielä lisännyt Venäjän ja Viron viltään säilyneet ulkopoliittiset suhteet ja Venäjän Viroa kohtaan esittämä syytely venäläisten ihmisoikeuksien polkemisesta Virossa. (Kolstoe 1995, 132, 259–289)

Virolaisten näkökulmasta kansallisuuspolitiikan arvostelussa ei tule esiin tarpeeksi se tosiasia, että Viron koko olemassaolo kansana oli uhattuna neuvostoaikana. Viron kansan olemassaolo toimivana yksikkönä vaatii kulttuurin ja äidinkielen suojaamista¹⁴. Sitomalla niiden tunteminen kansalaisuuden saamisen ehtoihin edistetään parhaiten sekä Viron kulttuuria, että eri väestöryhmien välistä integraatiota. (Lauristin, Vihalemm 1997, 118)

Venäjänkielisten Viron kansallisuuspolitiikkaa kohtaan kohdistamasta arvostelusta huolimatta arvellaan yleisesti, ettei venäjänkielisen väestön laajaa maastamuuttoa tule lähitulevaisuudessa tapahtumaan Venäjän hitaasti edenneen taloudellisen kehityksen vuoksi. Venäjänkielisen väestön maastamuuttoa on kuitenkin pyritty edistämään taloudellisesti. Helsingin Sanomissa haastatellun Viron kansalaisuus- ja siirtolaisviraston johtajan Andres

---

¹³ Kansainvälisten ihmisoikeussopimusten soveltaminen Viron ulkomaalaisia koskevaan lainsäädäntöön on ongelmallista, koska Viron vähemmistöongelma/kansallisuuskysymys on syntynyt olosuhteissa, joille ei ole olemassa ennakkotapausta. Nimenomaan se seikka, että monet ulkomaalaisista ovat pitäneet Viroa kotimaanaan, asuneet maassa koko ikänsä, eivätkä enää ole yhteydessä etnisen ryhmänsä emämaahan (tässä tapauksessa Venäjään) erottaa Viron ulkomaalaiset esim. monista Euroopan maiden vähemmistöryhmistä. Myöskään käsitystä Vieroon muuttaneesta ulkomaalaisesta väestöstä vieraan vallan miehityksen edustajina maassa on vaikea yleistää kaikkiin niihin Vieroon muuttaneisiin ulkomaalaisiin, joilla ei ollut yhteyttä neuvostohallintoon. (Geistlinger 1995, 112)

¹⁴ Virolaiset ovat itse korostaneet voimakkaasti äidinkielen merkitystä Viron kansaa kokoavana voimana. Koko Viron kansan olemassaolon on nähty riippuvan pitkälti viron kielen elinvoimaisuuden säilymisestä. (Lauristin ym. 1989, 194–204) Äidinkielen tärkeyden korostamiseen on perustunut myös Viron jyrkän kielteen kanta ehdotuksiin venäjän kielen hyväksymisestä toiseksi viralliseksi kieleksi Virossa. Muun muassa suomalaisen europarlamentaarikko Jörn Donnerin ehdotus, jossa hän suositti Virolle Suomen mallin mukaista kielipolitiikkaa tyrmättiin virolaisten taholta. (Helsingin Sanomat 9.8.1997)

Kollistin mukaan venäläisten ja heistä erityisesti entisten neuvostoarmeijan sotilaiden maastamuuttoa on rohkaistu Viron valtion taholta 3000 kruunun muuttoavustuksella. Myös Suomi on osallistunut muuttorahaston rahoittamiseen. Rahaa on saanut noin 22 000 lähtijää, ja kaikkiaan Virosta on vuoden 1990 jälkeen arvioitu muuttaneen noin satatuhatta ihmistä. (Helsingin Sanomat 26.11.1998)

5.3 Kansallisuuspolitiikan vaikutus työelämään

Viron ulkomaalaisia koskevalla lainsäädännöllä tulee olemaan suuri vaikutus Viron työelämässä. Siirtyminen markkinatalouden ohjaamaan yksityisyrittäjyyteen muuttaa väistämättä työmarkkinoita ja työntekijöiltä edellytettäviä kvalifikaatioita. Viron kielen taito on noussut yhdeksi tärkeimmistä kvalifikaatioista ennenkaikkea julkishallinnossa, palvelusektorilla ja pk-yrityksissä. On myös arvioitu, että Viron kielen osaamisen merkitys Viron työelämässä kasvaa vielä tulevaisuudessa. Kielitaito on tärkeä erityisesti asiakaspalvelutehtävissä, mutta myös yritysten ja virastojen toiminta edellyttää työntekijöiltä yhä enemmän viron kielen taitoa. (Blom et. al. 1995, 61; Titma et. al. 1997, 32)

Vuoden 1989 kielilain mukaisesti työsopimuslaissa ja laissa julkisen palvelun työntekijöistä viron kielen taito määritellään yhdeksi pätevyysvaatimukseksi. Kielitaitoa on mitattu erillisellä kielikokeella, jonka suorittajien viron kielen taito jaetaan erillisiin taitotasoihin. Työtehtävissä vaadittavat kielitaitovaatimukset on porrastettu kolmeen kategoriaan: alempaan tasoon, keskitasoon ja korkeaan tasoon. Alempaa tasoa, yksinkertaista suullista ja kirjallista kielitaitoa edellytetään mm. palveluammateissa työskenteleviltä. Keskitason kielitaitoa vaaditaan mm. virastojen ja yritysten alemman tason johtajilta sekä vieraskielisten kulttuurilaitosten johtajilta. Korkeaa tasoa, vaativissakin viestintätilanteissa riittävää viron kielen taitoa vaaditaan mm. yritysten johtajilta ja korkeilta virkamiehiltä. Viron kielen taitoa ei vaadita työntekijöiltä, joiden työtehtävien hoitaminen ei edellytä suullista tai kirjallista kommunikointia muiden kanssa. 1.1.1996 alkaen valtion virkoihin ei ole saanut palkata muita kuin Viron kansalaisia ja valtion viroissa työskentelevien kansalaisuudettomien täytyi hankkia kansalaisuus 1.2.1997 mennessä tai heitä uhkasi irtisanominen. (Juvakka 1997, 27)

Juvakan mukaan kielitaitovaatimusten käytäntöön vieminen voi olla vaikeaa, sillä kielitaitokokeiden järjestäminen ja lain valvominen edellyttää laajaa byrokratiaa. Muodollista

kielitaitoa edellyttävä laki korottaa sinänsä markkinatalouden työntekijöille asettamia luonnollisia kvalifikaatiovaatimuksia. Lain voimaan saattaminen mitä todennäköisimmin lisää venäjänkielisen väestön vaikeuksia muuttuvilla työmarkkinoilla. (Juvakka 1997, 27)

Virossa vallitsee laaja yhteisymmärrys viron kielen oppimisen tärkeydestä ja kielenopetuksen uudistuksesta. Ilman opetuksen uudelleenorganisoinnista ja opetuksen tason parantamista vierasperäiselle väestölle ei avaudu tasavertaisia mahdollisuuksia virolaisessa yhteiskunnassa ja kansallisuusryhmien integraatio etenee hitaasti. Vaikka viron kielenopetuksen tarpeellisuudesta on olemassa yhteisymmärrys on viron kielen opetus esim. venäjänkielisissä kouluissa yhä suppeaa ja heikkotasoisista. (Juvakka 1997, 27)

Viroon ja erityisesti Itä-Virumaalle on saatu lännestä rahoitusta kielikoulutusta varten. Esim. EU:n PHARE-ohjelmasta Itä-Virumaalla ja Tallinnassa toteutettavaan kielikoulutukseen on tällä hetkellä varattuna 1,4 miljoonaa ecua. Suomi tukee Itä-Virumaan kieliohjelmia yhteensä 350 000 markalla vuosien 1998–1999 aikana. Rahaa on bilateraalitukena annettu myös Yhdysvalloista, Saksasta, Ruotsista, Norjasta ja Tanskasta. (Häkkinen 1998, 53) Myös Viron valtio on pyrkinyt rahoittamaan kielikursseja mm. paikallisissa kielikeskuksissa, joiden tarjontaa onkin käytetty hyväksi intensiivisesti. (Laitin 1996, 33–35)

Vaikka Viron kieltä on opiskeltu ahkerasti eivät tulokset aina ole olleet toivottuja. Laitinin mukaan pelkkä kielikurssien järjestäminen ei välttämättä lisää kielitaitoa toivotulla tavalla, koska väestöryhmien välinen integraatio muuten virolaisessa yhteiskunnassa on edennyt hyvin hitaasti. Usein kielikursseilla opittua kieltä ei käytetä arkielämässä, eikä tähän täysin venäjänkielisillä Viron alueilla ole käytännön tarvettakaan. Laitinin (1996) haastattelemat venäjänkielisen Narvan kaupungin asukkaat pitivätkin viron kielen opettelemista tärkeänä vain työpaikan saamista edellyttävän kielikokeen suorittamisen kannalta, mutta eivät nähneet kielen oppimista tärkeänä muulle integroitumiselle virolaiseen yhteiskuntaan. (Laitin 1996 34–35)

Toisaalta venäjänkielisten joukossa kielen osaamisen vaatimus työelämässä on jo muuttanut suhtautumista viron kielen oppimiseen. Työelämän uudet kielivaatimukset ovat jo vaikuttaneet viron kielen osaamiseen venäjänkielisten nuorten keskuudessa. Kielen osaaminen nähdään välttämättömänä työhön pääsemisessä ja toisaalta työuran rakentamisessa. (Kirch

et.al.1997, 31). Erityisesti ne venäläisnuoret, jotka hallitsevat viron kielen ja kulttuurin ja jotka hyväksytään korkeakouluihin, muodostavat erityisryhmän, jonka odotetaan pääsevän erittäin hyviin asemiin työmarkkinoilla, koska Virolle tärkeä kauppa entisten neuvostotasavaltojen välillä vaatii sujuvaa venäjän kielen taitoa, joka useimmilta virolaisnuorilta jo puuttuu. (Ruoppila 1997, 12)

Kielitaitovaatimusten lisäksi ulkomaalaisten asemaa Viron työmarkkinoilla on vaikeuttanut erilaiset oleskelulupiin ja työlupiin liittyvät säännökset. Virossa asuvien ulkomaalaisten oli 11.7.1993 voimaan tulleen ulkomaalaislain mukaan annettava oleskelu- ja työlupaa ennen 12.7.1994. Oleskelulupaa hakeneilla on oikeus saada väliaikainen oleskelu- ja työlupa viideksi vuodeksi, minkä jälkeen oleskelulupa muutetaan pysyväksi ilman erillistä hakemusta. Myöhemmin työ- ja oleskelulupien myöntämisen takarajoja on Virossa toistuvasti siirretty ja käytännössä on joustettu, jotta välttyttäisiin ajautumasta oleskelulupien vuoksi sosiaalisiin ja poliittisiin ongelmiin. (Juvakka 1997, 23)

Ulkomaalaisille samojen oikeuksien saaminen työmarkkinoilla kansalaisten kanssa on joka tapauksessa edellyttänyt usein mittavan byrokratian läpikäymistä esim. oleskelu- ja työluvan, niihin kuuluvien asiakirjojen ja kielitaitotodistusten hakemisessa. Jokaisen luvan tai asiakirjan saaminen edellyttää pitkää jonotusta ja odotusta. Huhujen ja epätietoisuuden vuoksi monet usein aiheetta pelkäävät ettei lupia myönnetä. (Juvakka 1997, 24)

6. SUUNNITELMATALOUDESTA MARKKINATALOUTEEN – VAIKUTUKSET YRITYKSILLE JA TYÖNTEKIJÖILLE

6.1 Suunnitelmatalous talouden muutoksen lähtökohtana

Viron tapauksessa talouden ja työmarkkinoiden muutosta siirtymävaiheessa ei voi tarkastella ilman, että tarkastellaan muutoksen lähtökohtaa eli Neuvostoliitossa vallalla ollutta talousjärjestelmää ja yritysrakennetta. Clarken (1993) mukaan neuvostojärjestelmässä kuten kapitalismissa tuotantosuhteet määrittyivät, välittömien tuottajien erottamiselle tuotantovälineistä ja palkkatyöläisyydelle. Vaikka neuvostojärjestelmässä oli yhteisiä piirteitä kapitalistisen talousjärjestelmän kanssa, ei sitä voida pitää valtiokapitalismina, kuten osa neuvostotaloutta tutkineista teoreetikoista on ajatellut. Neuvostojärjestelmän kapitalismista erotti viime kädessä kuitenkin tuotannon irrottaminen arvolain alaisuudesta. (Clarke 1993, 5–8)

Arvolain puuttuminen merkitsi, että taloudelliset vaihtosuhteet eivät perustuneet rahaan samoin kuin kapitalistisessa järjestelmässä. Yritystasolla arvolain puuttuminen merkitsi, että tuotteiden kysynnällä ei ollut yhtä tärkeää merkitystä kuin tuotteiden tarjonnalla. Koko järjestelmän pohjana oli eräänlainen resurssien anomisen prosessi, jota käytiin yritysten ja ministeriöiden sekä ministeriöiden ja valtiollisten suunnittelu-elinten välillä. (Clarke 1993, 11–12). Tämä alituinen neuvottelu ja tinkimisprosessi tapahtui jatkuvasti poliittisen keskuksen asettamassa lisätuotteen tarpeen viitekehyksessä. Poliittinen keskus kontrolloi tuotannollisia resursseja ja otti näin haltuunsa lisätuotteen. Poliittinen keskus yhdessä sotilaskoneiston kanssa myös määräsi mistä käyttöarvoista lisätuotteen tuli muodostua. Suunnitelmatalouden prosessi perustui ennen kaikkea käyttöarvojen tuotantoon ja kiertoon, jossa ylijäämä ei esiintynyt lisäarvon eikä lisätyön, vaan tiettyjen käyttöarvojen joukkona, joiden ensisijaisuudelle järjestelmä oli alisteinen. (Clarke 1993, 12)

Järjestelmää ei ohjannut taloudellinen rationaalisuus vaan poliittinen valta ja poliittiset prioriteetit. Erityisesti sotilaskoneiston tarpeet määräisivät mistä käyttöarvoista lisäarvon milloinkin tuli muodostua ja lopulta valtion suunnitteluvirasto Gosplan käänsi tämän suunnitelmaksi. Koko järjestelmän taustalla oli jatkuva pula tarjonnasta, jota keskus kontrolloi. Krooninen työvoimapula ja pula tuotantovälineistä eivät niinkään johtuneet keskussuunnitte-

lun puutteellisuudesta, vaan ne olivat välttämättömyyksiä keskuksen kontrollille, johon myös järjestelmässä tapahtuva riisto viime kädessä perustui. (Clarke 1993, 15)

Lisätuotteen haltuunoton prosessissa käytiin neuvottelut resursseista ministeriöiden ja yritysten välillä. Näissä neuvotteluissa ministeriöt käyttivät ylijäämien kontrolliaan taivutellessaan yrityksiä, jotta ne tarjoaisivat ylijäämän, jonka keskus vaati käyttöönsä. Samanaikaisesti yritykset käyttivät hyväkseen ministeriöiden riippuvuutta yritysten tuotannosta kaupankäynnissä, jossa tavoitteena oli päästä mahdollisimman hyvään asemaan niukkojen resurssien jaossa. Avainalayritykset, joilla oli parhaat poliittiset yhteydet pärjäisivät tässä kaupankäynnissä parhaiten, mutta nekään eivät voineet paeta pulaa ja riippuvuutta. Yritysten johto pyrki tässä tilanteessa suojautumaan pulaa vastaan ja minimoimaan riippuvuutta maksimoimalla tuotantovälineiden reserviä ja kontrolloimaan omaa tarjontaa vertikaalisella integraatiolla ja kehittämällä vaihtoehtoisia tarjontakanavia. (Clarke 1993, 15)

Kornain (1990) mukaan yrityksen toimintaa sääteli ylhäältä asetettu suunnitelma, joka sisälsi tuhansia indikaattoreita. Yrityksen asema taloudessa merkitsi työorganisaatioiden kannalta sitä, että ne pyrkivät toteuttamaan mahdollisimman tehokasta resurssien hamstraus- ja puolustustaktiikkaa. Tehdasjohdon kannalta oli edullista saada mahdollisimman paljon työvoima- ja raaka-ainereservejä ja samalla piilottaa yrityksen todelliset kyvyt hierarkian ylemmiltä tasoilta. (Kornai 1990, 105)

Koko talousjärjestelmän irrationaalisuus perustui tuotantovoimien ja tuotantosuhteiden väliseen ristiriitaan, joka taas perustui järjestelmän sisäisiin riistosuhteisiin. Kun lisätuotteen kontrolli ja jakaminen oli tuottamattoman hallitsevan kerrostuman käsissä, työläisten intressissä ei ollut lisätuotteen maksimointi vaan pikemminkin sen minimointi. Tämä passiivinen vastarinta oli luonteenomaista koko systeemille ja sitä harjoittivat yksittäisten työläisten lisäksi myös yritykset suhteessa ministeriöihin ja ministeriöt suhteessa poliittiseen keskuksen. Ainoa keino tämän vastarinnan hajoittamiseen oli pitää yllä komentoketjua, jonka muodostivat kommunistipuolue, KGB ja ammattiliitot. (Clarke 1993, 26–27)

Tuloksena oli "suunnittelu saavutetulta tasolta", jossa uudet tuotantotavoitteet asetettiin aiempien suoritusten perusteella. Tällöin suunnittelun kautta asetetuilla vaatimuksilla ei ollut mitään perustaa todellisessa tuotantopotentiaalissa, vaan niitä ohjasivat vain lisäarvon

vaatimus, jota määräsi politbyroon oikut ja sotilaskoneiston vaatimukset. Järjestelmän toiminnan kannalta oli oleellista, että poliittinen koneisto pystyi pitämään täydellisen kontrollin resurssien allokoinnissa. Samanaikaisesti resurssien jakamisen keskitetty kontrolli oli kuitenkin myös suurin syy tuotannon stagnaatiolle. Tämä ristiriita esti myös Gorbatshovin uudistuspyrkimykset ja johti järjestelmän hajoamiseen, kun tuotannon kontrollin katoaminen johti myös järjestelmää kokonaisuudessaan koossa pitäneen tarjonnan keskitetyn kontrollin katoamiseen. (Clarke 1993, 27–28)

Clarcken analyysi on merkityksellinen kun ajatellaan Viron taloutta osana suunnitelmatalouden verkostoa. Viron neuvostoaikainen teollisuus oli myös tiukasti sidottu suunnitelmatalouteen ja sen sisäiseen logiikkaan. Teollisuus oli hyvin keskittynyttä ja teollinen tuotanto perustui suuriin yksiköihin, joilla usein oli monopolistinen asema tuotteidensa ja palvelujensa tuotannossa. (Venesaar & Vitsur 1995, 188) Etusija tuotannossa annettiin ns. avainalojen yrityksille eli puolustusteollisuudelle, raskaalle teollisuudelle sekä Viron tapauksessa myös maataloudelle (Helemäki & Saar 1995, 129). Viron talouden sitoutumisesta yleisliittolaiseen rakenteeseen todistaa, että yli 90 % Viron neuvostotasavallan tuotannosta meni muihin neuvostotasavaltoihin ja vastaavasti tuonnista yli 90 % tuli muista neuvostotasavalloista. Kun tuotanto oli suunnattu vain Neuvostoliiton sisämarkkinoille tai muihin sosialistisen leirin maihin ei myöskään tuotteiden laatuvaatimukset vastanneet maailmanmarkkinoiden laatuvaatimuksia. Tähän vaikutti myös suunnitelmatalouden sisäinen logiikka, jossa kiintiöidyt määrät usein syrjäyttivät laadulliset vaatimukset. Venesaar ja Vitsur korostavat, että Viroon rakennettu teollisuus ja sen tuotanto ei vastannut Viron omia resursseja, tuotannollista, teknistä tai älyllistä potentiaalia. (Venesaar & Vitsur 1995, 188) Lauristin ym. (1989) mukaan Viroon luotiin neuvostoaikana jopa kokonaisia teollisuudenhaaroja, joita se ei oman taloutensa piirissä olisi edes alkanut kehittämään (Lauristin ym. 1989, 224).

6.2 Työvoima ja täystyöllisyyden mahdollisuus suunnitelmataloudessa ja neuvostoyrityksessä

Siirtymätalousmaissa työttömyyttä voidaan pitää uutena ilmiönä. Sosialistisissa talousjärjestelmissä ei ainakaan virallisella tasolla tunnustettu työttömyyden olemassaoloa.

Täystyöllisyydellä oli suuri merkitys koko yhteiskuntajärjestelmän legitimitetille. Täystyöllisyydestä tuli järjestelmän sisään rakennettu ideologinen väline, jota pidettiin yhtenä niistä "saavutuksista", joilla neuvostoihmisen rakentamista voitiin perustella. (Lane 1987, 27)

Estrinin (1994) mukaan sosialististen maiden marxilaiset taloustieteilijät olivat erityisen kriittisiä työttömyyttä kohtaan, koska sen katsottiin olevan eräs merkittävimmistä markkinatalouteen liittyvistä vioista. Sosialistisen talousjärjestelmän maissa työttömyyttä pyrittiinkin vähentämään ja lopulta poistamaan kokonaan valtiollisen suunnittelun kautta. Korkea työllisyysaste saavutettiin säätämällä yrityksille ja paikallishallinnolle kiintiöitä, joiden mukaan työhallinnon viranomaisia vaadittiin rekrytoimaan työttömäksi jäänyttä työvoimaa yrityksiin. Tätä "työvoimapolitiikkaa" jatkettiin keskeytymättä ilman mitään yhteyttä yritysten tuottavuuteen tai kannattavuuteen. (Estrin 1994, 70–71)

Lanen (1987) mukaan Neuvostoliiton kohdalla käsitettä työmarkkinat voidaan käyttää vain varauksella. Neuvostoliitossa toimineille "työmarkkinoille" tunnusomaisina piirteinä oli a) korkea työhönohallitumisaste ja yritysten ulkopuolella olevan työvoimareservin puuttuminen b) Yrityksiin kasatusta työvoimareservistä ja työvoiman kätkemisestä johtuva työvoiman alikäyttö työpaikoilla c) työvoimapulasta johtunut työn markkinoiden puute, jossa työntekijät ja työnantaja eivät olleet samalla tavalla vapaita työvoiman myyjä ja ostajia, eikä työvoima ylipäättään ollut samaan tapaan hyödyke kuin kapitalistisessa talousjärjestelmässä. (Lane 1987, 214) Voidaan siis sanoa, että Neuvostoliitossa oli työmarkkinat ilman markkinoita.

Korkea työhönohallitumisaste taattiin useimmissa sosialistisissa maissa jo lainsäädännöllä, jossa oli asetettu jokaiselle yksilölle työvelvollisuus. Todellisuudessa työikäiselle väestölle ei jäänyt muuta vaihtoehtoa kuin työskennellä valtion tarjoamassa työpaikassa välttääkseen rangaistuksen, joka asetettiin "parasiittisesta elämäntavasta". Välttämättömyys tehdä "sosiaalisesti merkityksellistä työtä" johti ylityöllistämiseen. Esim. Virossa vuonna 1989 työskenteli valtiollisella sektorilla kaikista 30–34-vuotiaista työllisistä miehistä 97,8 % ja 40–44-vuotiaista naisista 95,6 %. Huolimatta täystyöllisyydestä on ns. kuutamourakointi eli harmaan sektorin taloudessa toimiminen ollut hyvin yleistä ja monelle perheelle se on ollut välttämättömyys riittävän elintason saavuttamiseksi. (Hanson 1986, 86–87; Kuddo 1995, 9)

Työvoiman määrä oli neuvoteltava resurssi, joka alistettiin viisivuotissuunnitelmien alai-

suuteen. Pyrkimys ylittää suunnitelmissa olleet tuotantotavoitteet sekä rakentaa työvoimareservejä kätkevät suuren osan työvoimasta. Työvoiman alhainen tuottavuus ja vähäinen intressi työvoiman laadun parantamiseen edesauttoivat työvoiman alikäyttöä. Myös työvoimakustannusten alhainen osuus kaikista tuotannontekijöistä aiheutuvista kuluista tekivät mahdolliseksi pitää ylimääräistä työvoimaa palkkalistoilla. (Kuddo 1995, 8)

Erityisesti työvoiman resurssiluonne suhteessa markkinatalouden työvoiman hyödykkeellistymiseen tulee selväksi, kun tarkastellaan asiaa neuvostoyrityksen työprosessin järjestelyn ja neuvostoyrityksen erityisluonteen kautta. Yritystasolla johdon tehtävänä oli välittää suunnitelman tuotantotavoitteet yritystasolle. Tämän jälkeen neuvostoyrityksen johtajien eli managereiden tavoitteenasettelu ei paljon eronnut kapitalistisen yritysjohton managerien tavoitteista. Neuvostoyrityksenkin managerien tavoitteena oli kontrolloida työprosessia sen rationalisoimiseksi ja intensivoimiseksi. Tavoitteena oli kuukausittain täyttää suunnittelukoneiston kautta asetetut tavoitteet. Kun suunnitelma oli asetettu jäi yritysjohton tehtäväksi taivutella työntekijät tuottamaan ne tavarat, joita keskus suunnitelmassa yritykseltä vaati. (Clarke 1993, 16 vrt. myös Lane 1987, 175)

Neuvostoyrityksen intressissä ei ollut kontrolloida miten työntekijät tuottivat tai minkä laatuista tavaraa tuotettiin (poikkeuksena ehkä puolustusteollisuus), vaan tärkeintä oli täyttää ennen kaikkea määrälliset kiintiöt. Työntekijöiden kannalta tilanne oli paradoksaalinen, työläisillä oli paljon kontrollia suhteessa siihen kuinka he tuottivat, mutta ei siihen kuinka paljon he tuottivat. Yrityksen managerit eivät juuri puuttuneet siihen miten työntekijät saivat kiintiöt kasaan, vaan usein tuotannossa ilmenneiden ongelmien ratkaiseminen jäi työntekijöille. Tämä ei kuitenkaan lisännyt työntekijöiden valtaa kollektiivisen vastarinnan mielessä eikä mahdollisuuksia vaikuttaa työmäärään tai palkkaustapaan. Työntekijöille jäi tosin yksilöllisiä tapoja paeta sortoa työssä. Näitä tapoja oli muun muassa poissaolot, juopottelu, työpaikan vaihtaminen, työtehon huonontaminen jne. (Clarke 1993, 16–17 vrt. myös Lane 1987, 114–116)

Suunnitelman toteuttamiseen liittyvät tavoitteet toivat yrityksen sisälle kilpailua, mutta tämä kilpailu ei ollut yksittäisten työntekijöiden välistä kilpailua vaan työyksiköiden välistä kilpailua, joka tapahtui suunnitelman puitteissa. 1970-luvun loppupuolella siirryttiin ns. työprikaatiko-keiluun, jossa prikaatien johtoon valituilla henkilöillä oli mahdollisuus palkita bonuksilla ne

prikaatit ja yksittäiset työntekijät, jotka pystyivät täyttämään vaaditut normit tai rangaista niitä, jotka eivät pystyneet. (Clarke 1993, 19; Lane 1987, 186–188)

Neuvostotyöläiset eivät muutenkaan muodostaneet homologista massaa, vaan jakaantuivat selvän hierarkkisesti ammattien ja työtehtävien mukaan. Todennäköisesti suurimman jakolinjan muodosti jako nk. aktiivisen "ydintyövoiman" kerrostuman ja nk. "aputyövoiman" välillä. Suunnitelmien tavoitteiden täyttämiseksi nojattiin ennen kaikkea niihin työntekijöihin ja työlinjojen johtajiin, jotka olivat joustavia ja luotettavia. Tämä "ydintyövoima" tai "työvoiman aristokratia" työskenteli yleensä lujasti ja nautti erityisoikeuksista ja paremmasta palkasta. Sen strateginen merkitys ei perustunut vain sen tekniseen rooliin tuotannossa, vaan koko tuotannon sosiaaliseen organisointiin tämän ryhmän ympärille. Tähän ryhmään rekrytointi ei perustunut vain tekniseen koulutukseen, vaan ennen kaikkea erityisten ideologisten ja moraalisten suodattimien läpäisemiseen eli poliittiseen luotettavuuteen. (Clarke 1993, 21)

Tämän ryhmän ohella yrityksessä toimi "aputyövoimaksi" määriteltävä ryhmä, joka usein koostui huonosti palkatusta, yleensä manuaalista työtä tekevästä, vailla ammattiosaamista olevista sekä naisista. Sen tehtäviin kuului erilaiset neuvontaan, palveluihin ja ylläpitoon, materiaalien kuljettamiseen, sekä vartioimiseen ja siivoamiseen liittyvät tehtävät. Samaan ryhmään kuuluivat myös erilaiset toimistotyöntekijät, joiden tehtävänä oli valmistaa ja arkistoida massoittain erilaisia dokumentteja sekä laskea ja tarkistaa kaikki mahdollinen laskettavissa ja arkistoitavissa oleva materiaali. (Emt., 21)

Työvoimapula ja taattu työllisyys merkitsivät, että käytössä ei ollut virallisesti "työvoimareserviä". Tästä huolimatta neuvostoyrityksien palkkalistoilla oli ylimääräistä työvoimaa. Juuri "aputyövoima" muodosti tuon ylijäämän. Se ei muodostanut sitä sen vuoksi, että se ei olisi työskennellyt, vaan sen takia, että suurin osa sen tekemästä työstä olisi ollut helppoa koneellistaa tai eliminoida kokonaan tuotantoa ja hallintoa rationalisoimalla. (Clarke 1993, 22) Lanen (1987) mukaan työvoiman määrä saattoikin useissa neuvostoyrityksissä olla jopa moninkertainen verrattuna saman kokosiin kapitalistisiin yrityksiin lännessä. (Lane 1987, 137)

Kapitalistisen talousjärjestelmän logiikan mukaisen "ylimääräisen" työvoiman muodostanut ns. "aputyövoima" toimi eräänlaisena yrityksen sisäisenä työvoimareservinä, jonka ylläpitä-

miseen myös suunnitelmat rohkaisivat. Toiminta oli yrityksen ja sen johdon näkökulmasta rationaalista. Yhtäältä yritysten intressissä oli varastoida työvoimaa ennalta arvaamattomien vaatimusten ja tulevaisuuden tarpeiden täyttämiseksi. Toisaalta työvoiman varastointi oli järkevää, koska suunnitelmiin sisältynyt palkkarahaston määrä riippui siitä, kuinka suuren määrän työvoimaa yrityksen sallittiin työllistää. Mitä enemmän yritys pystyi pitämään palkkalistoillaan työntekijöitä, joiden palkkataso kyettiin pitämään matalana sitä korkeampia palkkoja ja bonuksia se pystyi maksamaan ydintyöntekijöille. (Clarke 1993, 22)

Yrityksen sisäisellä työvoimareservillä oli myös muitakin funktioita: reservistä voitiin siirtää tarvittaessa työntekijöitä uusiin työtehtäviin, toiseksi se toimi vertailukohtana ja kurinpito-mahdollisuutena etuoikeutetummille työntekijöille ja kolmanneksi työvoimareserviin voitiin siirtää vanhempia tai muita tuottavaan työhön kykenemättömiä työntekijöitä. Työvoimareserviin voitiin lukea myös ne yrityshallinnon virat, joilla yrityksen työntekijöitä tai heidän sukulaisiaan voitiin palkita. (Clarke 1993, 22)

Yksilötasolla täystyöllisyys oli myös välttämätöntä, koska sosiaaliturva oli usein järjestetty vain yritysten kautta. Neuvostoyrityksiä ei voi ymmärtää vain tuotannollisina yksikköinä tai ylipäättään samanlaisina kuin kapitalistisia yrityksiä, vaan sosiaalisina instituutioina, joilla oli myös sosiaalisia tehtäviä kuten hyvin laaja sosiaalipalvelujen tarjonta. Suurilla yrityksillä oli muun muassa lastentarhoja, urheilu- ja kulttuurikeskuksia, lomapaikkoja ja pioneerileirejä. Lisäksi ne ovat organisoineet koulutusta, asumista, ilmaista työpaikkaruokailua, sekä tilinsiirtoina sosiaalipua. Nämä edut olivat usein saatavissa vain työkollektiivin kautta¹⁵. Näin neuvostoyritys olikin monille työntekijöille suorastaan olemassaolon perusta ja yritykset määrittivät työntekijöiden identiteettiä paljon fundamentaalisemmalla tavalla kuin yritykset kapitalismissa. Työkollektiivi on samalla ollut myös yrityksen ideologinen ilmaus. Se on pitänyt sisällään kaikki työntekijät, joilla on oikeus työskennellä yrityksessä, myös esim.

---

¹⁵Lain mukaan valtio vastasi sosiaalipalvelujen ja terveydenhuollon tuottamisesta tietyllä alueella (kaupunginosa, kylä), käytännössä ihmiset turvautuivat kuitenkin työpaikan tarjoamiin palveluihin. Esim. terveydenhuollossa palveluiden tarjonta riippui pitkälti yrityksen asemasta. Jos yrityksellä oli strategista merkitystä, se saattoi omistaa esim. omia erikoissairaaloita, kun taas strategisesti vähemmän merkittävällä yrityksellä saattoi olla omistuksessaan vain poliklinikka. (George V., Manning N., 1980, 124). Työkollektiivit ja niiden jakamat hyvinvointipalvelut eivät ole myöskään kapitalismiin siirryttäessä täysin hävinneet, vaan työkollektiivit ovat esim. yksityistämisen prosessissa pyrkineet puolustamaan etujaan ja usein yhdessä yrityksen johdon kanssa pyrkineet pitämään tuotannon sosiaaliset suhteet ennallaan. Näin on tapahtunut erityisesti Venäjällä. (Clarke 1993, 28–29). Yritysten jakama sosiaaliturva on ollut elintärkeää myös niinä aikoina, kun palkkoja ei ole kyetty maksamaan. (Kapstein, 1997, 1428)

äitiyslomalla olevat naiset, asepalveluksessa olevat nuoret ja eläkeläiset. Työkollektiivi on ollut eräänlainen fiktio, joka tuottaa ja uusintaa itsensä yrityksen toiminnassa ja jonka tarjoamia palveluita on pidetty yhtenä sosialismin suurimmista saavutuksista. (Clarke 1993, 25, vrt. myös Teague 1986, 239–241)

Sen lisäksi, että palveluiden jakamisella pyrittiin koko talous- ja yhteiskuntajärjestelmän legitimointiin, oli palveluiden jakamisella myös toinen puoli; usein syrjivää ja valikoivaa palveluiden jakamista käytettiin myös voimakkaana kontrollin välineenä. Työhön liittyvien palveluiden hallinnointi oli ammattiliittojen tehtävä. Ammattiliitoilla oli näin eräänlainen kaksoisrooli neuvostojärjestelmässä. Yhtäältä ne pyrkivät puolustamaan työläisten oikeuksia ja kannustivat työntekijöitä tuotannon kasvattamiseen sosialistisen kilpailun ja erilaisten tuotantokonferenssien jne. avulla. Käytännössä niiden päätehtävä oli kuitenkin työkurin ja motivaation ylläpitäminen, osittain propagandan, osittain neuvoa-antavien komissioiden kautta. Näissä komissioissa päätettiin juuri yrityksen työntekijöille jaettavista sosiaalisista etuuksista. Näin ammattiliitto oli tehokas holhoava verkosto, joka oli integroitu toimimaan yritysjohton rinnalla. (Clarke 1993, 24–25; Clarke & Fairbrother 1993, 92–94, vrt. myös Ruble 1981, 9–21)

Nimenomaan työpaikan tarjoamat hyödykkeet, erilaiset etuoikeudet ja lisätulon hankkimisen mahdollisuudet olivat niitä tekijöitä, joiden pohjalta työpaikkaa usein arvostettiin. Raha-palkoissa saattoi olla melko suuriakin eroja, mutta aina rahalla ei saanut ostettua haluttuja tuotteita haluttua määrää. Erilaisiin etuoikeuksiin sisältyi mm. mahdollisuus käyttää työaika yksilöllisiin tarkoituksiin, parantaa asuinoloja, erilaiset yrityksen sisäiset tavaroiden ja palveluiden vaihtomahdollisuudet sekä mahdollisuus myös varastaa erilaisia materiaaleja työpaikalta. Erityisesti mahdollisuus viettää vapaa-aikaa työaikana selittää pitkälti muun muassa hallinnollisten työpaikkojen suosion niiden huonosta palkkauksesta huolimatta. (Kuddo 1995, 6)

6.3 Viron talouden rakenteellinen muutos ja siirtymä kapitalismiin

von Hircshausenin ja Huin (1995) mukaan Viron ja muiden post-sosialististen maiden taloudellisessa siirtymässä kohti kapitalismia suurimpana rakenteellisena muutoksena on

koko sosialistiselle taloudelle ominaisen verkostoitumisen hajoaminen, joka on johtunut ennen kaikkea arvolain käyttöönotosta eli talouden monetarisoitumisesta. Talouden monetarisoitumisen kautta rahaan perustuvat uudenlaiset vaihtosuhteet tulevat korvaamaan vanhan järjestelmän; tavarat ja tuotannontekijät, niiden mukana myös työvoima, alistetaan markkinoiden kysynnän ja tarjonnan laeille, joissa niiden uusi hinta määräytyy. Nyt sellaisista taloudellisista panoksista kuin kuljetuksista, energiasta, sosiaalipalveluista ja työvoimasta tulee todellisia kustannuksia. Yritysten johtamisessa kysymykset maksuvalmiudesta ja rahavirroista nousevat hallitsevaan asemaan; teollisen tuotannon on rahoitettava itse panoksensa ja tuotettava ylijäämää maksukykyiselle kysynnälle tarjotuilla tuotteilla saadusta voitosta. Vaikka tuotannon fyysinen struktuuri (rakennukset, koneet, ihmiset) pysyisi identtisenä muuttuvat tuotantosuhteet radikaalisti. (von Hirschhausen & Hui 1995, 424)

Teollisuuden uudelleenrakenteistumisessa kyse on ennen kaikkea jokaisen tuotantoyksikön tasolla tapahtuvasta toiminnan uudelleenarvioinnista ja sopeuttamisesta. Muutoksella on siis kaksi puolta, yhtäältä vanhojen rakenteiden hajoaminen ja toisaalta uusien kapitalistiselle taloudelle ominaisten rakenteiden ja kapitalististen yritysten rakentaminen sosialistisen talouden raunioille. (von Hirschhausen & Hui 1995, 424) Yritystoiminnassa kerralla koko tuotannossa toteutettuna tällainen yrityskulttuuriin, työyhteisöön, työn ammatillisiin vaatimuksiin ja teknologiaan ulottuva muutos asettaa organisaation kyvyn hallita tilannetta todella lujille. Kyse on syvälle ajattelun ja toiminnan perusteisiin menevästä muutoksesta, joka ei tapahdu hetkessä, koska sosialistisen valtionyrityksen toiminnan logiikka ei tarjoa juuri mitään käyttökelpoista kokemuksellista kiinnekohtaa markkinatalouteen siirtyvälle yritykselle. (Lavikka, Teder, Varendi 1994, 7)

Tämän prosessin välttämättömänä, vaikka ei ainoana edellytyksenä von Hirschhausen ja Hui näkevät yksityistämisen, jota esim. Virossa alettiin toteuttaa jo 1980 luvun loppupuolella. Yksityistämisen vaikutukset yritystasolla merkitsee, että yrityksen kaikkea toimintaa mitataan rahalla taloudellisen voiton näkökulmasta. Tämä johtaa aikaisempien yritysmuotojen sopeutumispakkoon, joka ilmenee esimerkiksi luopumisena yritysten aiemmin tarjoamien hyvinvointipalveluiden tuottamisesta ja yritysten sopeutumisessa uudenlaiseen taloudellisten toimijoiden verkostoon, joka perustuu ensisijaisesti raha- ja tavarasuhteisiin. Tässä suhteessa erityisen suurta muutosta merkitsi Venäjän luopuminen hintavalvonnasta vuoden 1992 alussa, jonka seurauksena neuvostoaikaiselta teolliselta verkostoitumiselta romahti

pohja pois myös Virossa. Samanaikaisesti yritysten ulkomaankaupan, hintojen ja palkkojen säännöstely lopetettiin ja ne pakotettiin toimimaan kuten liikeyritykset kapitalismissa. (von Hirschaussen, Hui 1995, 421–424)

Virossa taloudellisen rakenteen muutosta on pidetty erityisen nopeana ja valittuja uudistuksia erittäin radikaaleina. Viron valitsemaa talouspoliittista linjaa on nimitetty "shokkiterapiaksi". Lyhyesti määriteltynä "shokkiterapia" tarkoittaa välitöntä ja radikaalia hintojen ja ulkomaankaupan vapauttamista, valtion omaisuuden siirtämistä yksityistämisen kautta yksityiseen omistukseen ja erittäin tiukkaa makro–talouspolitiikkaa. (Musil 1991, 382)

Viron tavoitteena on ollut luoda liiketoiminnalle suotuisa ilmapiiri, jonka edellytyksenä on pidetty matalaa verotuksen tasoa ja tasapainoista budjettia. Julkisten menojen leikkaaminen on myös merkinnyt säästöjä sosiaalipolitiikassa. Sosiaalisen turvaverkon rakentaminen onkin ollut hidasta ja erilaisten sosiaalietuuksien sekä sosiaalipalvelujen taso pysynyt matalalla. (UNDP 1995 ch3.html.)

Liberaalin talouspolitiikan ajaminen on ollut pitkälti mahdollista koska uudistuksia ajaneella poliittisella eliitillä ja nuorella liikemieseliitillä on ollut yhteneväiset näkemykset muutoksen suunnasta ja välttämättömyydestä päästä nopeasti irti neuvostokauden perinnöstä talouselämässä ja politiikassa. Tässä projektissa on luotettu markkinoiden kykyyn tuottaa hyvinvointia ja annettu valtiolle varsin pieni rooli¹⁶. Myös kansainväliset toimijat kuten kansainvälinen valuuttarahasto IMF ja Maailmanpankki ovat toimineet taustalla ja Viron hallitus on ottanut vastaan niiden ehdotuksia muotoillessaan talouspolitiikkaansa. Kun Tiit Vähin hallitus toteutti inflaation vastaista politiikkaa ja vapautti kaikkien kulutustavaroiden hinnat vuonna 1992, IMF ja Viro laativat yhteisen muistion asiasta. (Vihalemm & Lauristin 1997, 103). Viron taloutta on pidetty menestystarinana makro–talouden tasolla ja Viroon on tullut esim. ulkomaisia investointeja suhteessa enemmän kuin mihinkään muuhun post–sosialistiseen maahan. (Aho et.al 1998, 13–14)

---

¹⁶Selvin esimerkki Viron valitsemasta erittäin liberaalista talouspolitiikasta on tuloverotuskäytäntö, jossa kaikki työssäkäyvät maksavat saman verran eli 26 % tuloveroa. Minkäänlaista progressiota verotuksessa ei näin ole. (Ruoppila 1997, 6). Viron lehdistössä arvosteltiin erityisesti Mart Laarin johtaman ensimmäisen neuvostoajan jälkeisen hallituksen valitsemaa talouspoliittista suuntausta, jonka esikuvana pidettiin Isossa–Britanniassa 1980–luvulla vallitsevana ollutta uusliberaalia suuntausta eli ns. Thacherilaisuutta. Kritiikin kohteena ollut pääministeri Mart Laar puolestaan syytti lehdistöä epälojalisuudesta uudistuksille. (Ruutsoo 1996, 102)

Talouden rakenteiden uusiminen alkoi Virossa jo neuvostoaikana vuonna 1989, jolloin esiteltiin IME-projektin nimellä kulkenut talouden uudistusohjelma, jonka tavoitteena oli pyrkiä saamaan taloutta virolaisten hallintaan ja jossa pyrittiin osoittamaan neuvostotalouden irrationaalisuus ja kiinnitettiin huomiota talouden ja kulttuurin sekä sosiaalisen ja ekologisen ympäristön väliseen yhteyteen. Ohjelmassa ehdotettiin myös talouden omistussuhteiden monipuolistamista ja yksityisyrittämisen sallimista. (Lauristin ym. 1989, 282; Venesaar, Vitsur 1995, 190) IME-ohjelman lisäksi talouden uudistuksia edisti 1980-luvun lopulla Gorbatsovin uudistusohjelmaan perestroikaan liittynyt taloudellisen vapauden lisäämiseen tähdännyt lainsäädäntö, johon sisältyi mm. Laki yhteisyrityksistä 1988, sekä sarja erilaisia pienyrittäjäyhtä helpottavia säädöksiä. (Venesaar, Vitsur 1995, 190).

Heti itsenäisyyden saavuttamisen jälkeen Viron taloutta varjosti Venäjän kaupan pysähtyminen ja Virolle tärkeiden Venäjältä tuotavien raaka-aineiden kallistuminen. Kun Viron oli myös samaan aikaan käytettävä vähiä voimavaroja erilaisten itsenäiselle valtiolle välttämättömien instituutioiden luomiseen (rajavartiolaitos ja tulli, armeija ym.), oli taloudellinen liikkumavara laajoille uudistuksille aluksi erittäin pieni. (UNDP 1995 ch3. html.)

Käännekohtaksi talouden rakenteellisessa uudistamisessa Virossa osoittautui 1992 suoritettu rahareformi, jolloin mm. otettiin käyttöön viron kruunu. Rahareformilla oli merkittävä vaikutus virolaisten yritysten toiminnan kannalta. Rahareformi yhdessä markkinoiden vapauttamisen kanssa sai aikaan yrityksissä valuuttakriisin, joka pakotti ne kohdistamaan tuotantonsa maksukykyisille markkinoille. Tämän seurauksena yritykset orientoituivat yhä tiiviimmin kapitalistiselle taloudelle ominaisiin verkostoihin, mutta samalla kuitenkin tuhoutui myös kokonaisia tuotannonaloja. Erityisesti monet pääomaintensiivisistä yrityksistä kuten paperia ja selluloosaa valmistaneet yritykset, kemian teollisuuden yritykset, metalliteollisuuden yritykset ja monet maatalousyritykset joutuivat lopettamaan toimintansa. Sen sijaan niissä yrityksissä, joissa pääoman tarve oli vähäisempi kuten esim. vaateteollisuuden-, huonekaluteollisuuden- ja kuljetusalan yrityksissä alkoi radikaali uudelleenorientoituminen maksukykyisille markkinoille. Vanhojen taloudellisten rakenteiden tuhoutuminen merkitsi kokonaistuotannon radikaalia laskua. Viron bruttokansantuote laski 33 % vuosien 1991–1993 aikana ja lähti lievään kasvuun vasta vuonna 1995. (von Hirschaussen, Hui 1995,436; Puur 1997, 259)

Rahareformin ohella yritysten uudelleenorientoitumisessa markkinatalouteen on merkittävä osa edustanut ennen kaikkea yksityistämisen prosessi, jossa valtion omaisuutta on yksityistetty monien erilaisten omistusjärjestelyjen kautta. Virossa yksityistäminen on sekoitus erilaisia yksityistämisen muotoja:

a) Yritysten sisäistä yksityistämistä, jossa yritykset on yksityistetty yritysten työntekijöiden ja johtajien välillä erilaisilla omistusjärjestelyillä. Yksityistämisen alkuvaiheessa omistus haluttiin jakaa tasaisesti kaikkien yrityksen työntekijöiden kesken ja puhuttiin ns. "kansanyrityksistä". Tällä järjestelyllä haluttiin saada yritysten työkollektiivit yksityistämisen prosessin tueksi. Myöhemmin yritysjohton valtaa lisättiin jakamalla yritysten johtajille äänivaltaisia osakkeita ja työntekijöille osakkeita ilman äänivaltaa. Yhtenä syynä tähän oli todennäköisesti halu varmistaa talousuudistuksen eteneminen, koska pelättiin, että suurten valtionyritysten työntekijät, joista suurin osa oli venäjänkielisiä olisi pyrkinyt hidastamaan uudistuksia irtisanomisten pelossa. Suuryritysten uudistamisessa on myös pyritty, vaihtamaan neuvostoaikainen yritysjohto markkinatalouden olosuhteet paremmin hallitsevaan johtoon. (Mygind 1997, 40–41)

b) Valtion omaisuutta on yksityistetty myös ns. restitutiota kautta jakamalla ennen vuotta 1940 yksityisille kuulunutta ja sittemmin valtiollistettua omaisuutta sen aiemmille haltijoille tai heidän jälkeläisilleen (Kein & Tali 1995, 162). Restituutiosta omaisuutta on jaettu lähinnä etniseltä taustaltaan virolaiselle väestölle ja siinä mielessä se on myös etnisiä ryhmiä jakava kysymys¹⁷. (Andersen 1997, 306, Löffgren 1996, 26)

c) Valtionomaisuutta on myyty myös jakamalla vouchereita eli ns. yksityistämisseteleitä kaikille Virossa vakituisesti asuville henkilöille. Yksityistämisseteleinä jaettu kansallinen omaisuus on jakautunut tasaisesti ei-virolaisen ja virolaisen väestön kesken. Yksityistämisseteleinä jaetusta omaisuudesta virolaiset saivat 66 % eli 5,6 miljardia kruunua ja ei-

---

¹⁷ Restituutiosta myös niille Virossa ensimmäisen itsenäisyyskauden 1920–1940 välisenä aikana asuneille venäläisille, joiden yksityisomaisuutta oli kansallistettu ja heidän jälkeläisilleen myönnettiin täysimääräinen oikeus kompensatioon. (Löffgren 1996, 26) Kompensaationa palautetusta omaisuudesta 90% eli 10,4 miljardia kruunua palautettiin virolaisille ja 10% eli 1,1 miljardia kruunua venäläisille. (Andersen 1997, 306). Kompensaatiota ei myöskään täysin rajattu koskemaan vain entisiä omistajia, vaan asuntoja koskevassa yksityistämisessä myös sille ulkomaalaiselle väestölle, joka oli asunut Virossa enemmän kuin 10 vuotta varattiin oikeus yksityistää asuntonsa. (Lauristin, Vihalemm 1997, 96)

virolaiset 34% eli 2,9 %. (Andersen 1996, 306)

d) Yrityksiä koskeva yksityistämismenettely voidaan jakaa ns. pienen mittakaavan yksityistämiseen, joka koskee pienyrityksiä eli yrityksiä, joiden verotusarvo on ollut alle 600 000 Viron kruunua ja ns. laajan mittakaavan yksityistämiseen, joka on koskenut suurempia, verotusarvoltaan yli 600 000 kruunun arvoisia yrityksiä. (Kein & Tali 1995, 148–150). Pienyritysten yksityistäminen on ollut varsin nopeaa erityisesti palvelualalla, jossa jo vuoden 1993 loppuun mennessä lähes kaikki yritykset olivat yksityisessä omistuksessa, sen sijaan suurten yritysten yksityistäminen taas on jatkunut koko vuosikymmenen ajan ja erityisesti suurten yleisliittolaisten tehtaiden yksityistämisen on ollut eriasteisia ongelmia. (Liuhto 1995, 126–127; Blom et. al. 1995, 17)

van der Hoevenin ja Sziraczkin (1997) mukaan yksityistämisen vaikutuksiin on yleensä kuulunut työpaikkojen väheneminen. Kun yrityksissä usein samanaikaisesti otetaan käyttöön pääomaintensiivistä teknologiaa ja kun yksityistäminen usein tapahtuu hitaan taloudellisen kasvun ja tiukan rahapolitiikan oloissa, johtaa se työvoiman kysynnän vähenemiseen. Erityisesti siirtymätalousmaissa yksityistämisen vaikutukset työllisyyteen voivat olla todella suuria, koska niissä suuret valtionyritykset ovat olleet talouden selkärankana. Negatiivinen vaikutus työllisyyteen ja sitä kautta väestön hyvinvointiin ja tästä mahdollisesti seuraavat yhteiskunnalliset levottomuudet ovatkin olleet syynä siihen, että yksityistämismenettelyä on monissa siirtymätalousmaissa hidastettu. (van der Hoeven, Sziraczki 1997, 8–11)

Virossa yksityistämismenettely eteni melko hitaasti vuoden 1992 elokuuhun asti, jolloin keskeisimmät taloudesta vastaavat ministeriöt alkoivat yhteistyössä Viroon perustetun yksityistämistoimiston kanssa tehdä yksityiskohtaisia myyntitarjouksia valtionyrityksistä. Taloudesta vastaavien ministeriöiden ja Viron yksityistämistoimiston aikaansaamat uudistukset saivatkin yksityistämisen nopeutumaan merkittävästi vuonna 1993. Toivottomia valtionyrityksiä ei usein edes yritetty yksityistää vaan ne yksinkertaisesti lakkautettiin (Hirschaussen ja Hui 1995, 436). Yksityistämismenettelyn nopeudesta huolimatta valtiollisen sektorin osuus tuotannosta ja työllisyydestä pysyi 1990-luvun alkupuolen merkittävänä. (Liuhto 1995, 128)

enteen muutoksen vaikutukset eri aloilla

essilla ja muilla talouden uudelleenjärjestelyillä on ollut erittäin suuria ja avia vaikutuksia Viron teollisuuden eri aloilla. Talouden eri sektoreilla oksilla on myös eriasteisia vaikutuksia kansallisten ryhmien (virolaisten ja en) työllisyyteen, koska kansalliset ryhmät jakaantuivat selvästi talouden ojan Virossa.

yksiä pyrittiin alusta alkaen saada mukaan kaikkien alojen yrityksiin äämisessä ja ne menettivät jo itsenäisen Viron ensimmäisessä budjetissa euvostoajankana kuuluneet valtion takaamat tukiaiset ja halvat luotot. Tällöin in yrityksistä, joilla ei nähty olevan mitään selviämisen mahdollisuuksia lisessä tilanteessa, annettiin ajautua konkurssiin. (Kuddo 1995, 28, i 1995, 436)

nisen vauhti on ollut nopea ei se kuitenkin ole vielä yltänyt kaikkiin 1995 käytännössä kaikki helposti yksityistettävät yritykset oli yksityistetty at suuryritykset olivat jäljellä, niiden joukossa mm. Koillis-Viron Sillanmäen set laitokset, jotka tuottavat raaka-ainetta energiateollisuudelle, jota Viro ee. Juuri näiden yritysten saaminen kannattavaksi tulee olemaan Viron urin haaste. (Terk 1997, 61)

tyminen suuriin yrityksiin tekee suuryritysten yksityistämisestä vaikean yksen. Vuonna 1991 yli sadan työntekijän yritykset muodostivat vain 7,9 sista yrityksistä, mutta työllistivät samaan aikaan kuitenkin 76 % kaikista s 1994, 63). Samalla suurten valtionyritysten yksityistäminen on myös kava kysymys, sillä suurimpien valtionyritysten työntekijöistä vain 2–3 kansallisuudeltaan virolaisia. (Kuddo 1995, 11)

alta on merkittävää, että monissa erityisesti Koillis-Viroon rakennetuissa ko kaupunki on rakennettu silmälläpitäen vain yhden suuren tuotan-sejää. Näin ollen, kun tässä yrityksessä tehdään tarvittavat tuotannon yt ja irtisanotaan työntekijöitä, on heidän vaikea löytää uudelleen töitä

kotipaikkakunnalta erittäin yksipuolisen tuotantorakenteen vuoksi. (Häkkinen 1998, 52)

Suurten valtionyritysten kehityksen arvioimisen Virossa on tehnyt ongelmalliseksi niiden kaksijakoinen kehitys. Kun yritysten kannattavuutta mitattiin vuonna 1994 jakamalla yritykset eri kategorioihin liikevaihdon, investointien, tuotannon ja voittojen kasvun mukaan, mahtui jokaisen kategorian 20:n parhaiten menestyneen yrityksen joukkoon 12–14 suurta valtionyritystä. Osittain tämä johtuu siitä, että valtio on epäsuorasti jatkanut suurten yritysten tukemista muun muassa lykkäämällä maksamattomien verojen maksua ja osa suuryrityksistä on onnistunut uusimaan tuotantorakennetta vanhan infrastruktuurin perustalta. (Kuddo 1995, 28)

Toisaalta suurissa valtionyrityksissä on myös jatkuvasti ollut paljon ongelmia kuten esim. maksamattomia palkkoja ja veroja, rahoitusvaikeuksia, yritysten välisiä velkoja, markkinoiden puutetta ym. Ongelmien vuoksi nämä yritykset ovat vaatineet valtion tukea ja halpoja luottoja valtion budjetista ilman takaisinmaksuaikomuksia. (Kuddo 1995, 28) Yksityistämisen alkuvaiheessa ilmenneistä ongelmista huolimatta massairtisanomisia pyrittiin välttämään ja työntekijät suostuivat monissa yrityksissä tuotannon pysäytyksiin ja jäämään vapaaehtoisesti ns. "ilmaisille lomille". (Eamets 1994, 60)

Virossa toisin kuin monissa muissa post-sosialistisissa maissa suurten valtionyritysten johtoa on pyritty vaihtamaan, jotta taloudelliset uudistukset yritystasolla saataisiin sujumaan nopeammin. Jo elokuun lopussa 1991 Viron hallitus ryhtyi toimiin niiden yleisliittolaisten yritysten johtajien erottamiseksi, jotka olivat tukeneet Gorbatshovia vastaan suunnattua vallankaappauskannetta, joka nähtiin vaarana Viron itsenäisyydelle (Park 1995a, 315).

Suuret yleisliittolaiset tehtaat ovat olleet suurelta osin paikallisjohdon käsissä, mutta ne eivät todellisuudessa ole olleet kenenkään kontrollissa. Ei myöskään ole täysin varmaa kuinka näiden yritysten paikallinen johto tulee vastaanottamaan uudet omistusjärjestelyt. Viron hallituksen tehtävänä on ollut miettiä, mitä vielä yksityistämättömille suurille valtionyrityksille tulisi tehdä, jotta ne saataisiin kannattaviksi. Käytössä on useampiakin keinoja, joilla yritysten omistuspohja voitaisiin pilkkoa ja luoda kokonaan uusi yritys rakenne. Yhtenä keinona on pidetty omistuksen siirtämistä suoraan yrityksen nykyjohdolle, mutta ei ole pidetty varmana, että yritysjohto aina toimisi pitkän linjan uudistustrategian mukaisesti. Toisena ja ehkä

oikeudenmukaisempaa tapana on pidetty yrityksen jakamista joko kaikille työntekijöille tai julkisesti jaettavilla vouchereilla eli yksityistämisseteleillä. (Hirschaussen & Hui 1995, 440; Terk 1997, 61)

Työllisyyden kannalta toinen suuri ongelmakysymys on liittynyt Viron maataloudessa tapahtuneeseen mullistukseen. Suurimmassa osassa entisiä sosialistimaita aiempi maatalouden yksityisomistus järjestettiin varsinkin 1970–1980 –luvulla suuriksi osuustoiminnallisiin ja valtiollisiin tiloihin perustuvaksi järjestelmäksi. Maatalouden työllistämispotentiaali oli erittäin suuri, koska siihen liittyi muita lähellä olevia teollisuudenhaaroja, kuten elintarviketeollisuutta, koneenrakennusta, kemian teollisuutta jne. Lisäksi maatalouden tuotteilla oli merkittävä osuus kaikista vientiin menneistä tuotteista. (Kuddo 1995, 41)

Myös Baltian maissa pientuotantoon perustunut maatalous järjestettiin suurten kollektiivitilojen ympärille. Virossa oli sosialistisen kauden jälkeen 300 kollektiivitilaa, joiden keskikoko oli yli 7 000 hehtaaria. Nämä tilat omistivat myös suuren määrän muuta teollisuutta (esim. elintarviketeollisuutta ja rakennustoimintaa), tuottivat laajalti erilaisia hyvinvointipalveluita tilojen työntekijöille ja heidän perheilleen sekä autoivat ylläpitämään lähialueiden infrastruktuuria esim. huoltamalla tiestöä. (Alanen 1996, 140–141) Viron maataloustuotanto oli suunnattu ensijaisesti muihin neuvostotasavaltoihin eikä sitä alunperin suunniteltu täyttämään Viron omia tarpeita. Uudessa tilanteessa Viron maatalouden koko on ollut liian suuri ja sen rationalisoiminen on johtanut väistämättä työvoiman irtisanomisiin. (Aho et.al. 1998, 44)

Kaikissa post-sosialistisissa maissa on kollektivisoidun maatalouden muuttaminen markkinatalouden vaatimuksia vastaavaksi ollut yksi pääelementeistä taloudellisissa uudistuksissa. Suuriin valtioneuvoihin perustunut järjestelmä on pyritty korvaamaan nopeasti länsimaisen mallin mukaisella yksityisomistukseen perustuvalla maatalouden mallilla. (Kuddo 1995,43) Myös Virossa ja muissa Baltian maissa on painopiste asetettu uuden kollektiivitilojen yksityistämiseen ja länsimaalaistyyppiseen perheviljelyyn perustuvan tuotannon luomiselle. Virossa maatalouden reformille on ollut luonteenomaista kaksi periaatetta ensinnäkin ns. restituuioon perustuva yksityistäminen, jossa pyritään palauttamaan ennen sosialistikautta yksityisessä omistuksessa olleet maat entisille omistajille tai heidän perillisilleen ja toisena piirteenä on ollut yksityistää kollektiivitilat ja niihin liittyneet

palvelut, tuotanto ja infrastruktuuri. (Alanen 1996, 144) Vallitsevaksi uudistuslinjaksi myös maataloudessa valittiin nopea yksityistäminen ns."shokkiterapian" malli, jossa koko maatalous pyritään saamaan tuottavaksi ja hajottamaan kaikki valtiolliseen omistukseen perustuneet rakenteet maataloudessa mahdollisimman nopeasti (Maide 1995, 177).

Entisen omaisuuden palauttamisella on ollut suuri merkitys Viron maataloudessa. Vaikka yksityistäminen on sujunut varsin nopeasti on siihen silti liittynyt paljon myös erilaisia ongelmia. Restituutioon liittyneiden ongelmien vuoksi vain 1700 tilaa oli palautettu entisille omistajille vuoteen 1994 mennessä. Toisaalta omistusmuodon vaihdos vuosien 1990–1993 välillä oli suuri, kun 360 kollektiivitalaa vaihtui 4313:een yksityistilaan 1218:een osakeomistuksessa olevaan ja 769:ään osuustoiminnalliseen tilaan (Mygind 1997, 44)

Työllisyyden kannalta on merkittävää, että kaikki ne jotka restituutioon liittyvässä yksityistämässä ovat saaneet haltuunsa tilan, eivät aloita viljelyä, vaan usein antavat tilan vuokralle tai tyytyvät vain maan omistukseen, eivätkä usein edes aio ryhtyä viljelemään maataan. (Kuddo 1995, 46). Vain 10 % restitutiiossa maaomaisuutta saaneista on alkanut viljellä maataan (Titma et.al. 1997, 121).

Suurin maataloussektorin työllisyyteen vaikuttava seikka niin Virossa kuin muissakin post-sosialistisissa maissa on kuitenkin maatalouteen liittyneen teollisen verkoston (elintarviketeollisuus, koneenrakennus ym.) hajoaminen. Lähes kaikissa post-sosialistisissa maissa yksityistettyä tuotantoa on ollut vaikeaa saada toimimaan tehokkaasti esim. Virossa perustettujen perhetilojen on pitänyt tyytyä tuotantoon, joka ei tuota taloudellista voittoa, koska tuotannon saaminen taloudellisesti kannattavaksi vaatii pääomia, joita monella viljelijällä ei juurikaan ole. Maatalouden pääomaintensiivisyys vaikeuttaa tuotannon aloittamista ja kehittämistä, koska valtio ei enää tue maataloutta rahallisesti yhtä paljon kuin ennen. Myös maataloustuotteiden kysyntä on ollut rajoitettua, koska monille ihmisille elintarviketuotteiden hinnat ovat liian kalliita suhteessa palkkatasoon. Tämä onkin saanut monet itse tuottamaan peruselintarvikkeet kesämökeillä ja pienpalstoilla. Monien post-sosialististen valtioiden viljelijät ovat myös joutuneet 1990 –luvulla uudenlaiseen kilpailutilanteeseen, jossa heidän tulisi kilpailla tehokkaita läntisiä tuottajia vastaan, kun läntisten elintarvikkeiden tuonti on lisääntynyt selvästi (Kuddo 1995, 46).

Useimmat post-sosialistiset maat ovat ryhtyneet toimiin maataloutensa ja elintarviketeollisuutensa suojaamiseksi mm. suojatullien avulla, mutta Viro on ajanut myös tällä alueella täydellistä vapaamarkkinaideologiaa, eikä ole halunnut mitään kaupan rajoituksia. Näin ulkomaiset tuetut elintarvikkeet virtaavat Viroom ja samanaikaisesti virolaiset tuottajat eivät pääse markkinoille tai kohtaavat suuria esteitä yrityksissään saavuttaa parempi markkinasema. (Maide 1995, 183)

Uusi taloudellinen tilanne on luonut maaseudulle tilanteen, jossa työttömyyden aiheuttamat sosiaaliset ongelmat ovat kasvaneet. Monessa tapauksessa työttömäksi jääneet ovat jääneet ilman valtion sosiaalista tukea. Esim. työttömyyskorvaukset ovat niin matalia, että niiden takia ei usein kannata edes lähteä rekisteröitymään kaupungeissa oleviin työvoimatoimistoihin. Niiden, jotka ovat onnistuneet jatkamaan viljelyä yksityiseltä pohjalta, on usein mahdotonta palkata työttömäksi jääneitä. (Kuddo 1995, 47)

Virossa maatalouden muutosprosessi vaikuttaa ensisijaisesti etnisiin virolaisiin, sillä maataloudessa työskennelleistä ylivoimaisesti suurin osa on ollut kansallisuudeltaan virolaisia. Erityisesti Kaakkois-Virossa, joka on kaukana suuremmista kaupungeista ja jossa on vähiten viljelemiskelpoista maata ja pientilojen perustaminen on ollut nopeinta, voi jopa puolet entisten valtiontilojen työntekijöistä jäädä työttömiksi. (Maide 1995,182)

Työllisyyden kannalta parasta kehitystä on tapahtunut julkishallinnossa, yksityisellä palvelusektorilla sekä erilaisissa pk-sektorin yrityksissä. Julkisen sektorin kehitys Virossa tulee paljolti riippumaan siitä, miten paljon valtio tulee ottamaan vastuulleen niitä hyvinvointipalveluita, jotka ennen kuuluivat yrityksille. Toisaalta julkinen sektori on kasvanut tähän mennessä hitaasti, johtuen Viron valitsemasta talouspoliittisesta linjasta, jossa pyritään vähentämään julkisen sektorin menoja. (UNDP 1995 ch 3. html.)

Viro on leimallisesti palvelutalous, jossa mm. turismi etenkin Suomesta on maksutaseen tasapainon kannalta ratkaisevan tärkeää (Helsingin Sanomat 21.7.1997). Yksityisen sektorin laajeneminen ei ole ollut kiinni yksinomaan entisten valtion omistuksessa olleiden pienyritysten yksityistämisestä tai ulkomaisten investointien ja ulkomaalaisten yritysten maahan tulosta, vaan kokonaan uusien yritysten perustamisesta. Virossa palvelusektorin kasvu on ollut jopa nopeampaa kuin aiemmin taloudelliset muutokset aloittaneissa Unkarissa,

Puolassa ja Slovakiassa. Vuonna 1995 Viron bruttokansantuotteesta koostui jo lähes 60 % palveluista, kun sen osuus vuonna 1991 oli vain 35 %. Tärkeimpinä tekijöinä palvelusektorin kasvussa on ollut neuvostoaikana patoutunut kulutuskysyntä ja muuhun yritystoimintaan verrattuna helpompi kynnys perustaa palvelusektorin yritys. (Cornelius 1995, 457)

Yksityistämisen ja uusien yritysten perustamisen nopeutta kuvaa se, että jo vuoden 1995 mennessä yrityssektori oli laajentunut 65 000 yritykseen, joista tosin vain 30% – 40 % oli aktiivisesti toimivia. Kaikista rekisteröidyistä yrityksistä vuonna 1995 oli 80 % sellaisia, joissa oli vähemmän kuin viisi työntekijää ja Liuhton (1995) arvion mukaan vain 5 %:lla virolaisista yrityksistä oli riittävästi taloudellisia voimavaroja esim. kansainväliseen yritystoimintaan vuonna 1995 (Liuhto 1995, 127, 134–135).

Palvelusektorin kasvu on myös jakautunut hyvin epätasaisesti Viron eri alueilla. Viron koko yritystoiminnasta suurin osa on keskittynyt pääkaupunkiin Tallinnaan ja sen lähiympäristöön Harjun maakuntaan, joissa sijaitsee yli puolet Virossa rekisteröidyistä yrityksistä vuoden 1995 alussa. Tallinnan keskeistä asemaa korostaa alueella sijaitsevat tärkeimmät hallinnolliset virastot. Ulkomaankaupassa tai yhteistyössä ulkomaisten yhtiöiden kanssa toimivat yritykset hyötyvät sijainnistaan Tallinnassa tai sen lähialueella, koska yli 60 % ulkomaalaisessa omistuksessa olevista yhtiöistä toimii pääkaupungissa. Tosin tilastot eivät välttämättä kerro koko totuutta, sillä monet yritykset ovat voineet vain rekisteröityä pääkaupungissa, mutta toimia muualla Virossa lyhyiden etäisyyksien ansiosta. (Liuhto 1995, 131–132)

Ulkomaalaisten yhtiöiden siirtymisellä Viroon voi olla yrityssektoriin sekä positiivista että negatiivista vaikutusta. Positiivisena vaikutuksena on, että ulkomaalainen yritystoiminta kompensoi Viron oman teollisen tuotannon laskua, parantaa erilaisten palvelujen tarjontaa ja valikoimaa sekä tarjoaa virolaisille yhtiöille niiden tarvitsemää uusinta tietotaitoa yritystoiminnasta. Negatiivisena puolena ulkomaalaisten yritysten tulossa Viroon on ensinnäkin paremmilla resursseilla toimivien ulkomaalaisten yritysten mahdollisuus saada määräävä markkina-asema aloillaan ja näin estää paikallisten yritysten kehitys. Toiseksi monet länsiyhtiöt ovat tulleet maahan vain lyhyen tähtäimen suunnitelmien kanssa maksimoimaan tulosta lyhyessä ajassa. Nämä yritykset käyttävät hyväkseen siirtymäkaudelle luonteenomaista valtion liike-elämään kohdistaman kontrollin pienenemistä. Kolmantena negatiivisena seikkana ovat ne puhtaasti spekulatiiviset yhtiöt, jotka toimivat lain ja laillisuu-

den rajamaastossa ja heikentävät yleistä liiketoiminnan moraalaa. (Liuhto 1995, 129)

Kaikissa post–sosialistisissa maissa talouden muutoksessa suurta osaa on näytellyt myös ns. "harmaan sektorin" kasvu. Harmaan talouden laajuutta entisissä sosialistimaissa oli vaikea arvioida, mutta esim. Unkarissa kuutamourakoinnin on 1970–ja 1980–luvuilla arveltu olleen niin laajaa, että se olisi vaikuttanut nopeaan syntyvyyden laskuun. (Kuddo 1995, 9) Piiraisen (1993) mukaan myös neuvostoyhteiskunnassa toimi yhteiskunnan marginaali, joka koostui valtiollisesti määriteltujen työnjaollisten asemien ulkopuolella olevista yksilöistä, esimerkiksi rikollisista, "työnteon ulkopuolelta" saatujen tulojen varassa elävistä, yrittäjätoiminnan harjoittajista, prostituoiduista, mustan pörssin kauppiaista, valuutanvaihtajista, vailla vakinaista asuinpaikkaa olevista jne. (Piirainen 1993, 93–94), joten harmaa talous ei todella ole mikään uusi ilmiö sosialistisissa yhteiskunnissa, vaan post–socialismin oloissa sen kehittymiselle on jo olemassa valmis kasvupohja.

Myös siirtymätalouden oloissa talouden epävirallisella sektorilla on ollut merkittävä osuus työllistäjänä, mutta post–sosialististen maiden valtiontaloudelle sillä on ollut negatiivista vaikutusta, koska harmaassa taloudessa toimivat yritykset eivät maksa verojaan ja myötävaikuttavat näin verotulojen pienenemiseen. (Kuddo 1995, 27) Harmaan talouden laajuudesta Virossa ei ole olemassa tarkkoja lukuja, mutta sen on arveltu olevan erittäin laajaa. Arviointeja harmaan talouden parissa toimivista yrityksistä on vaikea saada, koska rajanveto harmaan talouden ja laillisen liiketoiminnan välillä on usein hyvin vaikeaa. On arvioitu, että taloudellisesta toiminnasta saaduista tuloista ainakin 13 % eli noin 7 miljardia kruunua muodostuu toiminnasta, jota ei veroteta valtion verotuksessa. Harmaassa taloudessa Virossa toimii enemmän tai vähemmän aktiivisesti yli 200 000 ihmistä. (UNDP 1997, 62)

6.5 Työmarkkinat ja työttömyys uusina ilmiöinä

Läntisten standardien mukaan sosialistinen talousjärjestelmä tarjosi yksilöille suuren varmuuden työpaikan säilymisestä. Yleensä työpaikka oli turvattu työntekijälle lyhyen koeajan jälkeen ja säilyi turvattuna aina siihen saakka, kun työntekijä itse halusi jättää työn tai kunnes eläkeikä täyttyi. Usein työntekijän irtisanominen oli mahdotonta laillisesti esim. vetoamalla työntekijän epäpätevyyteen tai poissaoloihin työpaikalta. Yleensä myös tiettyjen

työntekijäryhmien, kuten vanhempien työntekijöiden, raskaana olevien naisten ja invalidien työpaikat oli suojeltu erikseen lainsäädännössä. Työntekijöille maksettiin myös aina täyttä palkkaa, riippumatta tuotannon vähenemisestä tai tuotannon väliaikaisista pysähtymisistä. (Estrin 1994, 70–71)

Työttömyyden perussyiksi post–socialistisissa maissa on nähty taloudellisten muutosten lisäksi myös psykologiset ja ideologiset syyt. Yksilötasolla perityt asenteet työttömyyttä ja uuden työn hakemista kohtaan sopivat usein huonosti markkinatalousjärjestelmän oloihin. Socialistisen talouden oloissa työntekijöiden ei tarvinnut huolehtia työttömyydestä eivätkä he ole tottuneet työvoiman kysynnän vaihteluihin, jotka ovat tyypillisiä markkinataloudelle. (Frettwell & Jackmann 1994, 165)

Työntekijät eivät ole tottuneet myöskään työn eri muotoihin kuten osa–aikatyöhön, työn jakamiseen tai työsopimukseen. Eametsin (1994) mukaan 50 vuotta Virossa jatkunut ideologinen prässä on vaikuttanut ihmisiin tuhoten yksilöllisen aloitteellisuuden ja yrittämisen halun. Ihmiset ovat olleet haluttomia ottamaan henkilökohtaisia riskejä, joita esim. yksityisyrittämisen aloittaminen uusissa oloissa vaatisi. Henkilökohtaisen aloitteellisuuden heikkoudesta Eamets pitää esimerkkinä ihmisten vähäistä mielenkiintoa uudelleen koulutukseen, joka on edellytyksenä työvoiman siirtymisessä uusiin työpaikkoihin, joissa työn taito– ja tietovaatimukset eroavat entisistä. Poikkeuksena tästä on nähty tosin mielenkiinto kielten opiskeluun. Ihmiset eivät myöskään ole vielä oikealla tavalla sisäistäneet työttömyyttä yhteiskunnallisena ja yksilöllisenä ongelmana¹⁸. (Eamets 1994, 63)

Myös työvoimainstituutioiden kehittymättömyys ja resurssien puute korostaa yksilöllisyyden merkitystä työttömyydestä selviämisessä ja uuden työn etsinnässä. Työvoimaviranomaisten työtehtävät olivat täysin erilaisia sosialismin oloissa¹⁹, eikä niiden tehtäviin sisällynyt esim.

---

¹⁸Hidas sopeutuminen työttömyyden luomaan uuteen tilanteeseen, on myös seurausta, siitä että täystyöllisyydellä on ollut niin vankka sija sosialismissa eläneiden yksilöiden kollektiivisessa tajunnassa. Harrisonin mukaan tämä on näkynyt monissa tutkimuksissa, joissa on tutkittu Neuvostoliitosta länteen muuttaneita emigrantteja ja heidän sopeutumistaan markkinatalouteen ja työttömyyteen. Näissä tutkimuksissa havaittiin, että emigranteilla oli suuria vaikeuksia sopeutua työpaikoista käytävään yksilölliseen kilpailuun. (Harrison 1986, 79)

¹⁹ Neuvostoliitossa työvoimatoimistojen tehtävät rajoittuivat lähinnä työvoiman välittämiseen teollisuuslaitoksiin ja vapaista työpaikoista ilmoittamiseen työnhakijoille. Yleensä yritykset maksoivat välityksestä

aktiivisen työvoimapolitiikan toteuttaminen, johon kuuluvat muun muassa työttömäksi jääneen työvoiman opastaminen työn etsinnässä tai työvoimakoulutuksen järjestäminen. Sosialismin aikaisen tehtävien vähäisyyden ja erilaisuuden vuoksi niissä on uudessa tilanteessa liian vähän henkilökuntaa. Myös post-sosialististen valtioiden mahdollisuudet rahoittaa aktiivista työvoimapolitiikkaa ovat olleet vähäiset. (Fretwell & Jackman 1994, 165)

Virossa on vuodesta 1994 lähtien pyritty toteuttamaan aktiivista työvoimapolitiikkaa, jonka pääpaino on ollut työllisyyskursseissa, joiden avulla on pyritty parantamaan työttömien työnsaantimahdollisuuksia opettamalla uusia työelämässä tarpeellisia perustaitoja, kuten kieliä ja tietotekniikkaa. Kurssien kävijämäärää on kuitenkin rajoittanut vuoden 1995 laki sosiaaliturvasta, jossa työttömille tarkoitettu kurssitarjonta on varattu vain virallisesti työttömiksi rekisteröityjä henkilöitä varten. (UNDP 1996, 33)

Työvoimatoimistot ovat olleet melko tehottomia työvoiman uudelleensijoittumisen koordinoinnissa, eikä niiden apuun sen takia uskota. Myös virolaiset yritykset luottavat työvoiman rekrytoinnissa muihin kuin viranomaiskanaviin, eivätkä näin ilmoittele työvoimaviranomaisille vapaista työpaikoista. Työvoimatoimistojen kuukausittain ilmoittamia vapaita työpaikkoja on ollut 1000–1500 ja näin vapaita työpaikkoja on kuukausittain ollut tarjolla vain 2–5 prosentille rekisteröidyistä työnhakijoista. Viron talouden tasapainottumisesta huolimatta työpaikkojen löytyminen työvoimatoimistojen kautta ei ole helpottunut. (Puur 1997, 256–257)

Juuri työvoiman rekrytointi epävirallisten kanavien kautta asettaa työttömät tilanteeseen, jossa yksityiset ja yksilölliset strategiat ja toisaalta erilaiset suhteet eli sosiaalinen pääoma usein ratkaisevasti vaikuttavat työpaikan löytymiseen. (Puur 1997, 257) Työnantajat korostavat rekrytoidessaan työvoimaa työnhakijan aiempaa työkokemusta ja sen soveltumista uuteen työhön, hakijan luotettavuutta ja kykyä yhteistyöhön sekä keskusteluihin. Myös henkilökohtaisia suhteita ja aiemman työpaikan suosituksia otetaan huomioon. Koulutusta pidetään tärkeänä, mutta vähintään yhtä tärkeänä pidetään kykyä oppia uutta. (Aho et.al. 1998, 113)

---

palkkioita työvoimatoimistoille. Täystyöllisyyden oloissa työpaikkojen välittäminen oli luonnollisesti tehokasta ja kansan keskuudessa työvoimatoimistoja nimitettiin "työn järjestämistoimistoiksi" (buro trudoustroistvo). (Oxenstierna 1990, 114–115)

Myös työvoiman vähäinen liikkuvuus selittyy ainakin osin psykologisilla syillä. Erityisesti maaseudulla työttömiksi jääneet ovat usein haluttomia vaihtamaan asuinpaikkaa työn perässä ja jättämään taakse maaseutuyhteisön kulttuurisia ja historiallisia siteitä. Käytännön esteenä työvoiman liikkuvuudelle on ollut myös asuntojen korkeat hinnat. Jo keskimääräisillä tuloilla on ollut vaikeaa hankkia asuntoa kaupungeista, joissa asuinkustannukset maaseutuun verrattuna voivat olla moninkertaisia. (Eamets 1994, 63; UNDP 1996, 30)

Työttömyyden yhtenä pääsyynä voidaan pitää myös koulutuksen ja uusien työmarkkinoiden asettamien vaatimusten välistä yhteensopimattomuutta. Muutokset taloudellisissa olosuhteissa ovat tapahtuneet paljon nopeammin kuin muutokset koulutuksessa. Viron koulutusjärjestelmälle on ollut ominaista koulutuksen kapea-alainen suuntautuminen ja erikoistuminen eri aloille. Kun koulutusta on ohjannut sosialistisen talousjärjestelmän tarpeet ja logiikka, ovat yliopistoissa ja ammatillisessa koulutuksessa opitut taidot ja tiedot yhtäkkiä monien kohdalla hyödyttömiä. Tämä on johtanut toisaalta työttömyyteen ja siihen, että monet joutuvat työskentelemään työtehtävissä, joihin heitä ei alun perin ole koulutettu. (Eamets 1994, 64)

Erityisesti Virossa työttömyys on myös taloudelliseen hyvinvointiin radikaalisti vaikuttava tekijä. Neuvostoaikainen yrityksiä ja niiden työkollektiivien puitteissa järjestettyyn ja ammattiliittojen organisoimiin hyvinvointipalveluihin perustuva sosiaalipolitiikka on pääasiassa hajonnut ja uuden sosiaalipoliittisen järjestelmän rakentaminen on vasta alkuvaiheessaan. Lisäksi Virossa toteutettu tiukkaan rahapolitiikkaan ja alhaisiin julkisiin menoihin tähtäävä talouspoliittinen linjaus on korostanut ihmisten hyvinvoinnin riippuvuutta osallistumisesta työelämään. Työttömyyskorvausten taso on ollut koko 1990-luvun erittäin matala, vaikka työttömien sosiaaliturvasta säädettyssä laissa työttömyyskorvausten taso on määritelty 80 prosentiksi minimipalkasta, pysyi kuukausittainen korvaus siitä huolimatta pitkään 180 kruunussa. Vuonna 1995 työttömyyskorvausten tason sitominen minimipalkan tasoon lopetettiin ja työttömyyskorvauksista päättäminen siirtyi yksin Viron hallituksen harkintaan. Tällöin työttömyyskorvauksen taso laski alkuperäisestä 80 prosentista 26 prosenttiin minimipalkasta ja näin työttömyyskorvaukset muuttuivat arvoltaan lähinnä vain symbolisiksi korvauksiksi (Puur 1997, 255). Työttömien onkin nykytilanteessa oltava varsin kekseliäitä selviytyäkseen taloudellisesti työttömyysajasta. Usein osallistuminen harmaaseen talouteen, itse valmistettujen tavaroiden tai kotiviljelyllä tuotettujen vihannesten ja marjojen myynti sekä

luottaminen sukulaisten apuun jäävätkin ainoiksi vaihtoehtoiksi työttömyyden kohdatessa. (Puur 1997, 267)

Yksilöllisyys korostuu myös työpaikkojen sisällä, koska työntekijöillä ei juuri ole mahdollisuutta ajaa etujaan kollektiivisesti esim. ammattiliittojen kautta. Rublen (1981) mukaan ammattiyhdistykset eivät neuvostoaikanakaan varsinaisesti keskittyneet työläisten edunvalvontaan, vaan niiden tehtävät painottuivat tuotantosunnitelmien täyttämiseen ja yritysten työntekijöiden hyvinvoinnista vastaamiseen. Ammattiyhdistykset toimivat yhdessä tehtaan johdon kanssa. Niillä ei ollut mitään sanavaltaa esimerkiksi työvoiman määrästä, tuotannosta tai palkoista päätettäessä. Työehtosopimuksetkin olivat lähinnä tehtaan johdon ja ammattiyhdistyksen yhteisiä lupauksia täyttää ja ylittää tehtaalle asetettu tuotantotavoite. (Ruble 1981 9–21)

Uudessa yhteiskunnallisessa tilanteessa ammattiliittojen rooli on muuttumassa. Post-sosialistisissa maissa ammattiliitoilla ei ole kokemusta kollektiivisesta työntekijöiden edunajamisesta. Myös ammattiliittojen kaksoisrooli sosialismin aikana on vähentänyt niiden yleistä kannatusta työntekijöiden keskuudessa. Vaikka ammattiliitot ovat uudessa tilanteessa pystyneet valtionyrytyksissä neuvottelemaan työnantajapuolen kanssa palkoista on niiden jäsenmäärä myös valtionyrytyksissä pudonnut noin puoleen entisestä. (Jackman 1994, 335–336)

Yksityisen sektorin työpaikoilla kollektiivinen sopiminen sen sijaan on lähes tuntematonta. Virossa ammattiyhdistysten heikentyneestä asemasta kertoo mm. se, että valtaosassa yrityksiä palkkakysymyksistä päättää yrityksen johto yksin. Yritysjohdo pitää yhteyttä suoraan keskitason johtajiin ja työntekijöihin ilman ammattiyhdistysliikettä. Näin ollen työnjohtaja, virolaisittain mestari, edustaa työntekijöitä suhteessa yritysjohtoon eikä enää ammattiyhdistys. (Lavikka ym. 1994, 92)

Usein muutkin kuin palkkaukseen liittyvät ristiriidat, joita on nykyään virolaisilla työpaikoilla paljon, ratkotaan yksilöllisesti. Myös työntekijöiden irtisanomissuoja on monissa yrityksissä heikko. Rahikaisen ja Ylöstalon (1998) mukaan irtisanomisiin liittyy Virossa erikoinen käytäntö, jossa työntekijä saattaa allekirjoittaa työn aloittamisen yhteydessä oman eroilmoituksensa ja jättää ainoastaan eroamispäivämäärän avoimeksi. Työntekijät, joilla on etukä-

teen täytetty irtisanomisilmoitus, ovat luonnollisesti erittäin huonossa asemassa. Järjestelmä toimii täysin epävirallisesti, joten sillä ei ole minkäänlaista juridista perustetta. (Rahikainen, Ylöstalo 1998, 29–30)

7. TYÖTTÖMYYSTILASTOJEN TAUSTASTA JA TUTKIELMAN TILASTOAINEISTOSTA

7.1 Työttömyyden tilastointi Virossa itsenäisyyden aikana

Ennen markkinatalousuudistusta ja Viron itsenäistymistä Viron työvoimatilastot rajoittuivat yritysten ja organisaatioiden antamiin tietoihin, jotka usein olivat epätäydellisiä, koska kaikki organisaatiot ja yritykset eivät ilmoittaneet täydellisiä lukuja, eikä niitä tämän vuoksi voitu verrata väestötieteellisiin lukuihin. Taloudellisen ja poliittisen muutoksen sekä kansainvälisen vertailun välttämättömyyden vuoksi, tuli myös välttämättömäksi muuttaa työvoiman tilastointia perusteellisesti. Monille muille maille tyypillisesti Virossa työvoimaa tilastoi kaksi eri instanssia. Hallinnollisia tilastoja työvoimasta pitää Viron kansallinen työmarkkinalaitos. Vuodesta 1991 lähtien kansallinen työmarkkinalaitos on kerännyt yksityiskohtaista tietoa työvoimatoimistoihin ilmoittautuneesta työvoimasta. Työvoimatoimistot keräävät tietoja mm. yksilöiden koulutuksesta, aiemmasta työhistoriasta, perhesuhteista, aiemmista konsultaatioista työvoimatoimistossa, työttömyyskorvauksien hakemisesta, työllisyyskoulutukseen hakeutumisesta jne. (Puur 249–250)

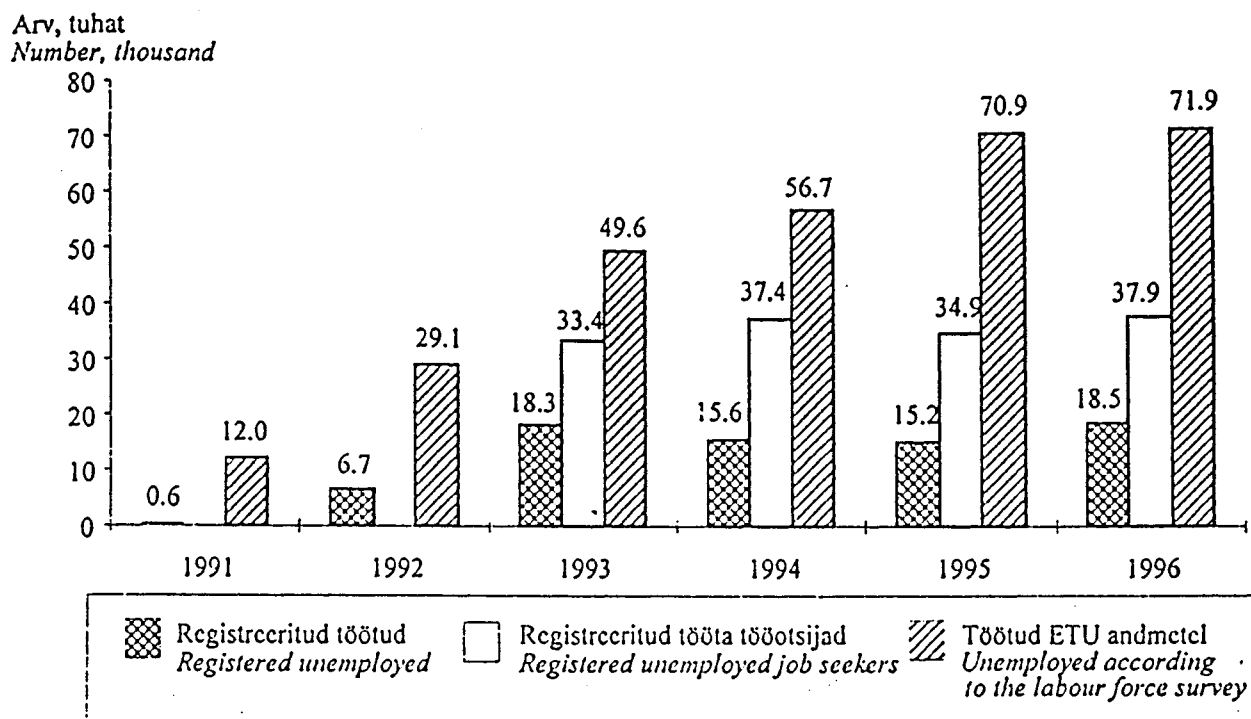
Työmarkkinalaitoksen tilastoissa on omat rajoituksensa. Tilastoinnin ulkopuolelle jää esimerkiksi työttömät, jotka etsivät työtä, mutta eivät ole ottaneet yhteyttä työvoimaviranomaisiin. Näitä työttömiä on Virossa paljon, koska työvoimatoimistohin ilmoittautumista ei aina nähdä tarpeelliseksi, johtuen pienistä työttömyyskorvauksista ja työvoimatoimistojen rajallisista mahdollisuuksista välittää työtä (kts. taulukko 4.). Lisäksi työvoimaviranomaisten tilastointi on sidottu menettelytapoihin, jotka on rajattu Viron lainsäädännössä ja näin esimerkiksi eri maiden välisten tietojen vertailu käy mahdottomaksi (Puur 1997, 250)

Työmarkkinalaitoksen lisäksi työvoiman tilastoinnissa käytetään työvoimatutkimusta. Viron työvoimatutkimus (Estonian labour force survey (ELFS)) on työvoimahallinnosta erillinen väestön taloudellista aktiivisuutta mittaava tutkimus. Työvoimatutkimuksen kerää ja sen antamat tiedot käsittelee Viron tilastokeskuksen, Viron yliopistojen välisen väestön tutkimuskeskuksen, sosiaali- ja terveysministeriön ja opetusministeriön asiantuntijoiden muodostama tutkimusryhmä.

Työvoimatutkimusta (Estonian Labour Force Survey) pidetään Virossa pääasiallisena

väestön taloudellista aktiivisuutta kuvaavana tietolähteenä. Sitä pidetään luotettavampana "todellisen työttömyyden" mittaajana kuin virallisia työttömyystilastoja. Työttömyyttä tutkittaessa sen etuna pidetään erityisesti sitä, että se kuvaa työttömyyden eri muotoja, myös ns. piilotyöttömyyttä tarkemmin kuin viralliset tilastot. Työvoimatutkimuksessa saadut työttömyyttä kuvaavat tunnusluvut ovatkin olleet jatkuvasti selvästi korkeammat kuin virallisissa tilastoissa. Työvoimatutkimus on toteutettu kaksi kertaa ensimmäinen vuonna 1995 ja toinen vuonna 1997.

TAULUKKO 4. Virallisesti rekisteröityjen työttömien, rekisteröityjen työnhakijoiden ja työvoimatutkimuksen (ELFS 1995–1997) työttömien määrä (tuhansina) vuosina 1991–1996

Lähde: Estonian Labour Force Surveys 1995–1997, 38

7.2 Tutkimuksessa käytettävä tilastoaineisto

Tämän tutkimuksen aineisto on pääasiassa kerätty vuosien 1995 ja 1997 työvoimatutkimuksesta. Vuosien 1995–1997 Viron työvoimatutkimus (ELFS 1995–1997) koostuu kahdesta tutkimuksesta, joiden tiedot on kerätty yhteen. Tutkimus tarjoaa hyvän ajallisen tarkastelujakson virolaisten ja Viron ulkomaalaisten työllisyyden ja työttömyyden kehityk-

sestä. Vuoden 1995 työvoimatutkimuksen (ELFS 1995) tarkastelujakso käsittää vuodet 1989–1995 ja vuoden 1997 työvoimatutkimus (ELFS 1997) vuoden 1996. Kumpikin tutkimus koostui kahdesta erillisestä osasta. Ensimmäisessä osassa tietoja kerättiin vastaajien tilanteesta työmarkkinoilla haastattelua edeltävällä viikolla ja toisessa osassa eli ns. takautuvassa osassa kysyttiin tietoja kyselyä edeltävien vuosien ajalta. (ELFS 1995–1997, 18–19)

Vuoden 1995 ELFS:n otokseen valittiin satunnaisotannalla vuonna 1989 suoritettun väestölaskennan tietojen pohjalta 10 121 työikäistä 15–74 vuotiasta henkilöä, joista 8650:n henkilön osoitteet ja henkilötiedot oli vielä löydettävissä. Osa väestölaskentatiedoissa näkyneistä oli muuttanut maasta, kuollut tai ei ollut muuten paikannettavissa. Niiden henkilöiden korvaamiseksi, joita ei väestölaskentatietojen perusteella löytynyt suoritettiin korvaava otanta. Lopulta vuoden 1995 työvoimatutkimukseen haastateltiin 10 995 henkilöä. Vuoden 1997 ELFS:n otoskoko oli pienempi. Siihen otettiin systemaattisella satunnaisotannalla 2 882 kotitaloutta, joissa asuu 5 555 työikäistä henkilöä. (ELFS 1995–1997, 18–19)

Viron työvoimatutkimus (ELFS) perustuu Kansainvälisen työjärjestön ILO:n työvoiman tilastoinnissa käyttämille termeille ja tilastoinnissa käytettävälle laskentatavoille²⁰. Kun kuvataan väestön taloudellisesta toimintaa/ aktiviteettia käytetään pohjana määritelmää työikäisestä/ työmarkkinaikäisestä työvoimasta. Työvoimatutkimuksessa työikäiseen väestöön luetaan kaikki Virossa asuvat 15–74 vuotiaat henkilöt. Työikäinen väestö taas jakaantuu kolmeen eri ryhmään. Ensinnäkin nk. taloudellisesti aktiiviseen väestöön eli henkilöihin, jotka haluavat työskennellä ja toiseksi niihin henkilöihin, jotka eivät halua tehdä työtä, tai eivät voi tehdä työtä eli taloudellisesti passiiviseen / ei-aktiiviseen väestöön. Taloudellisesti aktiivista väestöä kutsutaan työvoimaksi ja se jakaantuu työllisiin (niihin, jotka haluavat tehdä työtä ja jotka ovat löytäneet työn) ja työttömiin eli (niihin, jotka haluaisivat tehdä työtä, mutta eivät ole löytäneet sitä). Taloudellisesti passiivinen/ei aktiivinen väestö taas sisältää esim. opiskelijoita, invalideja, äitiyslomalla olevia äitejä jne. (ELFS 1995–1997, 19–20)

ELFS:ssä henkilö määritellään työlliseksi, jos hän tutkittavana ajanjaksona:

---

²⁰Tarkempia ja yksityiskohtaisia lisätietoja ELFS-tutkimuksen toteutuksesta sekä tutkimuksessa käytetyistä laskentatavoista ELFS: tutkimusta koskevasta metodisesta raportista (kts. ELFS Methodological Report 1997)

- 1) Työskenteli palkansaajana, yrittäjänä tai free-lancerina ja sai palkkaa työstään.
- 2) Työskenteli ilman suoraa korvausta perheyriyksessä tai maatilalla
- 3) Oli väliaikaisesti poissa työstään.

Työaikojen mukaan työlliset jaetaan täysaikatyöntekijöihin ja osa-aikatyöntekijöihin. ELFS:n mukaan osa-aikatyöntekijöitä ovat ne työntekijät, joiden kokonaistyöaika on pienempi kuin 35 tuntia viikossa. Poikkeuksena ovat ne ammatit, joissa lyhennetty työaika on määritelty laissa.

Työttömänä taas pidetään henkilöä, joka samanaikaisesti täyttää seuraavat ehdot:

- 1) Jos henkilö on ilman työtä (ei työskentele missään tällä hetkellä eikä ole väliaikaisesti poissa työstä).
- 2) Henkilö on käytettävissä työhön seuraavan kahden viikon aikana, jos työtä olisi tarjolla.
- 3) Henkilö etsii aktiivisesti työtä.

Lisäksi työttömydestä, joka ei näy virallisissa (työvoimaviranomaisten) tilastoinnissa käytetään termiä piilotyöttömyys, jolle annetaan kaksi eri määritelmää. Ensimmäisen määritelmän mukaan piilotyöttömiksi katsotaan ne henkilöt, jotka etsivät työtä käyttämättä kuitenkaan valtion tarjoamia työmarkkinapalveluja, kuten työvoimatoimistoja – heidän työttömyytensä pysyy näin piilossa valtiollisilta instituutioilta. Toisen määritelmän mukaan piilotyöttömyyteen luetaan ne henkilöt, jotka haluaisivat tehdä työtä ja ovat käytettävissä työhön, mutta eivät aktiivisesti etsi työtä, koska eivät usko löytävänsä työtä eli ns.toivonsa menettäneet (discouraged workers). Ensimmäisen määritelmän alaisuuteen kuuluvat henkilöt lasketaan mukaan työvoimaan työttöminä, kun taas jälkimmäisen määritelmän alaisuuteen kuuluvat henkilöt luetaan kuuluviksi työvoiman ulkopuolelle passiivisina. (ELFS 1995–1997,20)

Väestön taloudellista aktiivisuutta arvioitaessa käytetään termiä työvoiman osallistumisaste/aktiivisuusaste, joka on työvoiman (työttömien ja työllisten kokonaismäärän) osuus työikäisestä väestöstä. Työllisyysasteella taas tarkoitetaan työllisten osuutta työikäisestä väestöstä. Työllisyysastetta käytetään yleensä kuvaamaan ja analysoimaan muutoksia työllisyydessä. Työttömyysasteella (unemployment rate) mitataan työttömien määrää suhteessa työvoimaan (työllisten ja työttömien kokonaismäärään). Työttömyysastetta käytetään mittaamaan työttömien määrää ja arvioimaan muutoksia siinä. (Emt., 20)

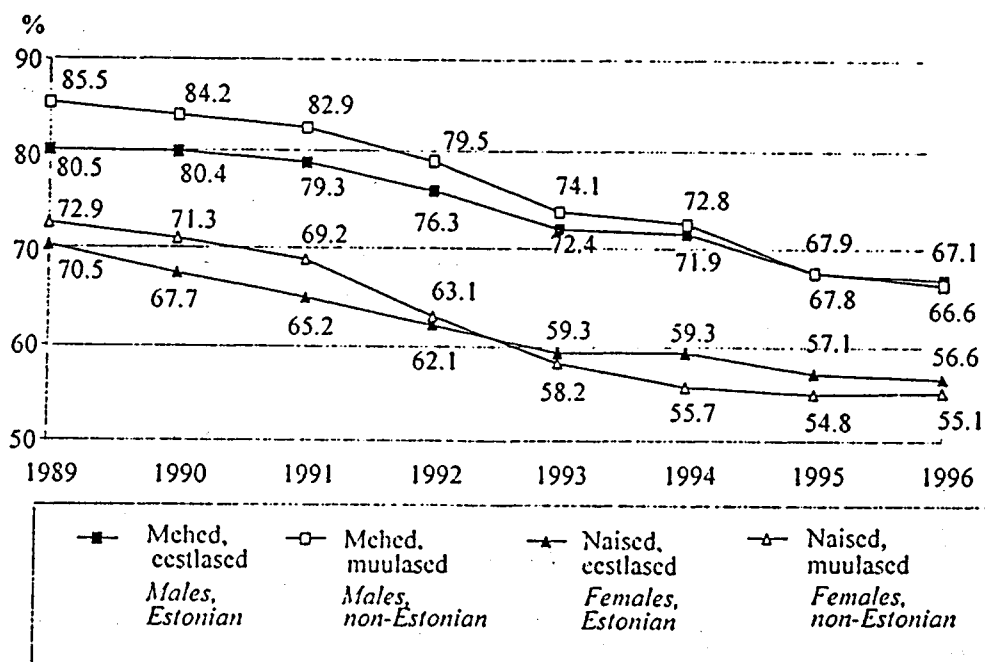
8. ETNISYYS JA TYÖMARKKINA-ASEMAN MUUTOS

8.1 Etnisyys ja työllisyyden muutokset

Muutokset ammattirakenteessa ja ennen kaikkea työntekijöiden uudelleen sijoittumisessa ovat olleet nopeita. Vuonna 1997 julkaistussa YK:n Viroa koskevassa kehitysraportissa arvioidaan, että puolet työssäkäyvästä työvoimasta on joutunut vaihtamaan työtään talousuudistusten aikana. (UNDP 1997, 20) Tässä suhteessa Viron kehitys on seurannut muita nopeisiin taloudellisiin uudistuksiin pyrkineitä post-sosialistisia maita. Näistä esim. Tshekin tasavallassa työvoimasta on myös noin puolet joutunut vaihtamaan työtä talousuudistusten aikana ainakin kertaalleen. (Paukert 1997, 147)

Yleinen työllisyysaste on laskenut Virossa koko 1990-luvun ajan. Vuonna 1989 työllisiä koko työikäisestä väestöstä oli 76,4 %, kun vastaava luku vuonna 1996 oli 61,3%. Tarkasteltaessa työllisyyden muutosta etnisyyden kautta, havaitaan sekä virolaisten että ulkomaalaisten työllisyyden laskeneen vuosina 1989–1996.

TAULUKKO 5. Työllisyyden muutos sukupuolen ja etnisyyden mukaan vuosina 1989–1996.

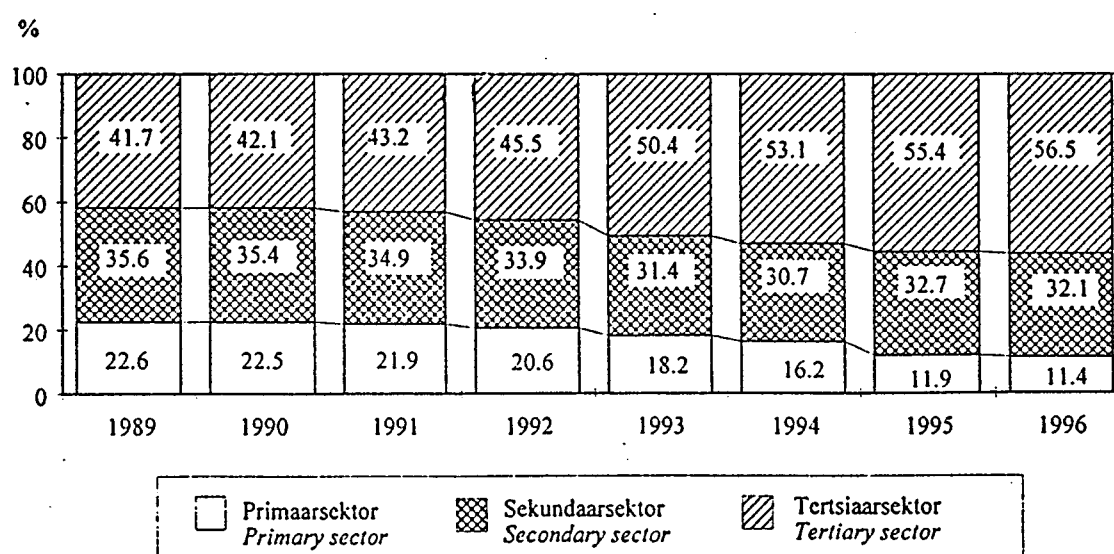
Lähde: Estonian Labour Force Surveys 1995–1997, 32

Vuonna 1989 ulkomaalaisten miesten työllisyysaste oli 85,5 % ja virolaisten 80,5 %, kun naisten vastaavat luvut olivat ulkomaalaisilla 72,9 % ja virolaisilla 70,5 %. Näin ulkomaalaisten työllisyysaste molempien sukupuolten kohdalla ennen talousuudistusten alkua oli korkeampi kuin virolaisilla. Vuonna 1996 ulkomaalaisten työllisyysaste oli jo pienempi kuin virolaisilla. Tällöin virolaisten miesten työllisyysaste oli 67,1 % ja ulkomaalaisten 66,6 % . Vastaavasti virolaisten naisten työllisyysaste oli 56,6 % ja ulkomaalaisten naisten 55,1 %.Ulkomaalaisten työllisyysaste on laskenut kummankin sukupuolen kohdalla virolaisia enemmän ja vuonna 1996 työllisyysessä ei etnisten ryhmien välillä enää ollut suurta eroa. (ELFS 1995–1997, 31–32)

8.2 Etnisyys ja työllisyyden muutokset talouden eri sektoreilla ja ammattialoilla

Kun muutoksia työllisyysessä talouden eri sektoreilla tarkastellaan ottamalla huomioon kaikki kansalliset ryhmät, voidaan todeta, että suurin pudotus työllisten määrässä on ollut maataloudesta, kalastuksesta ja kaivostoiminnasta koostuvalla ns. primaarisektorilla, jolla työllisten määrä on pudonnut yli puolella vuosien 1989–1996 välillä. Vielä vuonna 1989 primaarisektorilla työskenteli 22,6 % työllisistä, kun vastaava luku vuonna 1996 oli vain 11,4 %.

TAULUKKO 6. Työllisyyden muutokset sektoreittain (vuosittaiset keskiarvoprosentit) vuosina 1989–1996

Vuosina 1989–1996 teollisuudesta, rakennustoiminnasta ja energia-alasta koostuvalla sekundaarisektorilla työllisten määrä putosi 35,6 %:sta 32,1 %:iin. Työllisten osuus lähinnä palveluista koostuvalla tertiäarisektorilla on lisääntynyt jatkuvasti ja tämän sektorin osuus kaikista työllisistä on noussut 41,7 % :sta 56,5 %: iin vuosina 1989–1996.

Viron ammattirakenteessa on vallinnut selvä etninen jako ulkomaalaisten ja virolaisten välillä. Tämän vuoksi myös talouden rakenteellinen muutos vaikuttaa eri tavoin etnisiin ryhmiin. Virolaisten työpaikat ovat vähentyneet erityisesti primaarisektorilla, jossa työllisten määrä on pudonnut yli puolella 28,8 %:sta 13,3%:iin. Virolaisen työvoiman väheneminen primäärisektorilla liittyy ennen kaikkea maatalouden radikaaleihin muutoksiin mm. valtion tilojen yksityistämiseen ja tuotannon tehostamiseen. Ulkomaalaisten työllisyys primäärisektorilla ei ole laskenut yhtä paljon kuin virolaisten. Ulkomaalaisen työvoiman määrä primäärisektorilla oli pienempi kuin virolaisten jo ennen talousuudistuksia. Vuonna 1989 ulkomaalaisten työllisten osuus primaarisektorilla oli 11 % kaikista ulkomaalaisista työllisistä ja vuonna 1996 vain 7,6%. Ulkomaalaisten työllisten määrä primaarisektorilla väheni vain 3,5 % vuosina 1989–1996. Ulkomaalaisten työllisten määrän väheneminen primäärisektorilla on ollut hitaampaa kuin virolaisen työvoiman, johtuen siitä, että suurin osa primäärisektorilla työskennelleistä ulkomaalaisista on työskennellyt maatalouden ulkopuolella erityisesti kaivostoiminnassa, jossa ei ole tapahtunut yhtä suurta tuotannon vähenemistä ja uudelleenjärjestelyjä kuin maataloudessa.

TAULUKKO 7. Virolaisten työllisyys (vuosittaiset keskiarvoprosentit) talouden sektoreittain vuosina 1989–1996

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Primary sector	28.8	28.5	27.6	25.5	22.1	19.2	13.9	13.3
Secondary sector	29.5	29.4	29.0	28.3	26.3	26.2	27.6	27.3
Tertiary sector	41.8	42.1	43.4	46.2	51.6	54.7	58.5	59.4
Total	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Lähde: Estonian Labour Force Surveys 1995–1997, 84

TAULUKKO 8. Ulkomaalaisten työllisyys (vuosittaiset keskiarvoprosentit) talouden sektoreittain vuosina 1989–1996

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Primary sector	11.1	11.2	11.1	11.2	10.4	10.1	8.0	7.6
Secondary sector	47.2	46.7	46.0	44.6	41.5	40.0	42.5	41.6
Tertiary sector	41.7	42.2	42.9	48.1	48.1	49.9	49.5	50.7
Total	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Lähde: Estonian Labour Force Surveys 1995–1997, 83

Teollisuudesta koostuvalla sekundaarisektorilla virolaisen työllisten määrä on vähentynyt 29,5 %:sta 27,3 %:iin, kun ulkomaalaisten vastaava osuus on laskenut 47,2 %:sta 41,6 %:iin. Ulkomaalaisten 5,6 %:in työllisyyden laskuun sekundaarisektorilla on vaikuttanut ennen kaikkea ulkomaisen työvoiman väheneminen raskaassa neuvostotyypisessä teollisuudessa. Muilta sektoreilta vapautunutta työvoimaa on siirtynyt palveluista koostuvalle tertiärisektorille. Virolaisten kohdalla työvoiman liikkuvuus muilta sektoreilta palveluihin on ollut voimakasta ja virolaisten osuus palvelusektorilla työskentelevistä on kasvanut 41,8 %:sta 59,4 %:iin.

Myös ulkomaalaisen työvoiman määrä on kasvanut palvelusektorilla. Vuosina 1989–1996 ulkomaalaisten työllisten määrä palvelusektorilla nousi 41,7 %:sta 50,7 %:iin eli ulkomaalaisen työvoiman lisäys oli 8,6 % pienempi kuin virolaisen työvoiman lisäys palvelusektorilla samanaikaisesti. Tätä eroa selittää nimenomaan palvelutehtävien muuttuminen ja sen aiheuttama muutos työvoiman rekrytoinnissa käytettävissä kvalifikaatiovaatimuksissa. Erityisesti palvelutehtävissä työnantajat edellyttävät yhä useammin monilta ulkomaalaisilta edelleen puuttuvaa viron kielen taitoa. Huomionarvoista on kuitenkin ulkomaalaisenkin työvoiman lisääntyminen palvelusektorilla 10 %:lla. Tämä osoittaa, että ulkomaalaisen väestön mukautuminen ja sopeutuminen uuteen tuotantorakenteeseen saattaa sujua tulevaisuudessa hyvin, jos ulkomaalaisen väestön koulutus esim. kielten opetus saadaan vastaamaan työmarkkinoiden uusia vaatimuksia.

Kokonaisuudessaan Viron työllisyyskehitys seuraa pitkälti samoja linjoja, kuin muissakin post–sosialistisissa maissa. Useimmissa post–sosialistisissa maissa työllisyys on vähentynyt tehdasteollisuudessa ja maataloudessa ja lisääntynyt palveluissa. Työvoiman siirtyminen

uusille ja kehittyville talouden sektoreille kuten palveluihin on ollut kuitenkin suhteellisen hidasta (Commander & Corricelli 1995, xvii; Timar 1995, 642–644)

Työllisyyskehityksen lähtökohtana on nähty kapitalistisen talousjärjestelmän mittareilla laskettuna liian suuri määrä työntekijöitä koneenrakennuksessa, kemianteollisuudessa, puolustusteollisuudessa ja vastaavasti liian pieni työntekijämäärä kaupan, rahoituksen sekä erilaisten palvelujen piirissä. (Jackman 1994, 333–334)

Post-sosialististen maiden työllisyyden muutos on nähty kolmivaiheisena kehityksenä, jossa ensimmäiselle vaiheelle tunnusomaisena piirteenä on ollut nopea pudotus valtiollisen sektorin työpaikoissa, joka on johtunut hintojen vapauttamisesta, valtion tukiaisten peruuttamisesta ja kansainvälisen kilpailun alkamisesta. Tässä vaiheessa työllisyyden lasku ja työttömyyden kasvu seuraavat toisiaan. Toiselle vaiheelle luonteenomaisena piirteenä on nähty työvoiman siirtyminen valtion työpaikoista kehittyvälle yksityiselle sektorille. Työttömyyden lasku saavuttaa tässä vaiheessa tasapainotilan, jonka jälkeen kolmannessa kehitysvaiheessa työttömyyden väheneminen oleellisesti riippuu yksityisen sektorin taloudellisesta kehityksestä. Jotkut taloustieteilijät ovat Jackmanin mukaan nähneet työttömyyden talouden rakennemuutoksen onnistumisen indikaattorina. Tällöin kasvavan työttömyyden syynä on pidetty palvelusektorin kehittymättömyyttä ja kyvyttömyyttä luoda työpaikkoja valtiolliselta sektorilta vapautuvalle työvoimalle.²¹ (Jackman 1994, 333)

Tarkempi alakohtainen tarkastelu osoittaa etnisten ryhmien epätasaisen jakaantumisen eri ammatteihin. Yhtäältä suurimmat erot etnisten ryhmien välillä näkyvät erityisesti maa- ja metsätalouden virolaisvaltaisuudessa ja toisaalta ulkomaalaisen väestön keskittymisessä tehdastyöhön sekä kuljetusalan ja varastoinnin ammatteihin, joissa vuonna 1989 työskenteli ulkomaalaisista työllisistä 47,7 % eli 139 700 henkilöä. Tehdastyössä on tapahtunut myös lukumääräisesti suurin ulkomaalaisen työvoiman väheneminen vuosien 1989–1996 aikana, kun ulkomaalaisten osuus tehdastyössä on vähentynyt 36,7%:sta 32,7 %:iin eli lukumääräisesti 35 500 henkilöä.

---

²¹Työttömyys on nähty myös välttämättömänä ja jopa myönteisenä merkinä talouden rakennemuutoksesta. Joukko taloustieteilijöitä on katsonut kohtuullisena pysyvän työttömyyden edistävän talouden rakenteellista uudistamista, koska työttömyyden myötä valtiollisella sektorilla ennen työskennelleen työvoiman on pakko opiskella kasvavien talouden sektorien vaatimia tietoja ja taitoja. (Cornelius 1995, 458)

Virolaisten työllisten määrässä suurin muutos on tapahtunut maataloudessa, jossa työllisten määrä on pudonnut 25,2 %:sta prosentista 12,6 %:iin eli 78 800 henkilöä. (ELFS 1995–1997, 67–68)

TAULUKKO 9. Ulkomaalaisten työllisyys (vuosittainen keskiarvoprosentti) ammattialoittain vuosina 1989–1996

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	
Põllumajandus, jahindus ja metsamajandus	4.4	4.4	4.3	4.0	3.5	3.5	(2.8)	(2.5)	<i>Agriculture, hunting and forestry</i>
Kalandus	3.5	3.6	3.7	3.8	3.6	3.1	...	...	<i>Fishing</i>
Mäetööstus	3.2	3.1	3.1	3.4	3.3	3.4	(3.5)	(3.6)	<i>Mining</i>
Töötlev tööstus	36.7	36.1	35.3	33.8	30.1	28.6	34.2	32.7	<i>Manufacturing</i>
Energeetika, gaasi- ja veevarustus	3.1	3.1	3.0	3.2	3.6	4.0	(2.5)	(2.5)	<i>Electricity, gas and water supply</i>
Ehitus	7.4	7.5	7.7	7.6	7.8	7.4	5.8	6.5	<i>Construction</i>
Hulgi- ja jaemüük; mootorsõidukite, mootorirataste ja isiklike tarbeesemete ning kodumasinate remont	6.3	6.6	7.3	8.6	10.7	11.0	11.2	11.7	<i>Wholesale and retail trade; repair of motor vehicles, motorcycles and personal and household goods</i>
Hotellid ja restoranid	2.5	2.4	2.5	2.2	(1.9)	(2.1)	(2.5)	(2.5)	<i>Hotels and restaurants</i>
Veondus, laondus ja side	11.0	11.5	11.9	11.8	12.2	12.8	14.2	14.1	<i>Transport, storage and communications</i>
Finantsvahendus	...	...	...	...	...	...	...	...	<i>Financial intermediation</i>
Kinnisvara-, üürimis- ja äriteenindus	3.9	3.6	3.5	3.6	3.9	4.4	4.2	4.4	<i>Real estate, renting and business activities</i>
Riigivalitsemine ja -kaitse; sotsiaalkindlustus	4.5	4.3	3.8	3.5	3.5	3.4	(2.6)	(2.5)	<i>Public administration and defence; compulsory social security</i>
Haridus	3.7	3.8	3.7	3.9	4.3	4.2	6.5	6.8	<i>Education</i>
Tervishoid ja sotsiaaltöö	6.1	6.1	6.3	6.3	6.7	6.9	4.3	4.7	<i>Health and social care</i>
Muud riigi-, sotsiaal- ja isikuteeninduse liigid	2.7	2.8	2.7	2.7	2.9	2.9	(3.2)	(3.0)	<i>Other community, social and personal service activities</i>
Muu	...	...	...	...	...	...	...	...	<i>Other</i>
KOKKU	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	<i>TOTAL</i>

Lähde: Estonian Labour Force Survey 1995–1997, 68

Työllisten määrä on sekä virolaisten että ulkomaalaisten kohdalla noussut ennenkaikkea palveluihin luettavien tukku- ja vähittäiskaupan sekä erilaisiin moottoriajoneuvojen ja kodinkoneiden korjaamiseen liittyvissä ammateissa. Huomionarvoista on myös virolaisten työllisyyden kasvaminen julkishallinnossa ja saman alan työllisten määrän väheneminen ulkomaalaisten kohdalla. Viron kieli on yksi pääsyvaatimus julkisen hallinnon työpaikkoihin ja se näyttää jo vaikuttaneen työllisyyden kehitykseen negatiivisesti ulkomaalaisen työvoiman kohdalla.

TAULUKKO 10. Virolaisten työllisyys (vuosittainen keskiarvoprosentti) ammattialoittain vuosina 1989–1996

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	
Pöllumajandus, jahindus ja metsamajandus	25.2	25.2	24.4	22.7	19.8	17.1	13.1	12.6	<i>Agriculture, hunting and forestry</i>
Kalandus	3.0	2.8	2.6	2.2	1.6	1.4	...	...	<i>Fishing</i>
Mäetööstus	(0.6)	(0.6)	(0.6)	(0.6)	(0.7)	(0.7)	...	...	<i>Mining</i>
Töötlev tööstus	19.8	19.3	18.8	18.3	17.0	16.8	20.1	19.5	<i>Manufacturing</i>
Energeetika, gaasi- ja veevarustus	1.7	1.8	1.9	1.9	2.1	2.2	2.3	2.6	<i>Electricity, gas and water supply</i>
Ehitus	7.9	8.2	8.3	8.1	7.2	7.1	5.2	5.3	<i>Construction</i>
Hulgi- ja jaemüük; mootorsõidukite, mootor-rataste ja isiklike tarbeesemete ning kodumasinatate remont	7.9	8.2	8.5	9.8	11.8	13.5	13.3	14.1	<i>Wholesale and retail trade; repair of motor vehicles, motorcycles and personal and household goods</i>
Hotellid ja restoranid	2.1	2.0	2.2	2.3	2.7	3.0	2.9	2.9	<i>Hotels and restaurants</i>
Veondus, laondus ja side	6.1	6.3	6.4	6.1	6.4	6.3	7.9	8.0	<i>Transport, storage and communications</i>
Finantsvahendus	...	...	...	(0.8)	(0.9)	1.2	(1.2)	(1.1)	<i>Financial intermediation</i>
Kinnisvara-, üürimis- ja äriteenindus	4.1	4.2	3.9	3.7	3.9	4.3	5.3	5.3	<i>Real estate, renting and business activities</i>
Riigivalitsemine ja -kaitse; sotsiaalkindlustus	3.6	3.5	3.9	4.6	5.6	6.2	6.9	6.9	<i>Public administration and defence; compulsory social security</i>
Haridus	7.4	7.2	7.2	7.7	8.4	8.3	9.5	9.7	<i>Education</i>
Tervishoid ja sotsiaaltöö	6.0	5.9	6.2	6.3	6.7	6.7	6.2	6.0	<i>Health and social care</i>
Muud riigi-, sotsiaal- ja isikuteeninduse liigid	4.1	4.1	4.0	4.1	4.4	4.4	5.1	5.2	<i>Other community, social and personal service activities</i>
Muu	...	...	(0.6)	(0.7)	(0.8)	(0.8)	...	...	<i>Other</i>
KOKKU	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	<i>TOTAL</i>

Lähde: Estonian Labour Force Surveys 1995–1997, 67

Puurin mukaan työllisyyden rakenteen muuttumista voi pitää pääsyyinä myös työttömyyden epätasaiseen alueelliseen jakautumiseen. Maatalousvaltaisilla alueilla kuten Kaakkois-Viron maakunnissa Joge vamaalla, Järvamaalla, Läänemaalla ja Viljandimaalla työttömyys on noussut nimenomaan maatalouden muutosten ja toisaalta työttömyyttä tasaavan korvaavan taloudellisen toiminnan puutteen vuoksi. (Puur 1997, 266) Viron venäjänkielisellä alueella Narvassa, Kohtla-Järvellä, ja Itä-Vironmaalla on työttömyys ollut selvästi keskiarvoja korkeampaa, johtuen teollisuuden irtisanomisista ja muun yritystoiminnan vähyydestä. (Lavikka ym. 1994, 36)

Virossa alueellisen kehityksen eroihin vaikuttavat myös erot väestön ikärakenteessa ja sivistystasossa. Maaseudun asukkaat ja Viron eteläisten alueiden väestö ovat keskimääräistä vanhempia. Sivistystaso on korkein Tallinnassa ja Tartossa, Viron ainoissa yliopisto-kaupungeissa, sekä niiden lähiympäristöissä ja näissä myös työttömyys on ollut vähäisintä. Viron venäjänkielisen alueen eli Koillis-Viron korkean työttömyyden syynä on yksipuolisen

teollisen rakenteen lisäksi pidetty myös järjestäytyntä rikollisuutta, jolla on katsottu olevan oma vaikutuksena esim. uuden yritystoiminnan kehitykseen. Vaikka rikollisuuden laajuus on vakava ongelma koko Virossa, on tilanne Koillis-Virossa keskimääräistä huonompi. Yleisessä tiedossa on, että valta-osa alueen yrityksistä joutuu suorittamaan järjestäytyneelle rikollisuudelle ns. suojelumaksua ja tämä luonnollisesti vaikuttaa yritystoimintaan ja sen aloittamiseen negatiivisesti. (Lavikka et.al. 1994, 37)

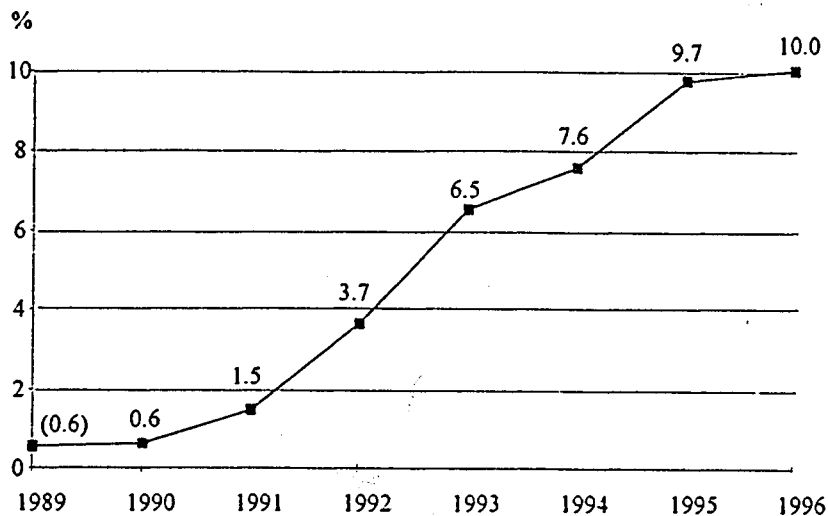
8.3 Etnisyys ja työttömyys

Virossa työttömyyden kasvu alkoi vain vähän myöhemmin kuin kaikkein nopeimmin markkinatalouteen siirtyneissä itäisen Keski-Euroopan maissa. Puurin mukaan työvoiman vähentämisten ja työttömyyden nopean kasvun alkamisen välillä oli noin 1 – 1,5 vuoden mittainen viive. Vuosina 1989–1990, talouden vaikeuksien kasaantuminen ja tuotannon lasku toivat mukanaan n. 5 % työvoiman nettovähennyksen eli n. 40 000 työpaikkaa. (Puur 1997, 258)

Ensimmäiset työvoiman uudelleenjärjestelyt koskivat ryhmiä, jotka olivat vähiten kiinnittyneitä työelämään ja täten myös todennäköisimpiä jättämään työmarkkinat yrittämättä enää palata. Reformien edetessä myös koulutetumpaa ja paremmin työmarkkinoille kiinnittynyttä työvoimaa alettiin irtisanomaan. Nopein työttömyyden kasvun jakso ajoittuu lyhyelle ajalle vuoden 1992 alusta vuoden 1993 puoliväliin. Tällöin työikäisen väestön työttömyysaste kolminkertaistui. Vuoden 1993 alkuun asti työttömien määrän kasvu tapahtui yhtäaikaisesti passiivisten työttömien määrän kasvun kanssa. Mutta vuoden 1993 alkuun mennessä työmarkkinoilta oli pudonnut se osa työntekijöitä, jotka ovat olleet vähemmän kiinnittyneitä työmarkkinoille ja siitä lähtien kaikki työvoiman vähennykset alkoivat koskea ryhmiä, joilla ei ollut varaa pudota pois työmarkkinoilta. Selityksenä työmarkkinoiden suhteellisen nopealle reaktiolle makro-taloudelliseen sopeuttamiseen voidaan Puurin mukaan nähdä Viron talouspolitiikan toteuttamisessa vallalla ollut perusasenne, jossa yritysten konkurssseja ja lomautuksia ei ole pyritty siirtämään myöhemmäksi. Työvoiman siirtymistä pois valtionyrityksistä on nopeuttanut myös yrityskohtaisten sosiaalipalvelujen siirtäminen paikallishallinnon hoidettaviksi. Nämä tekijät yhdessä jättivät yhä vähemmän kannustimia jäädä valtion omistuksessa oleviin tai puolivaltiollisiin yrityksiin. (Puur 1997, 259)

TAULUKKO 11. Työttömyys Virossa (vuosittainen keskiarvo prosentteina) vuosina 1989–1996

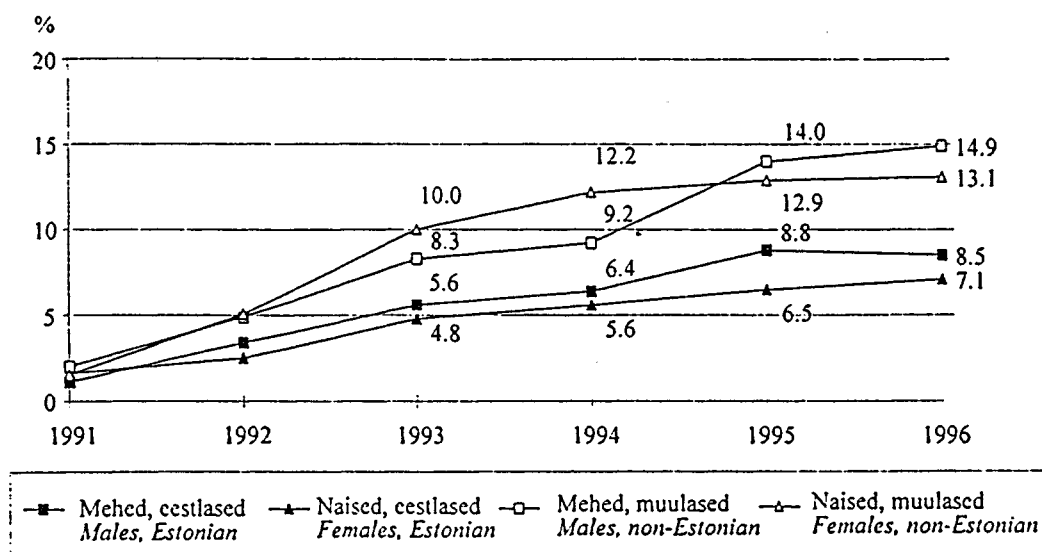
Lähde: Estonian Labour Force Surveys 1995–1997, 35

Työttömyyden kasvu alkoi hidastua vasta vuonna 1995 ja vuonna 1996 yleinen työttömyysaste oli jo 10 %. Puur näkee työttömyyden tasaantumisen syyksi Viron makro-talouden elpymisen. Vuoden 1994 loppupuolella työttömyyden kasvu tasaantui ja alkoi osoittaa merkkejä vakiintumisesta. Samoihin aikoihin myös Viron talous alkoi vähitellen elpyä. Viron bruttokansantuotteen lasku tasaantui 1992 ennätysmäisestä 14,2 %:in laskusta vähitellen ja vuoden 1995 tilastoissa bruttokansantuote kasvoi ensimmäistä kertaa talousuudistusten alun jälkeen 3 %:n vuosivauhdilla.

Tarkasteltaessa virolaisten ja Viron ulkomaalaisten välistä työttömyyden kehitystä nähdään, että työttömyys on paljon yleisempää ulkomaalaisten kuin virolaisten keskuudessa. Talousuudistusten ensimmäisessä vaiheessa eli vuoteen 1993 mennessä ulkomaalaisten naisten työttömyysaste oli noussut jo 10 %:iin ja ulkomaalaisten miesten 8,3 %:iin. Vuonna 1993 sekä virolaisten miesten että naisten työttömyys lisääntyi 0,8 %:lla, kun samanaikaisesti ulkomaalaisten naisten työttömyys lisääntyi 2,2 % ja miesten 0,9 %. Vuonna 1994 kasvoi erityisesti ulkomaalaisten miesten työttömyysaste 9,2 %:sta 14,0 %:iin, kun samanaikaisesti ulkomaalaisten naisten työttömyysaste kasvoi vain 0,7 %. Samana ajanjaksona virolaisten miesten työttömyysaste kasvoi 2,4 % ja naisten 0,9 %. Vuonna 1995 ulkomaalaisten miesten työttömyysaste jatkoi kasvuaan 0,9 %, mutta hidastui kuitenkin selvästi, kun ulkomaalaisten naisten työttömyysasteen nousu pysähtyi lähes täysin ja nousi ainoastaan 0,3 %. Virolaisten

miesten työttömyys väheni samalla ajanjaksolla ensimmäisen kerran sitten talousuudistusten alkamisen, tosin vain 0,3 %. Virolaisten naisten työttömyysaste nousi samana aikana 0,6 %. Koko tarkastelujakson jälkeen vuonna 1996 sekä ulkomaalaisten naisten että miesten työttömyysaste on selvästi korkeampi kuin virolaisilla. Miehillä ulkomaalaisten työttömyysaste on 6,4 % ja naisilla vastaavasti 6,0 % korkeampi kuin virolaisilla.

TAULUKKO 12. Työttömyys etnisyyden ja sukupuolen mukaan (vuosittainen keskiarvo prosentteina) vuosina 1989–1996.

Lähde: Estonian Labour Force Survey 1995–1997, 37

Vaikka siirtymätalouksille on pidetty ominaisena naisten suurempaa riskiä jäädä työttömäksi, ei Virossa sukupuolten välillä ole ollut suuria eroja työttömyydessä. Arviointijakson lopussa miesten työttömyys on korkeammalla tasolla kuin naisten. Tähän on selityksenä pidetty elinkeinorakenteen muutoksen mukanaan tuomaa uusien työpaikkojen syntymistä palvelusektorilla, minkä on katsottu suosivan naisia työmarkkinoilla sekä naisten korkeaa työelämään osallistumisen astetta ja syntyvyyden yleistä laskua. Viron ohella siirtymatalousmaista vain Unkarissa ja Sloveniassa naisten työttömyysaste on pysynyt suhteellisen matalana. Puurin mukaan ulkomaalaisen väestön työttömyysluvut eivät ole sen korkeammalla prosentuaalisesti kuin ulkomaalaisten työttömyysluvut missä tahansa Länsi-Euroopan maassa. Ongelman työttömyydestä tekee ulkomaalaisten työttömien lukumäärä, joka on erittäin suuri ja saattaa johtaa sosiaalisiin ongelmiin. (Puur 1997, 266)

8.4 Etnisyys ja työllisyyden eri muodot

Näkyvän työttömyyden lisäksi osa-aikatyöhön ja erityisesti alityöllistymiseen voi sisältyä ns. piilotyöttömyyttä, joka ei näy työttömyystilastoissa. Talousuudistusten alussa eli vuonna 1989 lähes kaikki työlliset olivat täysaikatyöntekijöitä. Vuonna 1996 oli ulkomaalaisista täysaikatyöntekijöitä 92,2 % ja virolaisista työllisistä täysaikatyöntekijöitä oli samaan aikaan 90%. Osa-aikatyön tekeminen on lisääntynyt kummankin ryhmän kohdalla. Virolaisista työllisistä osa-aikatyötä teki vuonna 1989 vain 3,4 % ja vuonna 1996 jo 10 %. Ulkomaalaisten osa-aikatyötä tekevien osuus kasvoi samana aikana hiukan vähemmän eli 2,2 %:sta 7,8 %:iin. Alityöllistyneiden eli niiden osuus, jotka tekisivät mieluummin pidempiä työaikoja, jos se vain olisi mahdollista, oli kummassakin ryhmässä erittäin pieni vuonna 1989. Alityöllistettyjen määrä kummassakin ryhmässä oli vuoteen 1996 mennessä noussut 4,8 %:iin. Kun ajatellaan työllisyyden jakaantumista eri työllisyyden muotojen välillä voidaan sanoa, että suuria eroja virolaisten ja ulkomaalaisten välillä ei ole. Yksilötasolla osa-aikatyön tekeminen perustuu Puurin mukaan Virossa toistaiseksi enemmän vapaaehtoiseen valintaan kuin pakkoon, eikä osa-aikatyötä voida vielä pitää piilotyöttömyytenä. Osa-aikatyön yleisyys on Virossa lähes yhtä yleistä kuin OECD-maissa. (Puur 1997, 273–274)

TAULUKKO 13. Etnisyys ja työllisyyden eri muodot (vuosittainen keskiarvoprosentti) vuosina 1989–1996

Täis- ja osaajaga töötamine	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	Full/part-time job
<i>Eestlased — Estonians</i>									
Täisajaga töötajad	96.6	96.2	96.1	95.6	94.6	93.8	91.5	90.0	Full-time job
Osaajaga töötajad	3.4	3.8	3.9	4.4	5.4	6.2	8.5	10.0	Part-time job
vaeghõivatud	(0.8)	0.9	1.1	1.6	2.2	2.6	4.0	4.8	underemployed
KOKKU	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	TOTAL
<i>Muulased — Non-Estonians</i>									
Täisajaga töötajad	97.8	97.2	97.0	96.5	95.7	94.9	93.5	92.2	Full-time job
Osaajaga töötajad	2.2	2.8	3.0	3.5	4.3	5.1	6.5	7.8	Part-time job
vaeghõivatud	(0.9)	(1.1)	(1.2)	(1.8)	(2.0)	2.4	4.2	4.8	underemployed
KOKKU	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	TOTAL

Lähde: Estonian Labour Force Surveys 1995–1997, 107

8.5 Etnisyys ja työttömyyden kesto

Pitkäaikaistyöttömyydeksi lasketaan yleensä työttömyys, joka on kestänyt yli vuoden. Taloudellisesta näkökulmasta käsin pitkäaikaistyöttömyyden synty ja jatkuminen on yleensä yhteydessä rakenteellisiin muutoksiin ja tekniseen kehitykseen työmarkkinoilla. Sosiaalisesta näkökulmasta sen vaikutus väestöön on yleensä valikoiva ja jakava, rajoittaen työmahdollisuuksia valikoivasti työmarkkinoiden eri ryhmille. Mitä pidempään yksilöt ovat ilman työtä sitä vaikeammaksi käy uuden työn etsiminen ja löytäminen, kun työnhakija menettää vähitellen tietonsa ja ammattitaitonsa hän muuttuu vähemmän houkuttelevaksi työnantajille. Nämä piirteet tekevät pitkään jatkuvasta työttömyydestä vaikean asian hoitaa. (Puur 1997, 260)

Virossa pitkäaikaistyöttömyydestä tekee vaikean ongelman myös työmarkkinainstituutioiden kehittymättömyys. Työvoimatoimistojen resurssit auttaa työttömiä ovat varsin rajoitetut ja myös sosiaaliturvan yleinen kehittymättömyys estää usein henkilön uudelleen kouluttautumisen uusille, markkinatalouden oloissa kasvaville ammattialoille. Lisäksi työvoiman rekrytointi, jossa työvoimaa rekrytoidaan pääasiassa jo työssä olevasta työvoimasta, ohittaa pitkäaikaistyöttömät ja pahentaa tilannetta. (Puur 1997, 256–257)

ELFS:n pidempijaksoinen tarkastelutapa tarjoaa jo mahdollisuuden vertailla etnisten ryhmien välisiä eroja pitkäaikaistyöttömyyden suhteen. Kummallekin ryhmälle on luonteenomaista työttömyyden pitkittyminen. Kun vuonna 1992 virolaisista työttömistä 57,3 % ilmoitti olleensa työttömänä vähemmän kuin kuusi kuukautta, oli ulkomaalaisilla vastaava luku 59,0 %. Vuonna 1996 alle puoli vuotta työttömänä olleiden osuus kaikista virolaisista työttömistä laski 32,2 %:iin ja samaan aikaan alle puoli vuotta työttömänä olleiden osuus ulkomaalaisista työttömistä laski 26,9 %:iin. Vuonna 1992 oli virolaisista työttömistä yli vuoden työttöminä olleita 22 %. Ulkomaalaisista työttömistä oli samaan aikaan yli vuoden työttömänä olleita 17 %. Vuoteen 1996 mennessä kummankin ryhmän pitkäaikaistyöttömyys oli lisääntynyt selvästi. Virolaisista työttömistä oli tällöin yli vuoden työttömänä olleita 52,3 % , kun vastaava luku ulkomaalaisten kohdalla oli 58,4 %. Ulkomaalaisten pitkäaikaistyöttömyys oli näin 6,1 % korkeampi kuin virolaisten pitkäaikaistyöttömyys vuonna 1996. Jos pyritään yli kaksi vuotta työttömänä olleiden tutkimiseen tulee tuloksesta epävarma otokseen osuneen vähäisen tapausmäärän vuoksi.

TAULUKKO 14. Työttömyyden kesto etnisyyden mukaan (vuosittainen keskiarvoprosentti) vuosina 1989–1996

Töötuse kesto	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	Duration of unemployment
<i>Eestlased ja muulased — Estonians and non-Estonians</i>									
Kuni 6 kuud	(52.4)	(51.4)	57.2	58.1	43.7	38.8	40.2	29.6	<i>Up to 6 months</i>
7–12 kuud	...	...	(20.7)	21.8	28.3	21.6	28.1	15.1	<i>7 to 12 months</i>
Üle 12 kuu	...	...	(22.1)	20.1	28.1	39.6	31.8	55.3	<i>More than 12 months</i>
üle 24 kuu	...	...	...	...	(7.1)	14.0	15.5	21.5	<i>more than 24 months</i>
KOKKU	(100.0)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	<i>TOTAL</i>
<i>Eestlased — Estonians</i>									
Kuni 6 kuud	...	...	(55.3)	57.3	46.8	40.8	38.4	32.2	<i>Up to 6 months</i>
7–12 kuud	...	...	...	(20.7)	27.3	21.8	25.3	(15.5)	<i>7 to 12 months</i>
Üle 12 kuu	...	...	...	(22.0)	25.9	37.4	36.4	52.3	<i>More than 12 months</i>
üle 24 kuu	...	...	...	...	...	(13.8)	(17.9)	(24.0)	<i>more than 24 months</i>
KOKKU	(100.0)	(100.0)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	<i>TOTAL</i>
<i>Muulased — Non-Estonians</i>									
Kuni 6 kuud	...	...	(59.9)	59.0	40.2	36.6	42.1	26.9	<i>Up to 6 months</i>
7–12 kuud	...	...	...	(23.1)	29.3	21.3	31.0	(14.7)	<i>7 to 12 months</i>
Üle 12 kuu	...	...	...	(17.8)	30.5	42.1	27.0	58.4	<i>More than 12 months</i>
üle 24 kuu	...	...	...	...	...	(14.1)	...	(18.9)	<i>more than 24 months</i>
KOKKU	...	...	(100.0)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	<i>TOTAL</i>

Lähde: Estonian Labour Force Surveys 1995–1997, 116

Puurin mukaan työttömyyden kesto on myös Virossa tiiviissä yhteydessä mahdollisuuksiin löytää uutta työtä. Parhaimmat mahdollisuudet löytää työtä on neljän ensimmäisen työttömyyskuukauden aikana, jolloin noin kolmannes työttömistä saa työtä tai muuten jättää työttömyyden. Yli vuoden työttömänä olleista enää vain puolet voi saada uudelleen työtä. Tämän jälkeen mahdollisuudet saada työtä vähenevät entisestään. (Puur 1997, 261)

9. JOHTOPÄÄTÖKSET

Kapitalistiselle talousjärjestelmälle ominaisia työmarkkinoita voidaan pitää Virossa uutena ilmiönä. Vasta 1990-luvun alusta alkaen on Virossa voitu puhua kapitalistiselle taloudelle tyypillisistä työmarkkinoista. Sosialistisessa suunnitelmataloudessa työvoima oli suunnitelmille alisteinen resurssi, jonka määrästä neuvoteltiin yritysten, poliittisen koneiston ja suunnitteluviranomaisten kesken. Työntekijät ja työnantajat eivät olleet samalla tavoin vapaita työvoiman ostajia ja myyjiä, eikä työvoima ylipäättäen ollut samaan tapaan hyödyke kuin kapitalistisessa talousjärjestelmässä.

Sosialistisessa suunnitelmataloudessa täystyöllisyys asetettiin viralliseksi tavoitteeksi ja se toimi koko yhteiskuntajärjestelmän legitimoitikeinona. Useimmissa sosialistisissa maissa korkea työhönosallistumisaste taattiin jo lainsäädännöllä, jossa asetettiin jokaiselle yksilölle työvelvollisuus. Täystyöllisyyden takasi myös tuotannon sosiaalinen organisointi, joka liittyi pyrkimykseen ylittää suunnitelmissa asetetut tavoitteet. Yrityksiin kasatun laajan työvoimareservin avulla kätkettiin suuri osa yritysten työvoimasta, joka kapitalistisen talousjärjestelmän mittapuun mukaan oli ylimääräistä työvoimaa, jonka tekemä työ olisi voitu helposti koneellistaa tai eliminoida kokonaan tuotantoa rationalisoimalla.

Täystyöllisyys oli myös välttämätöntä yksilötasolla, koska sosiaaliturva oli usein järjestetty vain yritysten kautta. Neuvostoyrityksillä oli tuotannollisen tehtävän lisäksi myös sosiaalisia tehtäviä kuten hyvin laaja sosiaalipalvelujen tarjonta. Ne olivat myös sosiaalisia instituutioita, jotka muodostivat monille työntekijöilleen suorastaan olemassaolon perustan ja määrittivät työntekijöiden identiteettiä paljon fundamentalisemmalla tavalla kuin yritykset kapitalismissa.

Sosialistisen suunnitelmatalouden vaihtuminen kapitalistiseen talousjärjestelmään on muuttanut sekä virolaisten että Virossa asuvien ulkomaalaisten työmarkkina-asemaa. Arvolain käyttöönotto taloudessa on muuttanut työvoiman hyödykkeeksi, jonka kysyntä ja tarjonta vaihtelee yritysten kannattavuuden mukaan. Talouden monetarisoituminen ja omistussuhteiden yksityistäminen on johtanut talouden eri aloilla ja yksittäisissä yrityksissä uudenlaiseen kustannushyötyajatteluun, jonka myötä kannattamattomia teollisuuden aloja ja yrityksiä on joko ajautunut konkurssiin tai niitä on pyritty saneeraamalla saada kannatta-

viksi. Tämä on johtanut työttömyyden selvään kasvuun erityisesti raskaassa tehdasteollisuudessa sekä maataloudessa. Työvoimaa on vapautunut näiltä teollisuudenaloilta ja siirtynyt palvelusektorin työpaikkoihin, joiden luominen on Virossa ollut hyvin nopeaa. Kaikille työttömille ei kuitenkaan ole löytynyt työtä nopeasti kehittyviltä talouden aloilta ja niiden yrityksistä.

Työttömyydestä on tullut vaikea ongelma erityisesti maaseudulla ja kaupungeissa, joiden teollinen rakenne on yksipuolisesti nojannut vain yhteen suureen tuotantolaitokseen, joka on ajautunut konkurssiin tai jonka toimintaa on rationalisoitu yksityistämisen tuloksena. Työttömyydestä nykytilanteessa tekee erityisen vaikean se, että työvoima on koulutettu silmälläpitäen suunnitelmatalouden teollista rakennetta, eikä sen uudelleenkoulutukseen täystyöllisyyden oloissa nähty tarvetta.

Viron yhteiskunnallisen kentän muutoksella on ollut suuri merkitys eri etnisten ryhmien työmarkkina-asemalle. Sekä ulkomaalaiset että virolaiset ovat menettäneet entisen asemansa työmarkkinoilla. Viron ulkomaalaista väestöä on jäänyt työttömäksi suurista raskaan teollisuuden ja puolustusteollisuuden tuotantolaitoksista, kun virolaiset ovat menettäneet työpaikkoja lähinnä maataloudessa. Työttömyyden kehityksen kannalta on ollut oleellista se, kuinka työttömät löytävät työtä kasvavilta teollisuudenaloilta ja tässä suhteessa virolaiset eroavat selvästi ulkomaalaisesta väestöstä. Virolaisen työvoiman on helpompi löytää työtä kasvavien teollisuudenalojen ammateista kuin ulkomaalaisten. Tämä ero selittyy uusien työpaikkojen kvalifikaatiovaatimuksilla ja eri etnisten ryhmien mahdollisuuksilla täyttää uudet vaatimukset. Viron kielen hallitseminen on noussut tärkeäksi vaatimukseksi työhön rekrytoinnissa erityisesti palvelualojen ammateissa ja näin myös merkittäväksi esteeksi ulkomaalaisten työttömien uudelleentyöllistymiselle.

Monessa suhteessa virolaiset maataloudesta työttömäksi jääneet henkilöt ovat samassa asemassa kuin esim. Koillis-Viron suurista valtionyrityksistä työttömäksi jääneet ulkomaalaiset. Myös heidän kohdallaan uudelleentyöllistyminen on ongelmallista johtuen maaseudun yksipuolisesta elinkeinorakenteesta ja myös heillä on suunnitelmatalouden vaatimuksia vastaava koulutus, joka soveltuu huonosti uusille ja kehittyville talouden aloille. Työttömäksi joutuneiden tulisi hankkia kulttuurista sosiaalista pääomaa esim. uudelleen kouluttautumisen muodossa, koska vain työvoiman kouluttautuminen uusien ammattien vaatimuksiin ja

toisaalta työvoiman liikkuvuus ovat Viron uudessa työmarkkinatilanteessa ja uuden taloudellisen rakenteen muodostumisvaiheessa välttämättömiä ehtoja työvoiman uudelleentyöllistymiselle.

Työttömyys on Virossa paitsi etnisiä ryhmiä erottava ongelma myös alueellinen ja rakenteellinen ongelma, joka vaikuttaa radikaalisti yksilölliseen taloudelliseen sosiaaliseen hyvinvointiin oloissa, joissa sekä työmarkkinainstituutiot, että korvaavat sosiaaliset suojaverkot ovat vasta kehittymässä. Kun yrityksiä aiemmin tarjoamaa sosiaalista suojaverkkoa ei enää ole ja työttömyyskorvaukset ovat arvoltaan lähinnä nimelliset, on työttömyyden ainoana vaihtoehtona monille työskentely harmaalla sektorilla. Työttömyys on yksilötasolla uusi tilanne, johon ei ole osattu varautua ja työvoiman rekrytointi pääasiassa epävirallisia kanavia myöten korostaa erityisesti yksilöllisiä työnhakustrategioita ja sosiaalista pääomaa erilaisten hyödyllisten suhteiden muodossa. Yksilöllisyyden korostaminen vastakohtana neuvostoideologiassa perusarvona pidetyn kollektiivisuuden sijaan vaatii ihmisiltä myös nopeaa arvojen ja toimintatapojen uudelleenorientaatiota.

Virossa kansalaisuuteen insitutionalisoituneen sosiaalisen pääoman hallinta erotti kansallisuuksia toisistaan neuvostoaikana. Ulkomaalaisen väestön sosiaalisen pääoman volyymi oli neuvostoaikana suurempi kuin virolaisen väestön. Viroon muuttaneelle ulkomaalaiselle väestölle ja siitä lähinnä venäjänkieliselle väestölle sosiaalista pääomaa loi lähinnä sille annettu etuasema Neuvostoliiton kansallisuuspolitiikassa. Ulkomaalaisesta väestöstä erityisesti venäjänkielinen väestö hyötyi taloudellisesti ja kulttuurisesti etuasemastaan, joka perustui neuvostovaltiossa toteutettuun teollistamiseen ja venäjän kielen ja kulttuurin levittämiseen perustuneeseen kansallisuuspolitiikkaan. Kun neuvostojärjestelmä Virossa ja muissakin neuvostotasavalloissa hajosi, hävisi myös suurin osa venäjänkielisen väestön sosiaalista pääomaa. Ulkomaalaisen väestön asema ja menneisyys Neuvostoliiton kansallisuuspolitiikan 'tuotteena', jolle on ollut ominaista sitoutuminen neuvostoideologiaan ja suunnitelmataloudessa etusijalla olleeseen teollisuuteen (raskas teollisuus, puolustusteollisuus) ja venäjän kieleen, on muuttunut taakaksi uudessa yhteiskunnallisessa tilanteessa.

1990-luvun aikana ulkomaalaisen työvoiman työmarkkina-asemaan on vaikuttanut selvästi Viron säätämät kansalaisuus- ja kielilait, joissa mm. määritellään kansalaisuuden saamisen ehdot, erilaisissa töissä vaadittava kielitaito sekä asetetaan Viron kansalaisuus yleisen

äänioikeuden ehdoksi. Bourdieulaisesta teoreettisesta viitekehystä katsottuna Virossa 1980-luvun lopussa ja 1990-luvun alussa käytyä taistelua poliittisesta vallasta eli valtiollisesta pääomasta on hallinnut virolaiset. Kun äänioikeus valtiollisissa vaaleissa on vain Viron kansalaisilla, niin mm. työmarkkinoiden kenttään vaikuttavia lakeja, kuten kielilakia sekä koko talouden yksityistämishjelmaa koskeva päätöksenteko on ollut ei-virolaisten ulottumattomissa. Näin poliittisella pääomalla eli valtiollisella metapääomalla on Virossa ollut vaikutusta muihin yhteiskunnallisiin kenttiin, tässä tapauksessa työmarkkinoihin.

Valtiollisen pääoman haltijoilla on Virossa ollut myös valtaa eri pääomalajeihin ja niiden uusintamiseen. Kun viron kielen osaaminen on kielilain perusteella säädetty pakolliseksi vaatimukseksi moniin eri ammatteihin, on myös sen arvoa kulttuurisena pääomana korotettu. Virolaisille viron kielen taito on historian aikana habitukseen inkorporoitunutta kulttuurista pääomaa, jonka vaihdettavuus taloudelliseksi pääomaksi työmarkkinoilla on tullut mahdolliseksi vasta 1990-luvulla.

Viron kielestä on tullut arvokasta kulttuurista pääomaa, jota ei ole helposti saavutettavissa vaan siihen on investoitava taloudellista pääomaa (aikaa ja rahaa). Kansallisten ryhmien segregatio vapaa-aikana estää kielen oppimisen luonnollisissa arkipäivän tilanteissa ja toisaalta kielten suuret erot (venäjä slaavilaisena kyrillisin aakkosin kirjoitettavana ja eesti suomalais-ugrilaiseen kieliryhmään kuuluvana kielenä) vaikeuttaa kielen oppimista. Viron ulkomaalaisen väestön intressissä tulisi olla kulttuurisen pääoman (viron kielen taidon) hankkiminen, mutta tämä vaatii aikaa ja taloudellista pääomaa. Toisaalta Viron ulkomaalainen väestö voisi tavoitella esim. muutoksia kielilakeihin, mutta tämä taas edellyttää mahdollisuutta vaikuttaa poliittiseen päätöksentekoon, joka taas edellyttää Viron kansalaisuuden saavuttamista, jonka ehtona on riittävä kielitaito. Tällä hetkellä Viron venäjänkielisen väestön pyrkimys saada muutoksia kielilakiin tai kansalaisuuslakiin ei näytä toteutuvan, vaan kehitys on tässä suhteessa menossa päinvastaiseen suuntaan, kun esim. kielilain vaatimuksia ollaan tiukentamassa.

Kielen oppiminen näyttääkin tällä hetkellä välttämättömältä edellytykseltä venäjänkielisen väestön taloudelliselle ja poliittiselle integraatiolle, koska virolaisessa katsannossa kielikysymys on tärkeä ja viron kielen säilyminen nähdään lähtökohtaisesti itsenäisen Viron kansallisen selviämisen elinehtona ja kielen osaamisen nähdään olevan myös ulkomaalaisen

väestön kohdalla ehto muuhun integraatioon virolaisessa yhteiskunnassa.

Kansallisten ryhmien sopeutumista Viron muuttuviin työmarkkinoihin 1990-luvun loppupuolella päästään työmarkkinatutkimuksen tilastojen pohjalta tutkimaan seuraavan kerran vuonna 2000, jolloin toteutetaan seuraava työmarkkinatutkimus, jossa työmarkkinoiden kehitystä tarkastellaan vuodesta 1996 eteenpäin. Tällöin olisi mielenkiintoista tutkia ulkomaalaisen väestön integroitumista virolaiseen yhteiskuntaan ja viron kielen oppimista 1990-luvun jälkipuoliskolla sekä näiden tekijöiden vaikutusta ulkomaalaisen väestön työmarkkina-asemaan vuoden 1996 jälkeen.

TAULUKKOLUETTELO

Taulukko 1. Etnisten ryhmien osuudet Viron väestöstä 1900-luvulla Lähde: Vetik 1997, 406	28
Taulukko 2. Työvoiman jakautuminen teollisuuden aloille etnisyyden mukaan vuonna 1987. Lähde: Kuddo 1993, 20	33
Taulukko 3. Venäläisen väestön viron kielen osaaminen ikäryhmittäin maaliskuussa 1996. Lähde: Kirch, Kirch, Rimm, Tuisk 1997, 31	36
Taulukko 4. Virallisesti rekisteröityjen työttömien, rekisteröityjen työnhakijoiden ja työvoimatutkimuksen (ELFS 1995–1997) työttömien määrä (tuhansina) vuosina 1991–1996	74
Taulukko 5. Työllisyyden muutos sukupuolen ja etnisyyden mukaan vuosina 1989–1996. Lähde: Estonian Labour Force Surveys 1995–1997, 32	77
Taulukko 6. Työllisyyden muutokset sektoreittain (vuosittainen keskiarvoprosentti) vuosina 1989–1996 Lähde: Estonian Labour Force Survey 1995–1997, 33	78
Taulukko 7. Virolaisten työllisyys (vuosittainen keskiarvoprosentti) talouden sektoreittain vuosina 1989–1996 mukaan vuosina 1989–1996. Lähde: Estonian Labour Force Survey 1995–1997, 84	79
Taulukko 8. Ulkomaalaisten työllisyys (vuosittainen keskiarvoprosentti) talouden sektoreittain vuosina 1989–1996. Lähde: Estonian Labour Force Surveys 1995–1997, 83	80
Taulukko 9. Ulkomaalaisten työllisyys (vuosittainen keskiarvoprosentti) ammattialoittain vuosina 1989–1996 Lähde: Estonian Labour Force Surveys 1995–1997, 68	82
Taulukko 10. Virolaisten työllisyys (vuosittainen keskiarvoprosentti) ammattialoittain vuosina 1989–1996. Lähde: Estonian Labour Force Surveys 1995–1997, 67	83
Taulukko 11. Työttömyys Virossa (vuosittainen keskiarvoprosentti) vuosina 1989–1996. Lähde: Estonian Labour Force Surveys 1995–1997, 35	85
Taulukko 12. Työttömyys etnisyyden ja sukupuolen mukaan (vuosittainen keskiarvoprosentti) vuosina 1989–1996. Lähde: Estonian Labour Force Surveys 1995–1997, 37	86

Taulukko 13. Työllisyyden eri muodot etnisyyden mukaan (vuosittainen keskiarvoprosentti vuosina 1989–1996. Lähde: Estonian Labour Force Surveys 1995–1997, 107

87

Taulukko 14. Työttömyyden kesto etnisyyden mukaan (vuosittainen keskiarvoprosentti) vuosina 1989–1996. Lähde: Estonian Labour Force Surveys 1995–1997, 116

89

LÄHTEET

Aalto, P.: Post-Soviet Ethnic Conflicts and the Level of Everyday Life. *Idäntutkimus – lehti* (3) 1997; 8–27

Aho, S., Pilliste, T., Teeder, J.: Private Entrepreneurship in Estonia 1989–1996. Experiences and Challenges in a Transitional Economy. University of Tampere. Research Institute of Social Sciences. Working Papers 54/1998

Ala-Kulju E.: Viro vuonna seitsemän. Viron poliittisen yhteiskunnan tilanne uudelleen itsenäistymisen jälkeen. Pro gradu –tutkielma. Yleisen valtio-opin laitos. Helsingin Yliopisto. Syksy 1998.

Alanen, I.: The Privatization of Agriculture and the Family Farm. Teoksessa Blom, R., Melin, H., Nikula, J. (toim.): *Between Plan and Market. Social Change in the Baltic States and Russia*. Walter de Gruyter, Berlin. New York 1996 s.141–167

Andersen, E., A.: Russians in Estonian Privatisation. *Europe-Asia Studies* 1997, 49, 2, 303–316

Barrington, L.: The Domestic and International Consequences of Citizenship in the Soviet Successor States. *Europe-Asia Studies* 1995, 23, 3, 731–763

Blom, R., Melin, H., Nikula, J.: The Green Banana of the Baltic States – Obstacles to Capitalist Development. Teoksessa Blom, R., Melin, H., Nikula, J. (toim.) *Between plan and Market. Social Change in the Baltic States and Russia*. Walter de Gruyter Berlin. New York 1996, s. 7–25

Blom, R., Melin, H., Nikula, J., Ruutsoo, R.: Vem är medborgare? Nationalitet och social klausur i Balticum. *Nordic Östforum* 1/1995, 55–66

Bourdieu, P.: *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press 1977

Bourdieu, P.: *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Routledge & Kegan London 1984

Bourdieu, P.: *Sosiologian kysymyksiä*. Gummerus Jyväskylä 1985.

Bourdieu, P.: *The Forms of Capital*. Teoksessa Richardson J. G. (toim.) *Handbook of theory and research for the Sociology of education*. Greenwood Press 1986, s. 241–257

Bourdieu, P., Wacquant L.: *Refleksiivisen sosiologian tarkoitus*. Teoksessa Bourdieu, P., Wacquant, L.: *Refleksiiviseen sosiologiaan. Tutkimus, käytäntö ja yhteiskunta*. Joensuu University Press 1995 s. 85–256.

Bourdieu, P.: *Acts of Resistance. Against the New Myths of Our Time*. Polity Press 1998

Clarke, S.: *The Contradictions of 'State Socialism'*. Teoksessa Clarke, S., Fairbrother, P., Burawoy, M., Krotov, P.: *What about the Workers. Workers and transition to capitalism in Russia*. Verso London 1993 s. 1–30

Clarke, S., Fairbrother, P.: *Trade Unions and Working Class*. Teoksessa Clarke, S., Fairbrother, P., Burawoy, M., Krotov, P.: *What about the Workers. Workers and the Transition to Capitalism in Russia*. Verso, London 1993 s. 91–116

Commander, S., Corricelli, F.: *Introduction*. Teoksessa Commander, S. Corricelli, F. (toim.) *Unemployment, Restructuring, and the Labour Market in Eastern Europe and Russia*. EDI Development Studies. World Bank Washington D. C. 1995 s. xiii–xxii

Connor, W.: *The National Question in Marxist–Leninist Theory and Strategy*. Princeton 1984

Cornelius, P., K.: Unemployment during Transition: The Experience in the Baltic Countries. *Communist Economies & Economic Transformation* 1995, 7, 4, 453–463

Eamets, R.: Labour Market and Employment Issues in Transition Economies. The Case of Estonia. *Communist Economies & Economic Transformation* 1994, 6, 1, 55–73

ESA (Eesti Statistikaamet) (Statistical Office of Estonia): Eesti Tööjou–Uuringud 1995 ja 1997. *Estonian Labour Force Surveys 1995–1997*. Tallinn 1998

ESA (Eesti Statistikaamet) (Statistical Office of Estonia): Eesti tööjou–Uuring. Metoodiline ulevaade 1997. *Estonian Labour Force Survey. Methodological Report 1997*. Tallinn 1998

Estrin, S.: The Inheritance. Teoksessa Barr Nicolas (toim.) *Labour Markets and Social policy in Central and Eastern Europe. The transition and beyond*. London School of Economics and Political Science. Oxford University Press 1994 s. 53–76

Fretwell, D., Jackman, R.: Labour Markets: Unemployment. Teoksessa Barr Nicholas (toim.): *Labour Markets and Social policy in Central and Eastern Europe. The transition and Beyond*. London School of Economics and Political Science. Oxford University Press 1994 s. 160–191

Geistlinger, M.: The Legal Status of Russians in Estonia in the Light of Public International Law. Teoksessa Geistlinger, M., Kirch A.(toim.): *Estonia – A New Framework for the Estonian Majority and the Russian Minority*. Wien, Braumuller 1995 s.94–120

George, V., Manning, N.: *Socialism, social welfare and the Soviet Union*. Routledge & Kegan Paul. London 1980

Hanson, P.: The Serendipitous Soviet Achievement of Full Employment: Labour Shortage and Labour Hoarding in the Soviet Economy. Teoksessa Lane D. (toim.): Labour & Employment in the USSR. Wheatsheat Books LTD, Sussex 1986 s. 83–112

Harrison, M.: Lessons of Soviet Planning of Full Employment. Teoksessa Lane D. (toim.) Labour and Employment in the USSR Wheatsheat Books Sussex 1986 s. 69–82

Helemäe, Y., Saar, E.: National reconstruction and social re-stratification. Nationalities Papers 1995, 23, 1, 127–139

von Hirschhausen, K., Hui, W.: Industrial Restructuring in the Baltic Countries: Large Scale Privatisation, New Enterprises, Networks and Growing Diversity of Corporate Governance. Communist Economies & Economic Transformation 1995, 7, 4, 421–442

Van der Hoeven, R., Sziraczki, G.: Privatisation and Labour Issues. Teoksessa Van Der Hoeven, R., Sziraczki, G. (toim.): Lessons from Privatisations. Labour Issues in Developing and Transitional Countries International Labour Office. ILO. Geneva 1997 s. 1–18

Häkkinen, V.: Itä-Virumaa. Viron kielipuoli potilas. Viro 2000 Suomen lähialueet 1/98 Lähialueraporttisarja. Tilastokeskus 1998 s. 50–54

Iivonen, J.: Neuvostovallan viimeiset vuodet. Ulkopoliittisen instituutin julkaisuja n:o 1 Gaudeamus Jyväskylä 1992

Jackman, R.: Economic policy and employment in the transition economies of Central and Eastern Europe: What have we learned? International Labour Review, 1994, 133, 3, 327–345

Juvakka, K.: Kielikysymys Viron kansalaisuuspolitiikassa. Idäntutkimus-lehti 1/1997, 17–33

Kapstein E.,B.: Social Policy and the Transition. *Social Research* 1997, 64, 4, 1423–1442

Kein, A., Tali, V.: The Process of Ownership reform and Privatization. Teoksessa: Lugas, O., Hachey, Jr., G., A. (toim.): *Transforming the Estonian Economy*. Estonian Academy of Sciences. Institute of Economics. Tallinn 1995 s.140–168

Kirch, A., Kirch, M.: Ethnic relations: Estonians and Non–Estonians. *Nationalities Papers* 1995, 23, 1, 43–56

Kirch, A.: Reindependence of Estonia – New Turn in Relations Between Estonian and Non–Estonian Nations. Teoksessa Geistlinger M., Kirch A.(toim.): *Estonia – A New Framework for the Estonian majority and the Russian minority*. Wien: Braunmuller 1995, s. 18–49

Kirch, A.: Socio–Demographic Changes during 1945–1995 and their Causes Teoksessa Kirch, A. (toim.): *The Integration of Non–Estonians into Estonian Society. History, Problems and Trends*. Estonian Academy publishers. Tallinn 1997, s. 16–22

Kirch, A., Kirch, M., Rimm, I., Tuisk, T.: Integration Processes in Estonia 1993–1996. Teoksessa Kirch A. (toim.): *The Integration of Non–Estonians into Estonian Society. History, Problems and Trends*. Estonian Academy Publishers Tallinn 1997, s. 25–59

Kirkwood, M.: Glasnost. 'The national question' and Soviet Language Policy. *Soviet Studies* 1991, 43, 1, 61–81

Kokko, H.: Viron siirtymätalouden yritysjohto.Yritysjohdollista tarkastelua erilaisilla yhteiskunnallisen tuotantotavan kentillä.Sosiologian pro gradu –tutkielma. Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta. Jyväskylän Yliopisto. Syksy 1996

Kolstoe, P.: The new Russian diaspora – an identity of its own? Possible identity trajectories for Russians in the former Soviet republics. *Ethnic and Racial studies* 1996, 19, 3, 609–639

Kolstoe, P.: *Russians in the Former Soviet Republics*. Hurst & Company. London 1995

Kornai, J.: *Vision and Reality, Market and the State*. Harvester Wheatsheaf, New York 1990

Kuddo, A.: *Emerging Labour Markets*. World Development Studies 2. The United Nations University. WIDER. Helsinki 1995

Kuddo, A.: Estonian Labour Market in Eesti Pank (Bank of Estonia). *Quarterly Review*, 1993, 4, 19–37

Kutsar D.: Social change and stress in Estonia. *Scandinavian journal of Social Welfare* 1995, 4, 94–107

Laitin, D.: Identity in formation: The russian-speaking nationality in the post-Soviet diaspora. *Archives Europeennes sociologue* 1995, XXXVI, 281–316

Laitin, D.: National Revival and Competitive Assimilation in Estonia. *Post-Soviet Affairs* 1996, 12, 1, 25–39

Lane, D.: *Soviet Labour and the Ethics of Communism. Full Employment and the Labour Process in the USSR*, Wheatsheat Books. Westview Press. Boulder Colorado 1987

Lane, D.: *Marxism–Leninism: An Ideology for Full Employment in Socialist States?* Teoksessa Lane D. (toim.): *Labour and Employment in the USSR*, Wheatsheat Books LTD, Sussex 1986, s. 1–18

Lauristin, M., Vihalemm, P., Ruutsoo, R.: Viron vapauden tuulet. Gummerus Jyväskylä 1989

Lauristin M.: Contexts of Transition. Teoksessa Lauristin, M., Vihalemm, P., Rosengren, K. E., Weibull, L. (toim.): Return to the Western World. Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition. Tartu University Press 1997 s. 25-40

Lauristin, M., Vihalemm, P.: Recent Historical Developments in Estonia: Three Stages of Transition (1987-1997). Teoksessa Lauristin, M., Vihalemm, P., Rosengren, K.E., Weibull, R. (toim.): Return to the Western World. Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition. Tartu University Press 1997 s. 73-126

Lavikka, R., Teeder, J., Varendi, M.: Viron vaateteollisuus tienhaarassa. Yhteiskunnan muutosten heijastuminen Viron vaatetusteollisuudessa. Tampereen Yliopisto. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos. Työelämän tutkimuslaitos. Työraportteja 49/1994.

Lieven, A.: The Baltic revolution. Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence. New Haven 1993.

Liuhto, K.: Entrepreneurial Transition in Post-Soviet Republics: The Estonian Path. Europe-Asia Studies 1995, 48, 1, 121-138

Löffgren, J.: Estonia Rectifies Its Past, Complicates Its Present. Transition 1996, 2, 2, 26-28

Maide, Helmi.: Transformation of Agriculture. Teoksessa. Lugus, O., Hachey, Jr. G., A.(toim.): Transforming The Estonian Economy. Estonian Academy of Sciences. Institute of Economics. Tallinn 1995 s. 169-186

Melin, H.: Ethnicity and Social Class in the Baltic Countries. Proceedings of the Estonian Academy of Sciences 1996a, 45, 2, 238–250

Melin, H.: Suunnitelman varjossa. Tutkimus yritysjohtajista Neuvostoliitossa ja Venäjällä. Acta Universitatis Tamperensis, ser. A Vol. 489. Tampere 1996b

Misiunas, R., Taagepera, R.: The Baltic States Years of Dependence 1940–1990, London 1993

Musil, J.: New Social Contracts: Responses of the State and the Social Partners to the Challenges of Restructuring and Privatisation, Labour and Society 1991, 16, 4, 381–399

Mygind, N.: A Comparative Analysis of the Baltic Countries – Barriers, Strategies, Perspectives. Teoksessa. Haavisto Tarmo (toim.): The Transition to a Market Economy. Transformation and Reform in The Baltic States. Edward Elgar Cheltenham 1997, s. 17–65

Offe, C.: Varieties of transition. Cambridge Polity Press 1996

Offe, C.: Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition in Eastern–Central Europe. Social Research, 1991, 58, 4, 865–892

Oxenstierna S.: From Labour Shortage to Unemployment. The Soviet Labour Market in the 1980 s. Swedish Institute of Social Research 12, Gotab Stockholm 1990

Park, A.: Ethnicity and Independence: The Case of Estonia in Comparative Perspective. Proceedings of the Estonian Academy of Sciences 1995a, 44, 3, 302–322

Park, A.: Explaining Estonian Citizenship policy: A case study in post–imperial relationships. Proceedings of the Estonian Academy of Sciences 1995b, 44, 3, 354–377

Park, A.: Turning-Points of Post-Communist Transition: Lessons from the Case of Estonia. *Proceedings of the Estonian Academy of Sciences* 1995c, 43, 3, 323–332

Paukert, L.: Privatization and employment in the Czech Republic. Teoksessa. Van der Hoeven R., Sziraczki, G.(toim.): *Lessons from Privatization. Labour Issues in Developing and Transitional Countries*. International Labour Office ILO. Geneva 1997, s. 145–162

Piirainen, T.: Arkielämä, toimeentulo ja eriarvoisuus siirtymätalouden ajan Venäjällä. Teoksessa Piirainen, T. (toim.): *Itä-Euroopan murros ja Suomi*. Helsingin yliopiston Sosiaalipolitiikan laitoksen tutkimuksia 1/1993, Gaudeamus Tampere 1993, s. 79–103

Puur, A.: Emergence of unemployment. Evidence from Estonia 1989–1995. *Trames* 1997, 1(51), 3, 247–276

Rahikainen, O., Ylöstalo, P.: Työelämä muuttuu nopeasti Talinnassa ja Virossa. *Viro* 2000 Suomen lähialueet. Lähialueraporttisarja Tilastokeskus 1/1998; 28–33

Raun, T.: Estonia: Independence redefined. Teoksessa Bremmer I. & Taras R. (toim.): *New States, New Politics: Building the Post-Soviet Nations*. Cambridge University Press 1997 s. 404–435

Ray, L.: Post-communism: post-modernity or modernity revisited? *British Journal of Sociology* 1997, 48, 4, 544–558

Riasanovsky, N., V.: *A History of Russia*. New York. Oxford University Press 1977

Roos, J. P.: Pelin säännöt: intellektuellit, luokat ja kieli. Esipuhe teoksessa Bourdieu, P.: *Sosiologian kysymyksiä* Gummerus Jyväskylä 1985 s. 7–28

Rose, R., Maley, W.: Nationalities in the Baltic States: A Survey Study, Studies in Public Policy, No.222 University of Strathclyde, Glasgow, 1994

Ruble, B. A.: Soviet Trade Unions. Their Development in the 1970s. Cambridge University Press. Cambridge 1981

Ruoppila, S.: Mitä virolaisten tulotaso kertoo virolaisten elintasosta? Suomen lähialueet. Lähialueraportti 5/97 Tilastokeskus 1997 s. 4–10

Ruutsoo R.: Interview. Teoksessa Blom, R. (toim.): Expert Interviews from the Baltic States. Baltic–Nordic Project. Department of Sociology and Social Psychology. University of Tampere, Finland. Working Papers B:37, 1997

Ruutsoo, R.: The Emergence of Civil Society in Estonia. Teoksessa Blom, R., Melin, H., Nikula, J. (toim.) Between Plan and Market. Social Change in the Baltic States and Russia. Walter de Gruyter. Berlin. New York 1996 s. 97–121

Ruutsoo, R.: The perception of Historical identity and the restoration of estonian national independence. Nationalities Papers 1995a, 23, 1, 167–179

Ruutsoo, R.: Instituting of citizenship in the Baltic states 1988–1995. Teoksessa. Blom, R. (toim.): Regulation and institutionalization in the Baltic states. Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen tutkimussarja A 27, 1995b s. 95–130

Rychard, A.: Beyond Gains and Losses. In Search of "Winning Losers". Social Research 1996, 63, 2, 465–485

Shlapentokh, V.: Public and private life of the Soviet people: Changing Values in Post-Stalin Russia. New York 1989.

Sinilind, S.: Viro ja Venäjä: havaintoja Neuvostoliiton kansallisuuspolitiikasta Virossa 1940 – 1984. Helsinki 1984

Siisiäinen, M.: Järjestöllinen pääoma: käsite ja merkitys yhdistystutkimuksessa. Hallinnon tutkimus 1988, 3, 154–169

Smith, G.: Nationalities Policy from Lenin to Gorbachev. Teoksessa Smith Graham (toim.): The Nationalities Question in the Soviet Union. London: Longman 1990 s. 1–20

Stepan, A.: "When Democracy and the Nation–State are Competing Logics": Reflections on Estonia. Archives europeennes de sociologie 1994, xxxv, 1, 127–141

Sztomka, P.: Looking Back: The Year 1989 as a Cultural and Civilizational Break. Communist and Post–communist Studies 1996, 29, 2, 115–129

Sztomka, P.: The Sociology of Social Change. Basic Blackwell Oxford 1994

Taagepera, R.: Estonia. Return to Independence. Boulder, CO: Westview Press 1993

Teague, E.: The USSR law on the Work Collectives: Workers' Control or Workers Controlled? Teoksessa Lane D. (toim.): Labour and Employment in the USSR. Sussex. Wheatsheat Books LTD 1986 s. 239–255

Terk, E.: Interview. Teoksessa Blom, R. (toim.): Expert Interviews from the Baltic States. Baltic–Nordic Project. Department of Sociology and Social Psychology. University of Tampere. Working Papers B:37, 1997 s. 58–65

Timar, J.: Particular Features of Employment and Unemployment in the Present Stage of Transformation of the Post–socialist Countries. Europe–Asia Studies 1995, 47, 4, 633–649

Titma, M., Brandon-Tuma, N., Silver, B. D.: *Winners and Losers in the Post-Communist Transition: New Evidence from Estonia*. *Post-Soviet Affairs* 1998, 14, 2, 114–136

United Nations Development Programme 1995: *Estonian Human Development Report*. Kolding Tryckcenter A/S, Prisma Print, Taani, 1995. Internetversio [www – osoitteessa http://www.nlib.ee/undp/nhdr.html](http://www.nlib.ee/undp/nhdr.html)

United Nations Development Programme (1996) *Estonian Human Development Report*. Kolding Tryckcenter A/S, Prisma Print, Taani, 1996

United Nations Development Programme (1997) *Estonian Human Development Report*. Kolding Tryckcenter A/S, Prisma Print, Taani, 1997

Venesaar, U.: *Labour Market*. Teoksessa Lugas, O., Hachey, Jr., G., A. (toim.): *Transforming the Estonian Economy*. Estonian Academy of Sciences Tallinn 1995, s. 328–348)

Venesaar, U., Vitsur, E.: *Development of Entrepreneurship*. Teoksessa Lugas, O., Hachey, Jr. G. A. (toim.): *Transforming the Estonian Economy*. Estonian Academy of Sciences Tallinn 1995, s. 187–207

Vetik, R.: *Ethnic Conflict and Accomodation in Post-Communist Estonia*. *Journal of Peace research* 1993, 30, 3, 271–280

Vihalemm, P.: *National Spaces in the Baltic Area*. Teoksessa M. Lauristin, P. Vihalemm, K. E. Rosengren & L. Weibull (toim.): *Return to the Western World. Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist transition*. Tartu University Press. 1997 s. 129–162

de Vos, G., Romanucci Ross, L.: *Ethnic Identity. Cultural continuities and change*. Mayfield Publishing Company 1975

Wacquant, L.: Kohti sosiaalista prakseologiaa: Bourdieun sosiologian rakenne ja logiikka. Teoksessa: Bourdieu, P., Wacquant, L.: Reflektiiviseen sosiologiaan. Tutkimus, käytäntö ja yhteiskunta. Joensuu University Press 1995 s. 20–84. Alkuteos: Invitation to reflexive sociology. The University of Chicago Press 1992

Öst, A., K.: Medborgare eller främling? En studie av medborgarsreglingen i Estland, Lettland och Litauen. Åbo Akademi instituten för mänskliga rättigheter 1994.

Lehtiartikkelit:

Estonija 3.12 1992: "Eto Bolhse tsem o politike".

Helsingin Sanomat 21.7.1997: Vapaa talous ja vakaa demokratia ovat Viron lippuja Eurooppaan. EU-komission mielestä maan ongelmia ovat huonosti toimiva virkakoneisto ja työttömyys.

Helsingin Sanomat 26.7 1997: Viro voisi päästä nopeasti EU:hun.

Helsingin Sanomat 9.8. 1997: Virolaiset raivoissaan. Donner ehdotti kaksikielisyyttä.

Helsingin Sanomat 10.10. 1997: Lennart Meri hehkutti EU:n komission maalausuntoja. Unionin kanta patisti Viroa kohentamaan venäläisten asemaa.

Helsingin Sanomat 29.7. 1998: "Viro ei loukkaa kenenkään ihmisoikeuksia". Venäjänkielinen tutkija arvioi, että syytöksillä on vähän tekemistä todellisuuden kanssa.

Helsingin Sanomat 26.11. 1998: Viro kaavailee uusia kielikokeita venäläisille. Tallinnassa viranomaiset pelkäävät "Venäjän valtion pystyttämistä Viroon".